

ҚСЗИ

Қазақстан Республикасы
Президентінің жанындағы
Қазақстан стратегиялық
зерттеулер институты

Қоғам & Дәуір

www.kaziss.kz

3/2021

ҒЫЛЫМИ - САРАПТАМАЛЫҚ ЖУРНАЛ

ТӨЛЕУТАЙ СҮЛЕЙМЕНОВ –
ДӘУІР ТҰЛҒАСЫ

«Жұмсақ күш» саясатын зерттеудегі
классификациялық ерекшеліктер

Ақпарат Құралдары ҚХР «Жұмсақ күш»
саясатының құралы ретінде

Қазақстанда жергілікті өзін-өзі
басқаруды дамытудың тарихи
кезеңдері және қазіргі тенденция

Қазіргі Қазақстандағы діндендіру үдерісі:
ерекшеліктер мен үрдістер

ҚХР сыртқы саясатының
трансформациясындағы «адамзат тағдырының
ортақ қауымдастығы» концепциясы

Kazakhstan's national identity in the context
of strategic partnership with Russia

Орталық Азия бойынша тарихи
әдебиеттерге шолу

Бас редактор бағаны

Сәкен Есіркеп

Назерке Жаукеева
Индира Рыстина

Бауржан
Шериязданов

Елена Бурова
Әсел Назарбетова

Олжас Бейсенбаев
Срикант Кондапалли

Жанат Мақашева
Асем Кашкинбаева

Мұрат Лаумулин

Нұр-Сұлтан

ISSN 2414-5696

9 772414 569169

03

Қоғам & Дәуір

ҚСЗИ

Қазақстан Республикасының
Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

2004 жылдан бастап
әр тоқсан сайын жарық көреді

Бас редактор
Индира Рыстина,
ҚР Президенті жанындағы
ҚСЗИ-дің бөлім басшысы

Шығаруға жауапты:

А. Арзықұлов

Редакция мекенжайы:
Қазақстан Республикасы,
010000, Нұр-Сұлтан қаласы,
Бейбітшілік көшесі, 4
ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ

Телефон (7172) 75-20-20
Факс (7172) 75-20-21
E-mail: office@kisi.kz
www.kisi.kz
www.journal-kogam.kisi.kz

Журнал Қазақстан Республикасының
Мәдениет, ақпарат және қоғамдық
келісім министрлігінде 2003 ж.
19 желтоқсанда тіркеліп, тіркеу туралы
№ 4526-Ж күші берілген.

ISSN 2414-5696 (print)
ISSN 2788-5860 (online)

doi.org/10.52536/KS

Индекс 74007

Журналда жарияланған материалдарды
көшіріп басқан, микрофильмдеген
жағдайда журналға сілтеме жасалынуы
міндетті. Жарияланған мақала
авторларының пікірі редакция
көзқарасын білдірмеуі мүмкін.

«Надежда 2050» ЖШС баспасынан
басылып шығарылды
Көкшетау қ., Баймұқанов, 3.

Таралымы: 300 дана.

Қоғам &
Дәуір

ҒЫЛЫМИ-САРАПТАМАЛЫҚ ЖУРНАЛ

МАЗМҰНЫ

БАС РЕДАКТОР БАҒАНЫ

Төлеутай Сүлейменов – дәуір тұлғасы.....6

САЯСАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ

Сәкен Есіркеп

«Жұмсақ күш» саясатын зерттеудегі
классификациялық ерекшеліктер..... 8

Назерке Жаукеева, Индира Рыстина

Ақпарат құралдары ҚХР «жұмсақ күш»
саясатының құралы ретінде..... 21

Бауыржан Шериязданов

Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқаруды
дамытудың тарихи кезеңдері және қазіргі
тенденция..... 37

Елена Бурова, Әсел Назарбетова

Қазіргі Қазақстандағы діндендіру үдерісі:
ерекшеліктер мен үрдістер..... 53

Олжас Бейсенбаев, Срикант Кондапалли

ҚХР сыртқы саясатының трансформациясындағы
«адамзат тағдырының ортақ қауымдастығы»
концепциясы 72

Жанат Мақашева, Асем Кашкинбаева

Ресеймен стратегиялық өріптестік жағдайындағы
Қазақстанның ұлттық бірегейлігі..... 95

РЕЦЕНЗИЯ

Мұрат Лаумулин

Орталық Азия бойынша тарихи әдебиеттерге
шолу.....110

СОДЕРЖАНИЕ

КОЛОНКА ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Төлеутай Сулейменов – личность эпохи.....6

ПОЛИТИКА И ОБЩЕСТВО

Сакен Есіркеп

Особенности классификации при исследовании
политики применения «Мягкой силы»..... 8

Назерке Жаукеева, Индира Рыстина

СМИ как инструмент политики
«Мягкой силы» КНР 22

Бауржан Шериязданов

Исторические этапы развития местного
самоуправления в Казахстане и современные
тенденции..... 37

Қоғам & Дәуір

ҚСЗИ

Қазақстан Республикасының
Пәсәндент Рәсәндент
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

Елена Бузова, Асель Назарбетова
Процесс религиозизации в современном
Казахстане: специфика и тенденции 54

Олжас Бейсенбаев, Срикант Кондапалли
Концепция «Сообщества единой судьбы
человечества» в трансформации
внешней политики КНР 73

Жанат Макашева, Асем Кашкинбаева
Национальная идентичность Казахстана
в контексте стратегического партнерства
с Россией 95

РЕЦЕНЗИЯ

Мурат Лаумулин
Обзор исторической литературы
по Центральной Азии 110

CONTENTS

EDITOR-IN-CHIEF'S COLUMN

Tuleutai Suleimenov – The personality of the epoch...6

POLITICS AND SOCIETY

Saken Yessirkep
Classification Features in the Study of «Soft power» 9

Nazerke Zhaukeyeva, Indira Rystina
Mass Media as a Tool of the PRC'S
«Soft power» Policy 22

Baurzhan Sheriyazdanov
Historical Stages and Current Trends in the
Development of Local Self-Government
in Kazakhstan 38

Elena Burova, Assel Nazarbeto
The Process of Religiolization in Modern Kazakhstan:
Specifics and Trends 55

Olzhas Beisenbayev, Srikanth Kondapalli,
The Concept of the “Community of Common Destiny
for Mankind” and the Transformation of China's
Foreign Policy 73

Zhanat Makasheva, Assem Kashkinbayeva
Kazakhstan's National Identity in the Context
of Strategic Partnership with Russia 95

REVIEW

Murat Laumulin
Review of Historical Literature on Central Asia 110

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

- Ерлан ҚАРИН** – Редакциялық кеңестің төрағасы,
Қазақстан Республикасы Президентінің
көмекшісі, саяси ғылымдарының кандидаты
- Индира РЫСТИНА** – Бас редактор, ҚР Президенті жанындағы
Қазақстан стратегиялық зерттеулер
институты, Әлеуметтік-саяси зерттеулер
бөлімінің басшысы, Ph.D
- Алмас АРЗЫҚҰЛОВ** – редактор, ҚР Президенті жанындағы
Қазақстан стратегиялық зерттеулер
институтының жетекші ғылыми қызметкері,
тарих магистрі
- Уямо ТОМОХИКО** – Хоккайдо университеті жанындағы Славян
зерттеулер орталығының профессоры
(Жапония), Ph.D
- Уильям ФИЕРМАН** – Индиана университетінің профессоры
(АҚШ), Ph.D
- Сон ЮНХУН** – Ханкук университетінің профессоры
(Оңтүстік Корея), Ph.D
- Бүркітбай АЯҒАН** – ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институты
директорының орынбасары, тарих
ғылымдарының докторы, профессор
- Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА** – ҚР Президенті жанындағы
Қазақстан стратегиялық зерттеулер
институты директорының орынбасары, Ph.D
- Қазбек ИСАЕВ** – ҚР Президенті жанындағы Қазақстан
стратегиялық зерттеулер институтының ғалым
хатшысы, тарих ғылымдарының кандидаты
- Ғани ҚАРАСАЕВ** – ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының
бөлім басшысы–бас ғылыми қызметкері, тарих
ғылымдарының докторы
- Ботагөз РАҚЫШЕВА** – «Қоғамдық пікір» зерттеу институтының
директоры, әлеуметтану ғылымдарының
кандидаты
- Айгүл САДУАҚАСОВА** – Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты
директорының орынбасары, әлеуметтану
ғылымдарының докторы

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

- Ерлан КАРИН** – председатель Редакционного совета, помощник Президента Республики Казахстан, кандидат политических наук
- Индира РЫСТИНА** – шеф-редактор, руководитель Отдела социально-политических исследований Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, Ph.D
- Алмас АРЗИКУЛОВ** – редактор, ведущий научный сотрудник Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, магистр истории
- Уямо ТОМОХИКО** – профессор Центра славянских исследований Университета Хоккайдо, Ph.D (Япония)
- Уильям ФИЕРМАН** – профессор университета Индиана, Ph.D (США)
- Сон ЮНХУН** – профессор Ханкукского университета, Ph.D (Южная Корея)
- Буркитбай АЯГАН** – заместитель директора института истории государства КН МОН РК, доктор исторических наук, профессор
- Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА** – заместитель директора Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, Ph.D
- Казбек ИСАЕВ** – ученый секретарь Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, кандидат исторических наук
- Гани КАРАСАЕВ** – главный научный сотрудник–начальник отдела Института истории государства КН МОН РК, доктор исторических наук
- Ботагоз РАКИШЕВА** – директор исследовательского института «Общественное мнение», кандидат социологических наук
- Айгуль САДВОКАСОВА** – заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований, доктор социологических наук

THE EDITORIAL BOARD

- Yerlan KARIN** – Chairman of Editorial Board, Aide to the President of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Political Sciences
- Indira RYSTINA** – Chief Editor, Head of the Department of Social and Political Studies of Kazakhstan Institute for Strategic Studies under President of Kazakhstan (KazISS), Ph.D
- Almas ARZIKULOV** – Editor, Leading research fellow of KazISS under President of Kazakhstan, Master of History
- Uyamo TOMOHIKO** – Slavic-Eurasian Research Center, University of Hokkaido (Japan), Ph.D, Professor
- William FIERMAN** – Department of Central Eurasian Studies, Indiana University Bloomington (USA), Ph.D Professor
- Song YONGHONG** – University of Hankuk, Ph.D (South Korea), Professor
- Burkitbai AYAGAN** – Deputy Director of Institute of History of State, Ministry of Education and Science of Kazakhstan, Doctor of History, Professor
- Alua ZHOLDYBALINA** – Deputy Director of KazISS under President of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (Ph.D) in «Political science»
- Kazbek ISSAYEV** – Secretary for Research and Academic Affairs of KazISS under President of Kazakhstan, Candidate of Historical Sciences
- Gani KARASAEV** – Chief Researcher - Head of the Department of the Institute of State History of the KN of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Historical Sciences
- Botagoz RAKISHEVA** – Director, “Public Opinion” Research Institute, Candidate of Sociology
- Aigul SADVOKASOVA** – Deputy Director of the Institute of Applied Ethnopolitical Research, Doctor of Sociology

ТӨЛЕУТАЙ СҮЛЕЙМЕНОВ – ДӘУІР ТҰЛҒАСЫ

Қазақстандық қоғамның қалыптасуына елеулі үлес қосқан, бір дәуірдің тұлғасына айналған Егемен Қазақстанның тұңғыш Сыртқы істер министрі болып қайсар қызмет еткен Төлеутай Ысқақұлы Сүлейменов туралы редактор бағанасын бастағым келеді.

Белгілі дипломат, Қазақстан Республикасының алғашқы Сыртқы істер министрі, Төтенше және Өкілетті Елші Төлеутай Сүлейменов бүгін 80 жасқа толып отыр.

Еңбек жолын 1959 жылы Қарағанды металлургия комбинатында жұмысшы, цех шебері, кейіннен комсомол комитетінің хатшысы болып бастаған Төлеутай Сүлейменов еш уақытта дипломат боламын деп ойламағанын айтады. Аталған комбинатта он жыл қызмет етіп, кейіннен 1971 жылдан 1977 жылға дейін Теміртау қалалық атқару комитетінде жұмыс істейді.

Дипломатиялық қызметтегі алғашқы қадамдары 1977 жылы басталды. Сол жылы КСРО Сыртқы істер министрлігінің Дипломатия академиясының тыңдаушысы болып, 1980 жылдан 1981 жылға дейін КСРО СҚМ-нің Орта Шығыс елдері бөлімінің бірінші хатшысы болады. 1981 жылдан 1985 жылға дейін Ауғанстандағы КСРО Бас өкілдігінің Мазари-Шариф қаласындағы консулы, 1985-1988 жылдар аралығында КСРО СҚМ-нің Орта Шығыс елдері бөлімінің кеңесшісі, 1988-1991 жылдары Ирандағы КСРО елшілігінің Кеңесшісі болады. Қазақстан Республиканың Сыртқы істер министрі болып 1991 жылы тағайындалады.

1991 жылы Төлеутай Сүлейменов тәжірибесі мол дипломат еді. КСРО Сыртқы істер министрлігінің дипломатиялық академиясын тәмамдап, одақтық сыртқы саясат бөлімінің орталық аппаратында, шетелдегі Ауғанстан мен Ирандағы елшіліктерде қызмет етті. Тегеранда қызмет етіп жүрген кезінде Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігін жариялағанын күнін қарсы алды. Дәл сол кезде Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың шақыртуымен Төлеутай Сүлейменов отандық сыртқы істер саясатына келеді.

Төлеутай Сүлейменов Сыртқы істер министрлігін 1991-1994 жылдары арасында басқарды. Дәл осы кезеңде жас мемлекет үшін

Қазақстанды халықаралық қоғамдастықтың толыққанды мүшесі ретінде мақұлдаған маңызды сыртқы саяси оқиғалар орын алды. Әлем біздің елімізді бейбітшілік бағытын ұстанған, ынтымақтастыққа ашық, демократиялық қоғам құрушы мемлекет ретінде таныды.

Сыртқы істер министрлігінің басшысы лауазымын жемісті аяқтағаннан кейін де Төлеутай Сүлейменов дипломатия саласындағы қызметін әрі қарай табысты жалғап кете берді. 1994 жылдан бастап елшілік қызметте болып, 1994-1996 жылдары Қазақстанның АҚШ-тағы, 1996-2001 жылдары Венгриядағы, 2001-2003 жылдары Бельгиядағы, 2003 жылдың мамыр-шілде айлары аралығында Люксембург, Голландиядағы, 2003-2005 жылдары Польшадағы төтенше және өкілетті елшісі болды.

Ал тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы тағы бір маңызды оқиға - Семей ядролық полигонының жабылуы, Қазақстанның ядролық арсеналдан бас тартуы. Төлеутай Ысқақұлы бұл жұмысы Сыртқы істер министрі ретінде ғана емес (сонымен қатар ол ядролық зарядтарды жою, полигонды бөлшектеу бойынша көптеген мәселелерді шешу мүмкіндігіне ие болды), сонымен қатар қарапайым адам ретінде де қатты әсер етті.

Сыртқы саясатты қалыптастыруда шешуші рөл сол кезде Елбасына тиесілі еді, ал бұл саясатты іске асыру қазірдің өзінде министрліктің міндеті. Әлем елдерімен дипломатиялық қарым-қатынас орнату, халықаралық аренада өздерін бекіту, шетелдік инвесторларды белсенді түрде тарту және тағы басқа дипломатиялық тәсілдерді енгізіп келеді.

2003 жылдан бастап Төлеутай Ысқақұлы Қазақстанның Солтүстік Атлантика шарты ұйымындағы өкілдігінде атқарушы басшы қызметін атқарды. Ал 2005 жылдан бастап ҚР Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы дипломатия институтының директоры лауазымына тағайындалды.

Төлеутай Сүлейменов тәуелсіз Қазақстанның дипломатиясын табысты қалыптастырған, сыртқы саясатта жемісті қызмет етті. Әрі егемен, топырағы бүтін Қазақстан Республикасының алғашқы сыртқы істер министрі болып тарихта дәуір тұлғасы ретінде қалды. Өлшеусіз еңбегі еленіп, III дәрежелі «Барыс» орденімен, Ресейдің «Достық» орденімен, «ҚР дипломатиялық қызметінің еңбек сіңірген қызметкері» құрметті атағымен және басқа да шетелді және отындық ордендермен марапатталды.

2020 жылдың желтоқсан айында Т.Ы. Сүлейменов Қазақстан Республикасының ғылым және техника саласындағы әл-Фараби атындағы Мемлекеттік сыйлықтың иегері жоғары атағымен марапатталды.

Қазақстан Республикасы Президенті жаңындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты атынан Төлеутай Ысқақұлын 80-жылдық мерейтойыңызбен шын жүректен құттықтап, зор денсаулық, шаңырағыңызға аман-саулық пен бақыт, бойыңызға рухани күш-қуат, шығармашылық белсенділік пен табысты еңбек тілейміз!

Сәкен Есіркеп

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Саясаттану кафедрасының PhD докторанты
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: sakenyessirkep1985@gmail.com*

«ЖҰМСАҚ КҮШ» САЯСАТЫН ЗЕРТТЕУДЕГІ КЛАССИФИКАЦИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Аңдатпа. Мақалада «жұмсақ күш» саясатына қатысты әлемде жүргізілген ғылыми зерттеу жұмыстары талданып, авторлардың осы тақырыптың зерттелу деңгейіне қатысты классификациялау әдістері салыстырмалы зерттелген. Автор түрлі ғалымдардың өз зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында осыған дейін аталған тақырыпта зерттеу жүргізген ғалымдардың еңбектерін, зерттеу нысанын қандай ерекшеліктер бойынша жіктегеніне талдау жүргізген. Мақалада салыстыра отырып баяндалған классификациялық талдау әдістерін саяси ғылымдағы өзге де тақырыптарды зерттеу кезінде қолдануға болады деп тұжырымдауға болады. Сондай-ақ, осы мақалада «жұмсақ күш» саясатына қатысты жүргізілген негізгі фундаменталды еңбектерге, олардың негізгі ерекшеліктеріне тоқталған.

Түйін сөздер: жұмсақ күш, классификация, ғалымдар, диссертация, теория.

Сәкен Есіркеп ОСОБЕННОСТИ КЛАССИФИКАЦИИ ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ ПОЛИТИКИ ПРИМЕНЕНИЯ «МЯГКОЙ СИЛЫ»

Аннотация. В статье анализируются академические исследования «мягкой силы», сравниваются методы классификации работ проведенных в данной области исследователями. Автором изучено как и на основании каких критериев исследователи классифицировали предыдущие исследования и их объекты. Сравнительно описанные в статье методы классификации могут быть применены при изучении других предметов политологии. Кроме того, автором в статье рассмотрены ряд фундаментальных работ по данной теме и их основные особенности.

Ключевые слова: мягкая сила, классификация, ученые, диссертация, теория.

Saken Yessirkep

CLASSIFICATION FEATURES IN THE STUDY OF «SOFT POWER»

Abstract. The paper analysis academic studies on soft power and comparatively examines researchers' methods of classification the literature on this area. Author examined how and relying what kind of criteria researchers classified previous studies and their research objects. Comparatively described classification methods in the paper can be helpful for exploration other political science subjects. In addition, paper considered pioneer works on this subject and their core distinctions.

Keywords: *soft power, classification, researchers, dissertation, theory.*

Кіріспе

Саяси ғылымда «жұмсақ күш» теориясы 1990 жылдары америкалық сарапшы, әйгілі Гарвард университетінің профессоры Кіші Джозеф Найдның қолдануымен алғаш рет пайда болғанымен, ол ұсынған «күш қолдай мақсатқа жету» идеясы бірнеше ғасыр бұрын да әр түрлі мемлекеттерде, белгілі философтардың еңбектері мен саяси қайраткерлердің стратегиясында болғанын айта кетуіміз тиіс. Осы идеялар мен еңбектер әлі де тыңғылықты зерттеуді, «жұмсақ күш» теориясының алғышартына айналған идеялар мен стратегиялар әділ бағалауды, теорияны қолдаушы, толықтырушы және жоққа шығарушы тұжырымдамалар салыстырмалы түрде зерттеуді қажет етеді.

Сондай-ақ, авторлар өз зерттеуін жүргізер алдында осы тақырыпта бұрын жүргізілген зерттеу жұмыстарына тоқталып өткен. Алайда тақырыптың зерттелу деңгейіне қатысты таңдап алған классификациялау әдістері әр түрлі.

Бір ғалым зерттеушілерді, еңбектерді олардың географиялық ерекшеліктеріне қатысты жіктесе, екінші бірі саяси мектептердің өкілдері ретінде топтастырған. Ал кейбірі тақырыпқа қатысты авторлардың сыни ұстанымдарын негізге ала отырып жіктеген. Бұл мақалада аталған еңбектердің ерекшеліктері салыстырмалы түрде сарапталды.

Ғылыми зерттеудің әдіснамасы

Осы ғылыми зерттеу жұмысын жүргізу барысында «жұмсақ күш» саясаты тақырыбына қатысты жазылған зерттеу жұмыстары

бойынша салыстырмалы зерттеу әдісі қолданылды. Әсіресе олардың осы тақырыптың зерттелу деңгейіне қатысты материалдарды классификациялау қағидалары, сондай-ақ осы салада жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмыстарының негізгі ерекшеліктері өзара салыстырмалы түрде сараланды.

Негізгі бөлім

Мемлекет келешегінің жарқын болуы тек оның қорғаныс қабілетіне, қарулы қақтығыстарда ұпайы түгел шығуына, айбынды әскер қалыптастыру сынды шарттардан ғана тұрмайды. ХХІ ғасырда әскердің, қару қақтығыстардың тактикасы өзгергенін, мемлекеттің өзге елден бәсі биік, ықпалы зор болуы оның әскери күшінен бөлек, дипломатиялық қарым-қатынасына, өзгелерге ықпал ете алатын «жұмсақ күшіне» де байланысты.

Адамзат тарихына көз жүгіртсек қиян-кескі соғыстар мен қарулы қақтығыстар сериясынан көз сүрінеді. Оны аймақтық, өңірлік және жаһандық деңгейдегі ықпалы мен зардабы, тарихи орны бойынша түрлі санаттарға бөліп қарастыруға болады. Мынжылдықтарға созылған қарулы-қақтығыстар дәуірі ХХ ғасырдың соңына қарай мәдени экспансия, түрлі балама құралдар арқылы өзге мемлекеттерге ықпал ету саясатына ауыса бастады. Ендеше осы мәселе жөнінде, яғни әлемдегі қару қолданбай жеңіске жету немесе үстемдікке ие болу саясатына қатысты мәселелерге қысқаша тоқтала кетейік.

«Жұмсақ күш» саясаты тақырыбын зерттеуші негізгі авторлар мен саяси мектептер

Жалпы «күш» ұғымының анықтамасы, оның саясаттағы, тарихтағы рөлі жайлы жазбалар, көзқарастар ерте замандарға дейін кетеді. Мысалы ежелгі қытай ойшылы Сун Цзы соғыс өнеріне қатысты стратагемасында «соғыспай жеңген билеуші ең мықты билеуші» екенін айтады. Ол күш қолданбай-ақ түрлі амал-айлалар арқылы дұшпанды өзіңе тәуелді ету жолын қолдану қажеттігі жайлы жазады.

Ал ежелгі грек тарихшысы, философ, әйгілі Пелопоннес соғыстары туралы жазған Фукидид «күш» ұғымының саясатта үлкен рөл ойнайтынын, қашанда күштінің әлсізді жеңетіні аксиома екенін алға тартады.

Ал саяси мектептер арасында өзіндік қолтаңбасы бар классикалық реализм бағытының өкілдері (Кеннет Уолц, Роберт Джервис,

Джон Миршаймер, Роберт Гилпин т.б.) «күш» ұғымына ерекше тоқталып, оның мемлекеттің бар болуында, елдер арасын-дағы қатынаста маңызды рөл ойнайтын құрал екендігін алға тартады. Бұл бағытты ұстанушылардың ойынша адамның табиғаты үстем болуға, күшті болуға негізделген. Адамдар жеке дара басымдыққа жете алмаған жағдайда өзге мүдделестермен бірігу, яғни коалиция құру арқылы өз мақсатына жетуді көздейді.

Ал неореализм теориясының өкілдері «күш» ұғымын тек қару-жарақ, қара күш қолдану түсінігімен шектемей, ықпал етудің экономикалық қысым жасау, қарсыласын өзіне қаржылық тәуелді ету сынды қырлары бар екенін жазады.

Ал халықаралық қатынастардағы либерализм саяси мектебінің өкілдері бұл мәселеге қатысты гуманистік сипатта жауап беріп, елдер арасындағы түсініспеушілік, кикілжіңдерді өзара келіссөздер, татулық саясаты арқылы шешуге болатынын және оның адамзат игілігі үшін тиімді жол екенін жазады. Либерализм мектебінің өкілдері либералдық құндылықтар мемлекеттер адамдар арасында үстемдікке ие болатынын, болашақта осы арқылы соғыссыз да үлгілі орта қалыптасатынын алға тартады.

Өткен ғасырдың соңында жарыққа шыққан конструктивизм саяси мектебінің өкілдері орын алған қақтығыстардың түбірін зерттеу, олардың түпкі мүдделері мен болмысын айқындау арқылы қалыптасқан проблеманы күштің көмегінсіз-ақ шешуге болатынын айтады.

Енді осы тақырыпта қалам тартқан жекелеген авторларға тоқталсақ. Әйгілі Италия философы Антонио Грамши өзінің «Түрме дәптерлері» еңбегінде үстемдікке маневрлық және позициялық соғыс арқылы, яғни интеллектуалдық және мәдени соғыс арқылы жетуге болатынын жазады. Оның ілімі Маркстік идеяларға, тұжырымдарға қарсы пайда болды деуге де болады.

Өйткені Маркстік ілім де жұмысшы тап өкілдерінің өзге санаттағы адамдар топтарынынан үстемдікке ие болатынын, түбінде әлемдік төңкеріс арқылы коммунизм идеясының орнығатынына негізделген болатын. Сондықтан осы екі автор өзара баламалы ой айтумен де ерекшеленеді.

XX ғасырдың 90 жылдары АҚШ-тағы әйгілі Гарвард университетінің профессоры кіші Джозеф Най «жұмсақ күш» саясаты жайлы өз теориясын ұсынды. Оның пікірінше күш қолданбауға негізделген, яғни басқаларды өзіне тарта білу, дұрыс, тартымды

жүйе, модель қалыптастыру арқылы өзгелерді өзіне жақындатудың, оларға ықпал ету құралдарын пайдаланудың мол мүмкіндігі бар және ол жаңа заманның сұранысына жауап беретін жақсы әдіс. Мұндай идеяны қытайдың атақты ойшылы, соғыс өнері туралы маңызды стратагеманың авторы Сун Цзы да жазып кеткенін айта кеткен жөн.

Джозеф Най «жұмсақ күштің» өзгелермен тату байланыс, өзгелерге ұнайтын, тартымды мәдени құндылықтар мен институттарға негізделетінін алға тартады. Осы арқылы өзің қалаған әлеуетті ортамен екіжақты тиімді жобаларды жүзеге асырып, ортақ серіктестік жүйесін орнатуға болады. Ортақ жобалар міндетті түрде оны ұсынушы, «тартымды тараптың» мүддесінен туындайтыны айтпаса да түсінікті. Бұл Джозеф Най ұсынған «өзің қалағанды өзгелерге қалата білу өнеріне» келіп саяды.

Джозеф Най 2013 жылы жариялаған «Жұмсақ күш» және Америка-Еуропа қатынастары» (Soft power and European-American affairs) атты мақаласында «Қызықтыру қашанда мәжбүрлеуден тиімдірек. Ал демократия, адам құқықтары және жеке мүмкіндіктер аса қызықтырушы тартылыс нүктесі. Егер саясатта тәкаппарлық пен екіжүзділік байқалса теріс бұрылып, жиіркеніш сезімін туғызуы мүмкін» екенін айтып, «жұмсақ күш» саясатын жүргізуде барынша сақ болудың маңыздылығына тоқталады [1].

Осы аталған теориялық көзқарастар нақты саясатта да жүзеге асып жатқанын халықаралық қатынастар саласынан байқауға болады. Ендігі уақытта өзге мемлекеттер ықпал етудің түрлі ресурстық шығыны көп, тұрпайы, өркениеттегі әлемдегі адамзат баласы қабылдай бермейтін қарулы қақтығыс, агрессиялық саясат сияқты түрлерінен бас тартып, мәдениет, саясат, туризм, кино индустриясы, экономикалық құралдар, некелесу және құндылықтар тартылысы тұрғысынан ықпалды күшке ие болу арқылы өз саясатын жүзеге асыруға ден қоюда.

Соңғы бес жылда әлемдік «жұмсақ күш» саясатындағы ең ықпалды мемлекеттердің үздік отыздығының индексын жасау дәстүрге айналған. Үздіктерді таңдауда мемлекеттердің білім беру жүйесінің өркендеуі, ол елге шет мемлекеттерден келетін білім алушылар санының көптігі, олардың ықпалды орындарда қызмет етуі, мәдениетінің, оның ішінде кино өнері, тілдік ықпалы, халықтың салт-санасының және музыкасының тартымдылығы, диджитал, IT саласының дамуы, технологиялық прогресс, басқару жүйесінің

ықпалдылығы, оның өзге ел халқы үшін үлгі етерлік сипатта болуы, отбасы құру, яғни сол ұлттың өкілдеріне үйленетін немесе тұрмысқа шығатын өзге ел азаматтарының көп болуы, кәсіпорындардың бәсекеге қабілетті, жаһан жұрты тұтынатын сапалы өнім дайындауы сияқты параметрлер есепке алынады.

2008 жылы Лондондағы Брунель университетінің зерттеушісі Ин Фань Джозеф Найдың 2004 жылғы бір мақаласын зерделеп, оның идеяларындағы қарама-қайшылықтар мен кемшіліктер туралы жазады. Ол Найдың «жұмсақ күш» ұғымына берген әр мақаладағы анықтамаларын салыстырып, бірін бірі жоққа шығаратын, күрмеулі жерлеріне тоқталады [2].

Америка зерттеушісі Дженис Маттерн де Найдың ұсынған «жұмсақ күш» теориясына қарсы шығып, оның «жұмсақтығына» күмән келтіреді. Ол «жұмсақ күш» идеясының тек жарнамасы кең тарап кеткен идея екенін, ешқандай да жаңашылдықтың жоқ екенін айтады. Өйткені өзгені өзіңе тартымды қылу үшін, алдымен өзіңдікін қалыптастырасың. Ол жерде әрине ең бірінші мәселенің бірі күшке келіп тіреледі. Сондықтан «идеал қоғам» туралы ұсыныс айтудың астарында күш қолдану механизмін де іске қосу туралы ой жатқанын айтады.

Ал Британ теоретигі Стивен Лукес болса, Найдың «жұмсақ күш» теориясын піспеген, шикі идея екенін алға тартады. Мысал ретінде теориядағы «тартымды болу» мен «көндіре білу» идеяларының концептуалдық ерекшелігін ашып жазбағанын айтады.

Ресейлік автор Елена Борисова «Soft Power, мягкая сила, мягкая власть. Междисциплинарный анализ» деп аталатын ұжымдық еңбегінде «жұмсақ күш» саясатының шығу төркініне, бүгінде әлемде оның жүзеге асырылу механизмдеріне жеке-жеке тоқталады. Бұл еңбекті «жұмсақ күш» ұғымы туралы жазылған жүйелі академиялық зерттеу деп бағалауға болады. Монографияда жұмсақ күш саясатының маңызды деген әрбір құралына жеке тақырып арналып, оны жеке автор зерттеп, жазып шыққан. Еңбекте жұмсақ күш теориясының шығу тарихы, оның құралдары, әлемдегі түрлі мысалдары салыстырыла отырып жазылған.

Авторлар – саясаттану және халықаралық қатынастар, семиотика және лингвистика саласының мамандары «жұмсақ күш» проблемасына өзіндік көзқарастарын ұсынған. Сондай-ақ, осыған байланысты өз салаларында қалыптасқан идеялармен

бөліседі. Бірқатар жұмыстарда бірқатар елдердегі саяси процестерді сипаттауға жаңа тұжырымдаманы қолдану әрекеттері бар.

Кітапта әлем елдерінің жұмсақ күш саясатын қолданудағы оң тәжірибесін Ресейдің де қолдануы қажеттігіне тоқталған. Автор Ресейдің тек ішкі саясатта үкіметтік емес ұйымдарды қолдайтыны, ендігі кезекте өзге елдердегі азаматтық қоғам институттарына қолдау көрсетуге көңіл бөлу керектігі жөнінде, осы арқылы ықпал қалыптастыруға болатынын жазған.

Мен теориялық бөлімде көбінесе Джозеф Найдың идеясын сынаушылар жайлы жазып өттім. Бұл бағытта жазылған еңбектер өте көп. Алдағы уақытта оларды негізгі екі топқа бөлуді жоспарлап отырмын. Біріншісі теорияны, идеяны жоққа шығарушылар, екіншілері жоққа шығармаса да кемшілігі бар екенін айтып, оны дамытуға, түзетуге атсалысқандар.

«Жұмсақ күш» саясатын зерттеушілерді классификациялау әдістері.

Саяси ғылымда, халықаралық қатынастар саласында зерттелген өзге де тақырыптар секілді «жұмсақ күш» саясаты туралы зерттеуші ғалымдар тақырыптың зерттелу деңгейін, авторлар мен еңбектерді жіктеуге келгенде әр түрлі тәсілді ұсынады. Осы мақаланы жазу барысында Қазақстан, Ресей және Түркияда осы тақырыпта қорғалған диссертациялық жұмыстар негізге алынды.

Зерттеушілердің бір бөлігі тақырыптың зерттелу деңгейін географиялық ерекшелікке сай жіктеуді дұрыс деп санаған. Мысалы 2014 жылы Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясында докторлық дәреже алу мақсатында қорғалған Казбекова Даржан Сериковнаның «Германия Федеративтік Республикасы мен Қазақстан Республикасының сыртқы саясатындағы жария дипломатия» атты диссертациялық жұмысында ең әуелі тақырыптың теориялық аспектілеріне көңіл бөлініп, осы салада еңбек еткен негізгі авторларға тоқталған. Екінші болып неміс ғалымдарының, үшінші кезекте посткеңестік кеңістіктегі авторлардың, төртінші болып қазақстандық зерттеуші ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалған [3].

Ал Түркия Республикасында қорғалған Кадыр Санжак атты автордың «Жұмсақ күш» сыртқы саясаттағы ықпал құралы ретінде: Түркияның жұмсақ күшіне талдау және Әзербайжанға

қатысты жұмсақ күш саясатын зерделеу» тақырыбындағы диссертациялық жұмысында «жұмсақ күш» саясатының термин ретінде пайда болғанына дейінгі идеялық тұрғыдан қандай авторлардың еңбектерінде айтылғанына назар аударылған. Ол Сун Цзының «Соғыс өнерін», Шумер жазбаларындағы мәдени ықпал ету концепцияларын, Фукидидтің философиялық ойларын, Ибн Халдунның, Николо Макиавеллидің, Антонио Грамшидің ойларынан «жұмсақ күш» саясатына қатысты пікірлерді мысалға келтіреді және оларды «жұмсақ күш» теориясының алдыңғы авторлары ретінде сипаттайды.

Диссертацияда «жұмсақ күш» теориясына қатысты саяси-теориялық мектептердің көзқарастары жеке-жеке талданған. Мысалы бұл жөнінде реализм және неореализм мектеп өкілдері қандай ой айтқан, либерализм және неолиберализм өкілдері қандай пікірлер айтады, конструктивизм өкілдері бұған не дейді деген сияқты тармақтарға бөліп көрсеткен.

Сонымен қатар, жұмсақ күштің құралдары саналатын мәдениет, тіл, дін, кино өнері сияқты мәселелерге қатысты жазылған зерттеулерді жеке-жеке қарастырып, оның осы диссертацияға қатысты ойларын ортаға салған [4].

2017 жылы Түркия мемлекетінің Стамбул университетінде Халықаралық қатынастар мамандығы бойынша докторлық диссертация қорғаған отандасымыз Мақпал Аңламасова «Халықаралық қатынастарда жұмсақ күштің қолданылуы және Ресейдің жұмсақ күш құралдары» атты еңбегінде ең бірінші «жұмсақ күш» терминінің авторы Джозеф Найддың мақалалары мен кітаптарында жазылған теориялық көзқарасқа тоқталған. Екіншіден – «күш» ұғымына, оның түрлеріне қатысты энциклопедиялық анықтамаларға тоқталса, үшінші болып «жұмсақ күш» терминіне қатысты түркиялық авторлардың көзқарастары талданған. Ал төртіншіден – күш, ықпал ету мәселелеріне қатысты саяси реализм, классикалық реализм, неореализм, либерализм, конструктивизм мектептерінің өкілдері айтқан пікірлерге талдау жасалған [5].

2016 жылы Мәскеуде қорғалған Рустамова Лейлидің «Қазіргі Германияның сыртқы саясатындағы «жұмсақ күш» тақырыбындағы кандидаттық диссертация жұмысында ең әуелі «жұмсақ күш» теориясының авторы Джозеф Найддың пікірі жеке

қарастырылған. Екіншіден осы терминді қолдаушылар мен оған қарсы шыққан шетелдік ғалымдардың пікірталастарына талдау жасалған. Үшіншіден «жұмсақ күш» саясатына қатысты жазылған шетелдік және ресейлік ірі еңбектерге тоқталып, олардың қайсылары осы теорияны қуаттауда маңызды рөл ойнайтынын талдаған. Төртіншіден бірқатар ірі мемлекеттің (Германия, АҚШ, Ресей, Еуропаның өзге елдері) авторларына тоқталған [6].

Ал Инь Жуюй атты зерттеушінің «Қытай мен Ресейдің ХХІ ғасырдың басында сыртқы саясатында бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жұмсақ күш саясатын іске асыруы» атты кандидаттық диссертациясында осы тақырып бойынша зерттеу жүргізген авторлар тобын АҚШ, Еуропа, Ресей және Қытай зерттеушілері ретінде топ-топқа бөліп, географиялық тұрғыдан қарастырған. Диссертацияда осы тақырыпта жазылған ғылыми еңбектермен қатар пәнаралық салалар бойынша жазылған еңбектерге тоқталып, оның осы диссертациялық жұмыстың нысанын ашудағы рөліне тоқталған [7].

Сюн Лэпиннің «Жоғары білім Ресей мен Қытайдың «жұмсақ күш» құралы ретінде» атты кандидаттық диссертациясында ең бірінші «жұмсақ күш» теориясының авторы Джозеф Найдның еңбектеріне қысқаша шолу жасаған. Екіншіден – осы теорияға қарсы шыққан, оны сынаған және осы теорияны қолдап, оны одан әрі дамытқан авторлардың еңбектерін жеке-жеке талдаған. Олардың пікірдегі алшақтығы мен келтірілген дәлелдемелеріне салыстырмалы талдау жүргізген.

Автор осы зерттеушілерден кейін Ресей мен Қытайдағы «жұмсақ күш» теориясын зерттеген ғалымдардың еңбектеріне тереңірек тоқталған. Оларды шартты түрде бес бөлікке бөлген. Атап айтқанда:

1. «Жұмсақ күшті» теориялық тұрғыдан зерттеушілер.
2. Ресейдің «жұмсақ күш» әлеуеті мен оны қолдану туралы жазғандар.
3. Қытайдың «жұмсақ күш» саясатын зерттеушілер тобы.
4. Қытай мен Ресейдегі білім, мәдениет және тілді «жұмсақ күш» саясатының құралы ретінде санаушылар тобы.
5. Әр түрлі елдердегі «жұмсақ күш» саясатына салыстырмалы талдау жасаушы сарапшылар тобы.

Байқағандарыңыздай Сюн Лэпиннің өз тақырыбының зерттелу деңгейіне қатысты пайдаланған әдісі, авторларды жіктеу жолы өзгелерге қарағанда айрықша мәнге ие [8].

Кутенёв Владимир Владимирович жазған «Еуразиялық

интеграция институттары Ресейдің «жұмсақ күш» құралдары ретінде» атты кандидаттық диссертациясында тақырып бойынша теориялық мектеп өкілдерінің еңбектеріне шолу жасаудан басталған. Атап айтқанда реализм, мен неореализм, либерализм және неолиберализм мектептерінің «жұмсақ күш» тақырыбына қатысты ойлары сараланған. Екінші «жұмсақ күш» теориясының авторы ретінде Джозеф Найдың еңбектері талданған. Үшіншіден осы тақырыпқа қатысты ресейлік ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалған [9].

Келесі зерттеуші Сергеев Станислав Олеговичтің «Ғылым жұмсақ күш факторы ретінде» атты кандидаттық диссертация жұмысында автор «жұмсақ күш» теориясының авторы Джозеф Найдың еңбектерін талдаудан бастаған өз жұмысын. Екіншіден Мишель Фуко, Жан Бодрийяр, Юрген Хабермас сынды классикалық теоретиктердің еңбектеріне тоқталған. Олардың философиялық ойларын «жұмсақ күш» теориясының әуелгі прототипі ретінде бейнелеу әрекеті байқалады. Үшіншіден жұмсақ күш саясатына қатысты ресейлік зерттеушілердің еңбектеріне талдау жасалған [10].

Қорытынды бөлім және ұсыныстар

«Жұмсақ күш» саясатына қатысты академиялық зерттеу жұмыстары әлемнің әрбір мемлекетінде жазылып келеді. Осы мақалада бірқатар ғылыми зерттеудегі тақырыптың зерттелу деңгейін классификациялау әдістеріне шолу жасалды. Мақаладан байқағандарыңыздай кейбір автор өзіне дейінгі тиісті тақырып төңірегінде зерттелген еңбектерді географиялық ерекшелігіне орай бөлсе, кейбір автор еңбектерді теориялық саяси мектептер бойынша жіктеуді жөн көреді.

Сондай-ақ, «жұмсақ күш» теориясын зерттеген кейбір авторлар өзіне дейінгі зерттеушілерді аталған теорияға қатысты көзқарастарына сәйкес классификациялаған. Мысалы бірінші топ авторлар теорияға қарсы шыққандар, екінші топ авторлар теорияны қолдаушылар болған. Ал үшінші топ авторларға теорияны қолдаса да оны ішінара толықтыруды ұсынушылар енгізілсе, төртінші топқа теорияға қарсы шыққанымен оның тиімді жақтарын да мойындаушы зерттеушілер таңдап алынған.

Кеңес Одағының тарағанына 30 жыл толса да әлі күнге бұрынғы одақтас елдердің зерттеушілері посткеңестік кеңістіктің авторларын жеке қарастыруды жөн санайды. Мұны еліміз бен

ТМД мемлекеттерінде қорғалған диссертациялардың көпшілігінен байқауға болады. Сондықтан бұл үрдістен арылатын кез келді деп тұжырымдауға болады.

Тағы бір назар аударарлық мәселе классификациялауды тақырыптың мазмұнына қатысты да таңдауға болады. Мысалы бүгінгі мақалада алынған тақырып «жұмсақ күш» саясаты болғандықтан бұл теорияға қатысты көзқарастарды мазмұнына қатысты жіктеу қолайлы. Сондай-ақ, мұны бұрыннан қалыптасқан түрлі саяси мектептер бойынша да классификациялауға болады. Ал кейбір тақырыптарды географиялық ерекшелікке байланысты да қарастырған орынды. Мысалы Таяу Шығыстағы жанжалдарға қатысты түрлі зерттеуші ғалымдардың географиялық ерекшеліктеріне байланысты жіктеп қарастыруға болады. Оның ішінде Таяу Шығыстың өзіндегі, еуропалық зерттеушілердің, АҚШ, араб зерттеушілерінің, Түркия мен Ресей т.б. ғалымдарының еңбектерін жеке топтастырып қарастыру арқылы қалыптасқан жағдайға жан-жақты баға беруге болады.

Қорыта келгенде, ғылыми зерттеу жұмысының тақырыбына, мазмұнына және оның зерттелу деңгейіне қатысты ол салада бұрын жүргізілген зерттеу еңбектерін жіктеуде автор дербес таңдау құқығына ие. Алайда авторларды топтастырған кезде оларды айқын мазмұндық ерекшеліктері бойынша таңдап алудың маңызы зор. Егер авторларды географиялық ерекшелігі бойынша ғана топтастырып, бірақ олардың бір-бірінен концептуалдық айырмашылығын айқын аша алмайтын болсақ бұл әдістің тиімділігі күмән туғызады. Сондықтан бұрын соңды қолданыста болған классификациялау әдістерінің ішінен тақырыпқа сай келетінін таңдап алатын болсақ немесе бұрын кездеспегенімен тақырыптың зерттелу деңгейін ұтымды ашатын жаңа әдіс ойлап тапсақ зерттеудің деңгейін көтеретін фактор болары анық.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Дж. Най «Мягкая сила» и американско-европейские отношения, 07.04.2013, URL://<http://smartpowerjournal.ru/soft-power> (қаралған күні: 03.08.2021)
2. Павел Паршин «Проблематика «мягкой силы» во внешней политике России», Институт международных исследований МГИМО (У) МИД России, Аналитические доклады, выпуск 1 (36) март 2013, Москва, 10-бет.

-
3. Казбекова Д.С. «Публичная дипломатия во внешней политике Федеративной Республики Германии и Республики Казахстан», Астана, 2014, 15-17 беттер.
 4. Kadir SANCAK «Diş politikada bir etki araci olarak yumuşak güç: Türkiye'nin yumuşak gücünün analizi ve Azerbaycan üzerindeki yumuşak güç kapasitesinin değerlendirilmesi» («Жұмсақ күш» сыртқы саясаттағы ықпал құралы ретінде: Түркияның жұмсақ күшіне талдау және Өзербайжанға қатысты жұмсақ күш саясатын зерделеу), Түркия, Трабзон, 2015 жыл, 6-95 беттер.
 5. Мақпал Anlamassova «Uluslararası ilişkilerde yumuşak gücün kullanımı ve Rusya'nın yumuşak güç araçları» (Халықаралық қатынастарда жұмсақ күштің қолданылуы және Ресейдің жұмсақ күш құралдары), Стамбул, 2017, 15-37 беттер.
 6. Рустамова Лейли «Мягкая сила» во внешней политике современной Германии», Москва, 2016, 3-11 беттер.
 7. Инь Жуюй «Реализация мягкой силы Китая и Россией средствами массовой информации во внешней политике государств в начале XXI века», Владивосток, 2019, 4-10 беттер.
 8. Сюн Лэпин «Высшее образование как инструмент «мягкой силы» России и Китая», Москва, 2019, 5-16 беттер.
 9. Кутенёв Владимир Владимирович «Институты евразийской интеграции как инструменты «мягкой силы» России», Бишкек, 2013, 4-7 беттер.
 10. Сергеев Станислав Олегович «Наука как фактор мягкой силы», Санкт-Петербург, 2016, 9-10 беттер.

REFERENCES:

1. Dzh. Naj «Myagkaya sila» i amerikano-evropejskie otnosheniya [Soft Power and US-European Relations], 07.04.2013, URL://http://smartpowerjournal.ru/soft-power (03.08.2021)
2. Pavel Parshin «Problematika «myagkoj silY» vo vneshnej politike Rossii» [«Problems of» soft power «in Russian foreign policy»], Institut mezhdunarodnykh issledovanij MGIMO (U) MID Rossii, Analiticheskie doklady, vypusk 1 (36) mart 2013, Moskva, 10 p.
3. Kazbekova D.S. «Publichnaya diplomatiya vo vneshney politike Federativnoy Respubliki Germanii i Respubliki Kazakhstan» [«Public diplomacy in foreign policy of the Federal Republic of Germany and the Republic of Kazakhstan»], Astana, 2014, 15-17 p.
4. Kadir SANCAK «Diş politikada bir etki araci olarak yumuşak güç: Türkiye'nin yumuşak gücünün analizi ve Azerbaycan üzerindeki yumuşak güç kapasitesinin değerlendirilmesi» [«Soft power as an instrument of influence in foreign policy: Analysis of Turkey's soft power and evaluation of soft power capacity over Azerbaijan»], Turkey, Trabzon, 2015, 6-95 p.
5. Мақпал Anlamassova «Uluslararası ilişkilerde yumuşak gücün kullanımı ve Rusya'nın yumuşak güç araçları» [«The use of soft power

in international relations and Russia's soft power tools»], Istanbul, 2017, 15-37 p.

6. Rustamova Leyli «Myagkaya sila» vo vneshney politike sovremennoy Germanii» [«Soft power» in the foreign policy of modern Germany], Moskva, 2016, 3-11 p.

7. In' Zhuyuy «Realizatsiya myagkoy sily Kitaya i Rossiy sredstvami massovoy informatsii vo vneshnoy politike gosudarstv v nachale KH-KHI veka» [«The implementation of the soft power of China and Russia by the media in the foreign policy of states at the beginning of the XXI century»], Vladivostok, 2019, 4-10 p.

8. Syun Lepin «Vyssheye obrazovaniye kak instrument «myagkoy sily» Rossii i Kitaya» [«Higher education as an instrument of «soft power» of Russia and China»], Moskva, 2019, 5-16 p.

9. Kutenov Vladimir Vladimirovich «Instituty yevraziyskoy integratsii kak instrumenty «myagkoy sily» Rossii» [«Institutions of Eurasian integration as instruments of the soft power of Russia»], Bishkek, 2013, 4-7 p.

10. Sergeev Stanislav Olegovich «Nauka kak faktor myagkoy sily» [«Science as a factor of soft power»], Sankt-Peterburg, 2016, 9-10 p.

Назерке Жаукеева¹, Индира Рыстина²

¹ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті саясаттану кафедрасының 3-курс PhD докторанты (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: naz.zhaukeyeva@mail.ru

² ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ Әлеуметтік-саяси зерттеулер бөлімінің басшысы, PhD. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: indira.rystina@gmail.com

АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫ ҚХР «ЖҰМСАҚ КҮШ» САЯСАТЫНЫҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Мақалада Қытай Халық Республикасының бұқаралық ақпарат құралдары арқылы «жұмсақ күш» теориясын мемлекеттік саясатта қолдану ерекшеліктері көрсетілген. Сонымен қоса, бұл теорияның пайда болуы, қытайлық зерттеушілерінің «жұмсақ күш» ұғымына қытай қоғамы мен мәдениетіне бейімделген анықтамасы ұсынылған. Бұл теория елде ерекше танымалдылыққа ие болды, өйткені ол қытай ұлтының дүниетанымдық көзқарастарымен үйлесімділік тапты. Жаңа технологияларға сүйене отырып, осы саясатты іске асырудың негізгі құралы болып табылатын Қытайдың қазіргі заманғы БАҚ-тары олардың негізгі міндеттерін табысты шешуде. Атап айтқанда, көптеген ірі қытайлық медиа контент ағылшын тілінде шығып, олардың жаһандық ғаламторда қатысуы күшейтіліп, тарату ауқымы кеңейтілуде. Қытай мәдениетін жаһандық ауқымда таратып, оның қабылдануын тереңдету, ҚХР-дың әлеуметтік-экономикалық модернизациясы мен саяси шешімдерін позитивті көзқараста жеткізу үшін мемлекет коммуникацияның инновациялық әдістерін пайдаланып, халықаралық аренада Қытайдың «үнін» белсенді тарататыны белгілі. Қытай медиасы «жұмсақ күш» саясатын тиімді жүргізіп, Қытайдың құндылықтарын әлемнің дамушы елдеріне түсіндіру арқылы елдің оң имиджін қалыптастыруда деген қорытындыға келеді. Дегенмен Қытайдың жұмсақ күші табысты іске асып келеді деген біржақты қорытындыға келу мүмкін емес. Өйткені, АҚШ-Қытай текетіресі және «Белдеу мен жол» аясында қытайлық ақпарат құралдарының қызметі қатаң сынға алынып та жатады.

Түйін сөздер: *Бұқаралық ақпарат құралдары, жұмсақ күш, сыртқы саясат, ақпараттық саясат, ақпараттық соғыс, мемлекет имиджі.*

Назерке Жаукеева, Индира Рыстина СМИ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИКИ «МЯГКОЙ СИЛЫ» КНР

Аннотация. В статье отражены особенности применения теории «мягкой силы» Китайской Народной Республики через средства массовой информации в государственной политике. Кроме того, происхождение этой теории, дано определение китайских исследователей понятию «мягкая сила», адаптированное к китайскому обществу и культуре. Эта теория приобрела особую популярность в стране, поскольку нашла гармонию с мировоззренческими установками китайской нации. Современные СМИ Китая, которые, опираясь на новые технологии, являются основным инструментом реализации этой политики, успешно решают свои основные задачи. В частности, многие крупные китайские медиа-контент выходят на английском языке, усиливается их присутствие в глобальной сети Интернет, расширяются масштабы распространения. Известно, что для того, чтобы распространять китайскую культуру в глобальном масштабе, углублять ее принятие, выражать позитивное отношение к социально-экономической модернизации и политическим решениям КНР, государство использует инновационные методы коммуникации и активно распространяет китайский «тон» на международной арене. Китайские СМИ приходят к выводу, что они эффективно проводят политику «мягкой силы», распространяя ценности и культуру Китая по всему миру и тем самым формируя положительный имидж страны. Однако нельзя прийти к однозначному выводу, что мягкая сила Китая успешно реализуется. Ведь в рамках американо-китайского противостояния и «пояса и пути» деятельность китайских СМИ подвергается жесткой критике.

Ключевые слова: средства массовой информации, мягкая сила, внешняя политика, информационная политика, информационная война, имидж государства.

Nazerke Zhaukeyeva, Indira Rystina MASS MEDIA AS A TOOL OF THE PRC'S "SOFT POWER" POLICY

Abstract. The article reflects the peculiarities of the application of the theory of "soft power" of the People's Republic of China through the mass

media in state policy. In addition, the origin of this theory, the definition of the concept of "soft power" by Chinese researchers, adapted to Chinese society and culture, is given. This theory has gained particular popularity in the country, because it has found harmony with the worldview of the Chinese nation. Modern Chinese media, which, relying on new technologies, are the main tool for implementing this policy, successfully solve their main tasks. In particular, many major Chinese media content is published in English, their presence on the global Internet is increasing, and the scale of distribution is expanding. It is known that in order to spread Chinese culture on a global scale, deepen its acceptance, express a positive attitude to socio-economic modernization and political decisions of the People's Republic of China, the state uses innovative communication methods and actively spreads the Chinese "tone" in the international arena. The Chinese media come to the conclusion that they are effectively pursuing a policy of "soft power", spreading the values and culture of China around the world and thereby forming a positive image of the country. However, it is impossible to come to an unambiguous conclusion that China's soft power is being successfully implemented. After all, within the framework of the US-Chinese confrontation and the "belt and road", the activities of the Chinese media are severely criticized.

Keywords: *mass media, soft power, foreign policy, information policy, information war, image of the state.*

Кіріспе

Халықаралық аренада әр мемлекет өз саясатын алға жылжыту мақсатында әртүрлі әдістерді қолданып келеді, соның бірі ақпарат құралдары арқылы ықпал ету болып саналады. Қазіргі цифрландыру үрдісі мен ақпараттық технологиялардың қарқынды даму жағдайында оның өзектілігі бірнеше есе артады. Бұқаралық ақпарат құралдары ХХІ ғасырға дейін ақпарат сыртқы саясатты жүзеге асыру үшін қолдануға болатын құрал ретінде қарастырылмай келді. Қытай Халық Республикасы – дүние жүзінде ең көп адам қоныстанған, экономикасының даму деңгейін жоғары қалыпта сақтап келе жатқан, жедел дамушы мемлекет. Бүгінде ҚХР - әскери ядролық әлеуеті және бейбіт атом энергетикасы бар, ғарыш бағдарламаларын белсенді дамытып келе жатқан, жоғары технологиялық өндірісте елеулі табыстарға қол жеткізген мемлекет. Қазіргі әлемдегі көшбасшылардың бірі Қытай үшін жағымды сыртқы саяси имиджді

құру жыл сайын өзекті болып келеді. ҚХР сыртқы саяси қызметте «жұмсақ күшті» белсенді қолданып келе жатқан ел ретінде оны жүзеге асыру стратегиясын өз елдеріне бейімдеді. Қытайлық ғалымдар «жұмсақ күш» ұғымына ҚХР ерекшелігін ескеріп, мүмкін болатын көздерді, ықтимал ресурстарды және оны саяси практикада тиімді жүзеге асырудың құралдарын анықтап, жаңа мағынамен толықтыра түсті.

2015 жылдан бастап жыл сайын «жұмсақ күш» саясатын тиімді пайдаланушы елдердің әлемдік индексі жарияланып отыру дәстүрге айналды. Бұл индекс әлемдік ірі мемлекеттердің өзге елдерге мәдениет, білім беру саласы, диджитал, технологиялық өнімдер экспорты, өнеркәсіптің дамуы, некелесу, тамақ өнеркәсібі, қонақжайлылық, әшекей, сән бұйымдары, сыртқы саясат, өмір сүруге қолайлылық сияқты параметрлер бойынша айқындалады. Brand Finance консалтингтік компаниясы әлем елдерінің «жұмсақ күші» деңгейі бойынша рейтингінің соңғы нұсқасын шығарды. 2021 жылғы рейтингте бірінші орынды Германия иеленді, себебі бұл мемлекет пандемия жағдайында тұрақтылық пен жағдайды бақылай алу қабілетін көрсетті. ТОП-10 тізімге тағы екі держава АҚШ және Қытай кірген [1]. Халықаралық сарапшылардың пікірінше, қазіргі уақытта «жұмсақ күшке» ең көп қаражат жұмсайтын АҚШ, Еуропалық Одақ елдері және ҚХР [2, 188 б.].

«Жұмсақ күшті» зерттеушілер профессор Дж.Найдың еңбектерінен айналып өте алмайды. Гарвард университетінің профессоры, америкалық саясаттанушы Джозеф Най «жұмсақ күш» идеясын зерттеу нысаны ретінде қарастырғаннан бастап бұл идеясы ғылыми ортада кеңінен талқыланды. Бұл идея «қырғи қабақ соғыс» аяқталғаннан кейінгі америкалық геосаясаттың дамуын сипаттайтын стратегия ретінде ұсынылды. Бүгінгі таңда дамыған елдер басқа мемлекеттерге өз ықпалын арттыруда жағымды имидж қалыптастыруға ұмтыла отырып, сыртқы саяси стратегияда «жұмсақ күшті» тиімді қолданады. «Жұмсақ күш» ұғымының мәні сыртқы саясаттағы мемлекеттердің мақсаттарына жетудің тартымды және сендіретін әдістерінен құралады. Дж.Най «жұмсақ күш» ұғымын «қалаған нәтижеге жету үшін басқалардың мінез-құлқына әсер ету» қабілеті ретінде сипаттайды. Най бұл үдеріс «адамдарды мәжбүрлеудің орнына, оларды біріктіру» деп қарастырған. Дж.Най өзінің әйгілі «Жұмсақ күш: әлемдік саясатта жетістікке жетудің құралы» атты кітабында биліктің таралуына ықпал еткен кем

дегенде бес тенденцияны атап өтеді: экономикалық өзара тәуелділік, трансұлтты ойыншылар, әлсіз елдердегі ұлтшылдық, технологиялардың таралуы және саяси мәселелердің өзгерісі [3, 47 б.].

Профессор Джозеф Найдың халықаралық қатынастар мен әлемдік саясаттың іргелі мәселелеріне арналған «Bound to Lead: The Changing Nature of American Power» (1990, Американың күдіреттілік табиғатының өзгеруі), «Governance in a Globalizing World» (2000, Жаһанданған дүниедегі басқару), «The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go it Alone» (2002, Америка күдіреттілігінің парадоксы: неге әлемдегі жалғыз супердержжава жеке дара бола алмайды) және «Soft Power. The Means to Success in World Politics» (2004, Жұмсақ күш. Әлемдік саясатта жетістікке жетудің құралдары) еңбектерінің құндылығы жоғары. «Жұмсақ күш» қолданудың теориясы мен практикасына және жекелеген компоненттеріне қатысты ресей ғалымдары А.А. Громыко [4], Г.Ю. Филимонова [5], Д.В. Мосяков [6], М.М. Лебедева [7], Ю.П. Давыдова [8] сияқты ғалымдардың еңбегінің пайдасы зор болды. П.Б.Паршиннің Ресей СІМ жанындағы Мәскеу мемлекеттік халықаралық қатынастар институтына қарасты Халықаралық зерттеулер институтының Жаһандық мәселелер орталығында жасаған «Ресейдің сыртқы саясатындағы «жұмсақ күш» мәселелері» атты аналитикалық баяндамасы - «жұмсақ күшті» зерттеудегі маңызды қадам [9]. Баяндамада «жұмсақ күштің» компоненттік құрылымын, оның Ресейдің сыртқы саясатында практикалық қолданылуын және «жұмсақ күш» пен «қатаң күштің» арақатынасын қарастырады. Қытайлық жұмсақ күш саясатының ерекшеліктері мен басымдықтары ресейлік және батыс зерттеушілерінің еңбектерінде қарастырылған. Олар батыс тұжырымдамасының Қытай қоғамына бейімделуі, «аспан асты елінде» «жұмсақ күш» идеясының мәдени-центристік дамуын қалыптастыру тақырыптарын егжей-тегжейлі қарастырады.

Зерттеу әдістемесі

Зерттеуде «жұмсақ күш» идеясын әлеуметтік-мәдени дәстүрлер мен қазіргі әлемдік жағдайдағы қажеттілігі тұрғысынан қарап, бұқаралық ақпарат құралдарын «жұмсақ күш» құралы ретінде зерттейтін Батыс, Қытай, Ресей ғалымдарының еңбектері пайдаланылды. «Жұмсақ күш» терминін терең түсіну үшін оның мемлекеттің шеңберіндегі, сондай-ақ оны халықаралық саясаттағы қолдану практикасына арналған бірқатар еңбектер зерттелді. Зерттеу

жұмыстарында бұрын айтылған «мәдени империализм» ұғымы, медиа империализм деп те аталып жатады. Мәдени империализм – трансұлттық шоғырлану мен монополияның бір түрі, сонымен бірге пайда болған ақпараттың біржақты айналымынан туындаған мәдени ықпал. Зерттеушілер мәдени экспансияға негізінен ақпаратты тарату арқылы қол жеткізілетінін атап өткен [10]. Қуатты медиа технологиялары бар елдер дамыған халықаралық байланыс жүйесінің көмегімен дамушы елдерге өздерінің мәдени құндылықтарын сіңіре алады. БАҚ күші елдің жұмсақ күшінің маңызды бөлігіне айналғанын және оның тұжырымдамасы одан әрі талдауға лайық екенін көруге болады. Чен Манли бұқаралық ақпарат құралдарының бір бөлігі жұмсақ күшке жатады деп санайды, бірақ оны қатаң күш ретінде жіктеуге болады. Ю Гуомин БАҚ-тың өзіндік күш ретінде, негізінен инфрақұрылым мен БАҚ-тың өндірістік функцияларында көрінетін қатаң биліктің белгілі бір атрибуттарына ие екенін атап өтті [11]. Қытайда «БАҚ күші» тұжырымдамасын ұсынған алғашқы адам Цинхуа университетінің мемлекеттік басқару мектебінің докторанты профессор Ху Анган және Чжан Шаоцун болды. Олар бұқаралық ақпарат құралдарының күшін елдің медиа жүйесіне ену және әсер ету құралы ретінде анықтайды [12].

«Жұмсақ күш» терминінің пайда болуының теориялық және тарихи контексттерін жинақтаған Қытай ғалымдары Джозеф Най ұсынған «жұмсақ күш» ұғымы таза американдық стилімен ерекшеленеді және гегемониялық сипатқа ие деген қорытындыға келген. Қытай ғалымдары тақырыпты зерттеуде келесі екі санатқа назар аударады – ол «ішкі жұмсақ күш» және «сыртқы жұмсақ күш». Қытайдың «жұмсақ күшінің» ерекшелігі – Қытайдың халықаралық аренадағы саясатын түсіндіу, таныту, қолдау және дамуы үшін қолайлы сыртқы ортаны қамтамасыз ету. Осы орайда ақпарат құралдары маңызды құрал болып саналады.

Зерттеуде мемлекеттік ақпараттық саясаттың ережелері, Қытайдағы БАҚ қызметін туралы түпнұсқадағы құжаттар қарастырылды. Тақырыптың өзектілігі мен мазмұнын ашу үшін құрылымдық-функционалдық әдіс; салыстырмалы талдау әдісі; мемлекеттік басшыларының осы мәселе туралы сөздері мен медиа мәтіндерін контент-талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің нәтижесі

Соңғы онжылдықта Қытайдың маңызды құралы мен насихаттық ресурсы өзекті, қоғамдық маңызы бар және (бұқаралық) аудитория

үшін ойын-сауық мазмұнын өндіретін және тарататын, сондай-ақ ақпарат пен рекреациядағы қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыратын кәсіпорындар жүйесін білдіретін көп деңгейлі БАҚ-тың тармақталған желісі және Ұлттық медиаиндустрия болып қалуда [2, 193 б.]. Басқа елдерге күш көрсету арқылы әсер етпеу идеясы ежелгі қытай дәстүрлеріне жауап беретінін атап өткен жөн: әскери өнер мектебінің негізін қалаушы Сун Цзының «ең жақсысы - басқаның әскерін ұрыссыз жеңу» деген сөзі, сондай-ақ Конфуцийдің «қайырымды күйеу (благородный муж) мәдениетті қолдана отырып достар табады» деген сөзі «жұмсақ күш» тұжырымдамасына толық сәйкес келеді. Қытай Ху Цзиньтаоның билікке келуімен әлемдік қауымдастыққа әсер етудің дәстүрлі емес құралдарының рөлін байыпты қарастыра бастады. Соңғы жылдары Бейжіңнің «жұмсақ күшінің» элементтері елеулі жеміс бере бастады, нәтижесінде Қытай Орталық Азия өңірі тарапынан өзіне неғұрлым қолайлы қарым-қатынас орната алды.

ҚХР қолданатын маңызды құрал – қытайлық бұқаралық ақпарат құралдары. Бірінші кезекте шетелдік аудиторияға бағытталған қытайлық БАҚ-тарға Қытайдың Орталық теледидары (CCTV), Қытайдың Халықаралық радиосы (CRI), «Синьхуа» ақпараттық агенттігі (АА) және «Жэньминь жибао» газеті кіреді. Олардың негізгі міндеті батыстық БАҚ-қа балама жаңалықтар күн тәртібін қалыптастыру, сондай-ақ басты халықаралық оқиғалар мен проблемалар туралы өз көзқарасын ұсыну болып табылады. Шетелдік аудиторияны кеңінен қамту тілдік диапазонның арқасында мүмкін болды. Осылайша, CRI 43 шет тілдерінде және диалектілерде хабар таратады, CCTV ағылшын, испан, француз, араб және орыс тілдерінде тәулік бойы хабар тарататын арналарды қамтиды [13].

Бұдан бөлек, Қытайдың жағымды имиджін қалыптастыруда жаһандық желіге, атап айтқанда мамандандырылған сайттар құруға үлкен мән беріледі. Б.д. д. V ғасырда қытайлық стратег Сун Цзы «ақпаратты соғыстың негізі ретінде» анықтағаны белгілі. Мемлекеттер арасындағы бәсекелестік, экономикалық, саяси және әскери артықшылық үшін күрес ақпараттық алаңда жүріп жатыр. Бұл алаң – ғаламтор. Бүкіләлемдік ғаламтордың танымалдығы көптеген себептерге байланысты арта түсті: ең алдымен, адамдардың дәстүрлі БАҚ-ына (құрылтайшыға тәуелді болған баспасөзге, радиоға, теледидарға) сенімі әлсірей түсуі болса керек.

Осы орайда Қытай жаһандық желі арқылы, атап айтқанда

мамандандырылған сайттар құруға үлкен мән берді. Солардың бірі «ChinaModernRU» - Заманауи Қытай. Бұл 2009 жылы құрылған Қытай туралы ақпараттық портал. Онда қытайдың күнделікті жаңалықтары баяндалады, оқиғалар бейнеленеді, ақпараттық мақалалар, шолулар, фотосуреттер мен қытай қалаларының сипаттамалары жарияланады, мемлекет тарихы ұсынылған. Порталдағы ақпарат үш тілде беріледі: орыс, ағылшын, қытай. Қытай үкіметі мен оның қызметін (ҚХР басшысы, саясат, бизнес) және елдің мәдениетін (тарих, тағамдар, мерекелер, ойын-сауық, дәстүрлер) көрсететін айдарлар кеңінен ұсынылған.

Бүгінгі таңда ғаламторда Қытай туралы 687 сайт тіркелген, олар елдің әртүрлі қызмет салаларын көрсетеді: саясат, экономика, спорт, мәдениет, құрылыс, БАҚ, заңнама және т.б. олардың барлығы елдің имиджін құрайды. Айта кету керек, қазіргі ғылыми әдебиеттерде Қытайдың имиджін қалыптастыруға әлі тиісті көңіл бөлінбеуде. Бірқатар ресей ғалымдары өз еңбектерінде Қытай қоғамына және сыртқы әлемге қазіргі Қытайдың: мемлекеттің өзі, оның саяси, әлеуметтік, мәдени институттары, аймақтар, экономика салалары, тауарлар мен қызметтер имиджінің қалай қалыптасатынын және қалай көрінетінін сипаттай отырып [14], қазіргі Қытайдың ерекшелігі мен идеологиялық үстемдігін алдын-ала анықтайтын және елде болып жатқан құбылыстар мен оқиғалардың барысына әсер ететін саяси, экономикалық, әлеуметтік-психологиялық және мәдени факторларға назар аударады. Бірақ мемлекет имиджін қалыптастырудағы бұқаралық коммуникациялардың рөлін бәрі бірдей қарастырмайды. Ғаламтордың және оның Қытайдың конструктивті имиджін құрудағы ақпараттық мүмкіндіктерінің зерттеу нысаны болған жоқ [15].

Жаңа медиа саласы ҚХР әлеуметтік, саяси, экономикалық және мәдени дамуына белсенді әсер етуде. Ол ақпараттық, ұйымдастырушылық және тәрбиелік функцияларды орындаумен қатар, Қытайдың әлемдегі жағымды имиджін таратудың арнасы болып келеді. ҚХР жаңа бұқаралық ақпарат құралдары тәуелсіз ресурстарға айналып, бұрыннан бар дәстүрлі медиа жүйесін толықтыра түсті. Қытайда Facebook, Instagram, Twitter және Google сияқты батыс сайттары мен әлеуметтік медиа қосымшалары бұғатталған. Қытайда жаңа медианың дамуы жағдайында танымалдық рейтингінің алғашқы қатарларын түрлі отандық әлеуметтік желілердің мобильді қосымшалары алып отыр, ал ең ірі

провайдерлер-үйде де, ұялы байланыста да қызмет көрсететін China Telecom, China Unicom және China Mobile [16]. Қытайда 2011 жылы іске қосылған WeChat (Weixin) әлеуметтік желісі, QQ мессенджері (1999 ж.), Weibo микроблог қызметі (2009 ж.), видеохостинг You-Ku.com (2006 ж.), Zhihu мамандандырылған сараптамалық сұрақ-жауап платформасы (2011 ж.) және т. б. сияқты коммуникациялық ресурстарды сәтті игерді.

ҚХР бірнеше жылдан бері интернет-пайдаланушылар санының өсу қарқыны бойынша және олардың жалпы саны бойынша көшбасшы болып келеді. Мысалы, қазіргі уақытта бүкіл әлем бойынша 500 миллионнан астам адам WeChat мобильді жүйесінің абоненттері болып табылады. Қытайлық сарапшылардың пікірінше, Қытайдың интернет сегментінің, ұлттық әлеуметтік желілердің және мобильді қосымшалардың халықаралық ықпалында қытайлық мигранттардың 50 миллиондық армиясы – хуацяо маңызды рөл атқарады. Пекиннің «жұмсақ күшінің» маңызды жетістігі хуацяоның қайта бағдарлануы болды, олар бүгінде ҚХР-ды өз Отаны ретінде қабылдап, коммунистік партияның шешімдеріне назар аударып отырады.

ҚХР мемлекеттік ақпараттық саясатын қарқынды дамытып телекоммуникациялық құралдар мен ақпараттық технологияларын пайдалануды қарастыра отырып жүзеге асырады. Фото және бейнетіркеуді енгізудің жалпыға қолжетімділігіне байланысты, әлеуметтік желілер арқылы материалдарды таратудың және оны әлемнің түкпір-түкпіріне лезде таратудың арқасында фактілерді бұрмалай отырып, насихаттау іс-шараларын және арандату репортаждарын жүргізу қиынға соғуда. Ақпараттық акциялар әлеуметтік медианың қолдауынсыз тиімсіз болып келеді. Қытай мемлекет ішінде де, шетелде де әлеуметтік медианы қолдану тәжірибесін белсенді зерттеуді жалғастыруда. Сарапшылар Гонконгтағы тәртіпсіздіктердің орын алуы (маусым, 2019 ж.) мемлекетке қарсы күштердің осы цифрлық ақпарат құралдарын үйлестірілуі арқылы мүмкін болды деген пікірге келеді. ҚХР-да әлеуметтік желілерде пайда болған ымыралы материалдардың арқасында ашылған және кеңінен жарияланған бірқатар сыбайлас жемқорлық жанжалдарын атап өткен жөн. Қытай үшін цифрлық дипломатияны жұмсақ күштің маңызды құралы ретінде қолданудың негізгі мақсаты, ең алдымен, ішкі қауіпсіздікті қамтамасыз ету, сондай-ақ өзінің сыртқы саясатын ілгерілетуі болып табылады.

Нәтижелерді талқылау

Қытайда «жұмсақ күш» мәселесі алғаш рет 1993 жылы жарық көрген Ван Хуниннің «Мәдениет – мемлекеттің «жұмсақ күш» әлеуеті» атты мақаласында көтерілді. Бұл еңбекте Қытай мәдениетінің белгілі құндылықтары «жұмсақ күш» ретінде пайымдалған. Автор қазіргі заманда болып жатқан халықаралық өзгерістерде «жұмсақ күшті» елдің сыртқы байланысындағы негізгі күшке айналдырды деген. Егерде «дүлей күш» белгілі саяси жағдайларда ғана іске асса, ал әлеуметтік-мәдени құндылықтар жүйесіне арқа сүйейтін «жұмсақ күш» халықаралық қауымдастық тарапынан үнемі қолданыста болады деп санайды [17, 158 б.]. Осы мақаладан кейін Қытайда «жұмсақ күш» мәселесі кең талқылана бастады. «Soft power» түсінігі аясында қытайлық ғалымдардың философия, экономика, менеджмент, саясаттану және мәдениеттану саласында көптеген еңбектер жарық көрді.

«Жұмсақ күш» принциптеріне қатысты алғашқы ұсынылған нұсқаларының өзінде-ақ қытайлықтардың классикалық американдық және жалпы англо-саксондық концепциялар мен көзқарастардан біршама алшақ кеткенін байқауға болады. Бір айта кететін мәселе қытайлық ғалымдар да «жұмсақ күш» концепциясын әртүрлі түсіндіреді. Мысалы, кейбір қытайлық ғалымдардың пікірінше оған саяси жүйе мен саяси басқарудың ұлттық рух, қоғамның халықаралық бейнесі, мемлекеттің халықаралық стратегиясы, ғылым мен техникалық даму деңгейі сияқты компоненттерді де жатқызуға болады. Қытайдың аймақтық және жаһандық беделінің артуы оның өзіне тән нарықтық 44 реформалары мен әлемдік экономикаға белсенді интеграция жасауының нәтижесінде қол жеткізген экономикалық табыстарына ғана байланысты емес. Халықаралық аренада Қытай көздеген мақсатына «жұмсақ күш» ресурстарын жан-жақты қолдану арқылы қақтығыссыз, бейбіт жолмен қол жеткізуде. Қытай билігі насихаттап жүрген, бүгінгі жағдайға лайықтап «жаңартылған» әлеуметтік-мәдени құндылықтар ел ішінде және сырт елдерде тұратын қытайлықтарды ғаламдық қытайлық қоғамға біріктіруде [18].

2010 жылы жалпы ішкі өнімінің көлемі әлем бойынша екінші орынға көтерілген соң, Қытай халықаралық байланыстардағы ең маңызды елдердің біріне айналды және беделі артты. Алайда, қарулы күштер мен экономикадағы «катаң күш» алға жылжығанымен, Қытайдың «жұмсақ күші» тиісті прогреске қол жеткізе алмады.

Сарапшы Ху Анганнің айтуынша, егер Қытай «жұмсақ күшті» іске асырмаса, онда ол «жұмсақ соққыдан» зардап шегеді. 2012 жылғы 15 қарашадағы партияның 18-ші съезінде социалистік мәдениеттің ұлы дамуы мен өркендеуі, мәдени жүйенің реформасын тереңдету және елдің мәдени жұмсақ күшін жетілдіру қажет екенін айтты. Бұл зерттеуде елдің жұмсақ күшінің күшеюі бүгінде Қытай үшін үш практикалық мәнге ие деп саналады. Біріншіден, сыртқы күштердің ықпалы, батыс елдері мен олардың айналасындағы көршілердің сенімсіздігі.

Екіншіден, соңғы 30 жылдағы реформалар мен ашықтықтан кейінгі әлеуметтік қайшылықтар, қоршаған орта мен экологияның нашарлауы сияқты әлеуметтік проблемалардың көбеюі. Үшіншіден, Қытайдың ұлттық жұмсақ күшін шетелдік идеологиялық формалардың эрозиясына қарсы тұру және ұлттық идентификацияны нығайту үшін қолданады. Жұмсақ күш елдің халықаралық мәртебесінің негізгі құрамдас бөлігіне айналады. Жұмсақ күшті стратегиялық деңгейге шығару елдің ортақ мақсаттарына қол жеткізу үшін негізгі талап болды.

Тяньцзинь шетелдік зерттеулер университетінің ғылыми қызметкері Ван Сюэиннің зерттеуі бойынша, Қытайдың саяси, экономикалық, мәдени және басқа салалардағы «үні» халықаралық қоғамдастықтың назарын аударып отыр. Батыс мәдениеті идеология, құндылықтары және әлеуметтік жүйе тұрғысынан өзімен үйлеспейтін Қытайдың өркені мен қоғамдық пікірін объективті қабылдай алмай, батыс БАҚ-тары «Қытайдың құлдырауы» және «Қытайдың қаупі» теорияларын таратып келеді. Осындай жағдайда Қытай шетелдік «мәдени дискурста» өзінің жұмсақ күшін одан әрі күшейтіп, мәдени тартымдылықты және шетелдік дискурстың сенімін арттыру, Қытайдың үнін, тарихы мен мәдениетін әлемге оң қырынан жеткізу мақсатында ақпараттық құралдарды пайдаланады. Оның пікірінше, халықаралық қоғамдастықта қытайлық мәдени дискурстың әсерін күшейту үшін коммуникацияның әртарапты моделін құру қажет. Ол үшін Қытай әлемді, ал әлем Қытайды жақсы түсінуі керек. Қытай мәдениеті жаһандық ауқымда тарап, тереңдей түскен сәтте Қытай гуманитарлық жобаларды, кітаптардың шетелдегі таралымын, шетелдік аудармалардың сапасын, сондай-ақ қытайтану саласын тереңдетуі тиіс. Ал осы жобалардың табысты болуы үшін Қытай коммуникацияның инновациялық әдістерін

енгізіп, халықаралық аренада Қытайдың үнін белсенді тарататыны белгілі [19].

Жұмсақ күш теориясы Қытайдың ресми дискурсына енген кезде, Қытайдың жұмсақ күшін нығайту мәселесі мемлекеттік стратегияның маңызды бөлігіне айналады. Мәселен, Африка да Қытайдың мемлекеттік ақпарат құралдары белсенді рөл атқарып, жұмсақ күшін іске асыратын маңызды аймақ ретінде қарастырылады. ҚХР-дың Синьхуа ақпарат агенттігі, Қытай халықаралық радиосы, Қытайдың Орталық телевизиясы, «Жэньминь Жибао» және «Чайна Дейли» басылымдары Қытайдың Африкадағы және өзге де дамушы елдер арасындағы достық пен ынтымақтастықтың үгіт-насихат құралы. Қытай мен Африка арасындағы қатынастардың қарқынды дамуымен қатар, Қытай ақпарат құралдары Африкадағы жұмысын дамытып, Африка елдерінде БАҚ көптеген филиалдары ашылып, Қытай-Африка медиа алмасуы мен ынтымақтастығы дамуда. Осылайша, Қытай ақпарат құралдары өздерінің халықаралық дискурсын күшейтіп, Қытай имиджін нығайтады, мәдениетін таратады және Қытай-Африка ынтымақтастығына ыңғайлы платформа құрады. Қытайдың жеке компаниялары Африка интернетінің, цифрлық радио мен теледидардың дамуына айтарлықтай үлес қосып, Қытайдың Африкадағы жұмсақ күшін арттыруға ерекше үлес қосып келеді [20].

Жібек жолы экономикалық белдеуін бірлесіп құру бастамасы ежелгі Жібек жолына жаңа серпіліс беріп, Қытайда және халықаралық қауымдастық кеңінен назар аударып, әртүрлі пікірлер айтылуда. «Белдеу мен жол» сыртқы әлеммен интеграцияның жаңа моделін көрсетуге бағытталған Қытайдың үлкен стратегиясына айналды. Бұл стратегияны Қытай коммунистік партиясының Орталық Комитеті мен Мемлекеттік Кеңес келісе отырып қабылдаған маңызды шешім болып табылады. Бұл инициатива Қытайда ашық экономиканың жаңа жүйесін құру, сыртқы әлемге ашықтық моделі, Қытай ұлтының қайта өрлеуі жөніндегі Қытай арманын іске асыру аясында маңызға ие. «Белдеу мен жол» инициативасын сатылы түрде ілгерілету үшін Қытай мүмкіндігінше халықаралық консенсусқа қол жеткізіп, экономикалық дәліздің бойында орналасқан және оның сыртындағы елдердің қолдауына жүгінуді көздейді. Сондықтан «жаңа үлгідегі халықаралық қатынастар жүйесіне» жауапты мемлекет ретінде Қытай «Белдеу мен жол» дамуына басқа дамушы елдерді қатыстыруға өзінің жұмсақ күшін пайдаланады. Бұл жерде «жұмсақ күш» дегеніміз Қытайдың әр елде ашқан Конфуций орталықтары,

оқу гранттары, фестивальдері мен мәдени шараларынан бөлек, Қытайдың барлық жобалары мен іс-шараларын мемлекеттің ішкі және халықаралық ақпарат құралдарында Қытайдың оң имиджін орнату, жетістіктері мен табыстарын айту, алыс-жақын елдің қоғамындағы күдікті сейілту және өз мәдениеті мен тілін насихаттау. Цифрландырудың қарқынды артуы жағдайында электрондық порталдар, мультимедиялық құралдар, әлеуметтік желілер Қытайдың жұмсақ күшін таратуға белсенді қолданылады.

Қорытынды

Бұқаралық ақпарат құралдарының инфрақұрылымын жетілдіру Қытайдың жұмсақ күшін кеңейтудің маңызды бағыты болып саналады. Қытайдың бұқаралық ақпарат құралдарының аппараттық күші әлемде алдыңғы қатарда болғанымен, жан басына шаққандағы деңгейі, техникалық қамтамасыз ету, институционалдық реформалар және даму тұжырымдамасы тұрғысынан дамыған елдерден әлі де үлкен алшақтығы бар. Қытай БАҚ-да инновацияларды жетілдіру және енгізу саласында әлі де көптеген кедергілер бар. Ақпарат арқылы «жұмсақ күшті» арттырудың ғылыми және тиімді даму стратегиясы тұжырымдалған соң, Қытайдың медиа қуаты тез нығаюы мүмкін. Осыған қарамастан, Қытай экономикалық дамуы жағынан қазіргі әлемде жетекші орындардың бірін алады және өзін үлкен мәдениет пен дәстүрдің мұрагері деп танығандықтан ол фактор елдің ішкі және сыртқы медиа жүйесін анықтайды. Сыртқы коммуникацияға бағдарланған БАҚ елдің «жұмсақ күшін» жүзеге асырудың басты бағытына айналып келеді. Қытай медиа арналарды тиімді қолдана отырып, әлемдік тәртіпке ықпал ету тетігін кеңейтуді көздейді.

Қытай БАҚ-ы бұрын-соңды болмаған ғаламдану факторларының әсерінен (журналистік қызмет стандарттары, мәдениеттер жақындастығы) өзгеріске ұшырайды, бірақ өзінің ұлттық ерекшеліктері сақтап келеді. Интернет пен ақпараттық технологияларды пайдалану қытайлық ақпарат құралдарының тақырыпты кеңейтуі, аудиторияның қызығушылығын қанағаттандыру, халықаралық ақпараттың сапасын арттыру және оны жаһандық ауқымда таратуына мүмкіндік береді. Қытайдың жаңа медиасы елдің «жұмсақ күшін» нығайтудың маңызды платформасы мен арнасына айналды.

Бүгінгі таңда Қытайдың сыртқы саясаттағы «жұмсақ күшін» бұқаралық ақпарат құралдарының көмегімен нығайтуы ұзақ мер-

зімді стратегиялық жоспар болып табылады. БАҚ халықаралық коммуникациядағы Қытайдың «жұмсақ күшінің» ең тиімді құралына айналып, шет ел азаматтарының Қытай туралы түсінігін орнатады, мемлекеттің қолайлы имиджін жасайды. Осылайша халықаралық дипломатиялық ортада өз ұстанымдарын нығайтуға, ұлттық мәдениеті мен идеяларын, құндылықтарын, сосын талаптарын орындауға жол ашады. Қазіргі уақытта мемлекеттің сыртқы имиджін құру саласында терең өзгерістер орын алуда. Қытайдың бұқаралық ақпарат құралдары бейбіт, тұрақты, жауапты елдің имиджін белсенді түрде қалыптастырып, елдің сыртқы саясатындағы «жұмсақ күшін» жүзеге асыруға ықпал етеді. Қытай өзінің бұқаралық ақпарат құралдарына қыруар қаржы бөле отырып, оларды мәдени экспорттың, өзін танытудың және қоғамдық оң пікір қалыптастырудың басты бағдары ретінде қарайды. Қытай өзінің ұлттық мәдениетін, құндылықтарын таратуда және сыртқы саясатты жүзеге асыруда бұқаралық ақпарат құралдарының коммуникативті рөлін тиімді қолдануды жалғастыратыны белгілі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Haigh D. Global soft power index 2021. Brand Finance brandirectory. – 2020. [Электронный ресурс]. URL: //https://brandirectory.com/globalsoftpower/ (Accessed: 25.08.2021).
2. Вартанова Е. Л. Меняющаяся российская медиаиндустрия: теоретические подходы // Вестн. СПбГУ. Язык и литература. – Т. 15. Вып. 2. – 2018. – сс. 186-194.
3. Joseph S.Nye. Soft Power: The Means To Success In World Politics. New York. Public affairs. – 2004. – pp.191.
4. Громыко А.А. Мягкая сила и сила права: к постановке проблемы // Вестник Московского Университета. Международные отношения и мировая политика. - №3. – 2014. – сс.3-19.
5. Филимонов Г.Ю. Мягкая сила культурной дипломатии США. М.:РУДН. – 2010. – 212 с.
6. Мосяков Д.В. Мягкая сила в политике Китая в Юго-Восточной Азии // Юго-Восточная Азия: актуальные проблемы развития. – Т.14. – 2010. – сс. 5-22.
7. Лебедева М.М. Мягкая сила в отношении Центральной Азии: участники и их действия // Вестник МГИМО. – №2 – 2014. – сс. 47-55.
8. Давыдова Ю.П. Понятие «жесткой» и «мягкой» силы в теории международных отношении //Международные процессы. – №1 – 2014. – сс.69-80.
9. Паршин П.Б. Проблематика «мягкой силы» во внешней политике России // Вестник МГИМО. – Вып.1. – 2013. – с.27.
10. McQuail D. Mass Communication Theory. Piet Bakker, 2005. – pp.204-205

11. 喻国明.中国媒介软实力发展报告. – 2009. – p.34.
12. 胡鞍钢, 张晓群.中国传媒迅速崛起的实证分析.战略与管理. 2004, 2页
13. Редакция Exclusive. Кем мы считаем Китай: «пандой» или «драконом»? – 2020. [Электронный ресурс]. URL: //https://www.exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/121391/ (Доступ: 25.08.2021).
14. Рожков И.Я. Имидж Китая в контексте PR и рекламы. М.: МГИМО. – 2006. – с. 90.
15. Благодер Ю.Г. Образ Китая в письменных свидетельствах российских путешественников и дипломатов XVII - начала XX вв.: дис. ... канд. ист. наук. Краснодар. – 2005. – 284 с.
16. Кононова, Цзя. Концептуальное развитие телевидения Китая: задачи и возможности. – 2018. [Электронный ресурс]. URL: // http://www.discourseanalysis.org/ada20_2/st188.shtml (Доступ: 27.08.2021).
17. Ван Таопэн. Культурная «мягкая сила», стратегический выбор Китая (Вэньхуа жунь шили, Чжунго дэ чжаньлюэ сюаньцзэ) // Чжэнгун яньцзю дундай. - № 2. – 2008. – с. 12.
18. 陈嘉林.从传媒“硬”实力发展角度考察中国软实力发展的经验与启示- 2014. [Электронный ресурс]. URL: //http://media.people.com.cn/n/2014/0324/c150617-24714503.html (Доступ: 30.08.2021).
19. 王雪莹.提升中国对外“文化话语”软实力, 创建多元立体化传播格. – 2020. https://theory.gmw.cn/2020-01/21/content_33501023.htm (Доступ: 30.08.2021).
20. 李文刚.中国媒体与中国在非洲的软实力建设 – 2015. [Электронный ресурс]. URL://https://www.ydyln.com/skwx_ydyln/initDatabaseDetail?contentId=6722099&siteId=1&contentType=literature (Доступ: 30.08.2021).

REFERENCES:

1. Haigh D. (2020) Global soft power index 2021. Brand Finance brandirectory. URL://https://brandirectory.com/globalsoftpower/ (Accessed: 25.08.2021)
2. Vartanova E. L. *Menjajushhajasja rossijskaja mediaindustrija: teoreticheskie podhody* [The changing Russian media industry: theoretical approaches]. *Vestn. SPbGU. Jazyk i literature-Vestn. St. Petersburg State University. Language and literature.* – Vol. 15. Issue 2. – 2018 – pp. 186-194
3. Joseph S.Nye. *Soft Power: The Means To Success In World Politics.* New York. *Public affairs.* – 2004. – pp.191
4. Gromyko A.A. *Mjagkaja sila i sila prava: k postanovke problemy* [Soft power and the power of law: towards the formulation of the problem]. *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Mezhdunarodnye otnoshenija i mirovaja politika-Bulletin of the Moscow University. International relations and world politics.* - No. 3. - 2014. - pp. 3-19
5. Filimonov G. Yu. *Mjagkaja sila kul'turnoj diplomatii SShA*[The soft power of cultural diplomacy of the USA]. М.:RUDN.Moscow: RUDN. – 2010. – pp. 212
6. Mosyakov D. V. *Mjagkaja sila v politike Kitaja v Jugo-Vostochnoj Azii* [Soft power in China's policy in Southeast Asia]. *Jugo-Vostochnaja Azija: aktual'nye problemy razvitija-Southeast Asia: actual problems of development.* - Vol. 14. - 2010. - pp. 5-22
7. Lebedeva M.M. *Mjagkaja sila v otnoshenii Central'noj Azii: uchastniki i ih dejstvija* [Soft power in relation to Central Asia: participants and their actions]. *Vestnik MGIMO-MGIMO Bulletin.* – No.2 – 2014. - pp. 47-55

8. Davydova Yu. P. *Ponjatie «zhestkoj» i «mjagkoj» sily v teorii mezhdunarodnyh otnoshenij* [The concept of "hard" and "soft" power in the theory of international relations]. *Mezhdunarodnye process-International processes*. – No.1 – 2014. – pp. 69-80
9. Parshin P. B. *Problematika «mjagkoj sily» vo vneshnej politike Rossii* [Problematiks of "soft power" in the foreign policy of Russia]. *Vestnik MGIMO-Vestnik MGIMO*. – Issue 1. – 2013. – pp. 27.
10. McQuail D. *Mass Communication Theory*. Piet Bakker, 2005. – pp.204-205
11. 喻国明(Yu Guoming). *Zhongguo mejie ruan shili fazhan baogao* [Report on the development of soft power in China's media]. – 2009. – p. 34
12. 胡鞍钢, 张晓群(Hu Angang and Zhang Xiaoqun). *Zhongguo chuanmei xunsu jueqi de shizheng fenxi* [Empirical analysis of the rapid rise of Chinese media]. *Zhan lue yu guanli-Strategy and management*. – 2004. pp. 2
13. Redakcija Exclusive (2020). *Kem my schitaem Kitaj: «pandoj» ili «drakonom»?* [Who do we consider China to be: "panda" or "dragon"?]. URL://<https://www.exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/121391/> (Accessed: 25.08.2021)
14. Rozhkov I. *Imidzh Kitaja v kontekste PR i reklamy* [The image of China in the context of PR and advertising]. *M.: MGIMO-Moscow: MGIMO*. - 2006. - pp. 90
15. Blagoder Yu. G. *Obraz Kitaja v pis'mennyh svidetel'stvah rossijskih puteshestvennikov i diplomatov XVII - nachala XX vv. : dis. ... kand. ist. nauk*. [The image of China in the written testimonies of Russian travelers and diplomats of the XVII-early XX centuries: dis. ... candidate of historical sciences]. *Krasnodar-Krasnodar*. – 2005 – pp.284
16. Kononova, Jia. (2018) *Konceptual'noe razvitie televidenija Kitaja: zadachi i vozmozhnosti*. [Conceptual development of Chinese television: challenges and opportunities]. URL://http://www.discourseanalysis.org/ada20_2/st188.shtml (Accessed: 27.08.2021)
17. Wang Taopeng. *Kul'turnaja «mjagkaja sila», strategicheskij vybor Kitaja* [Cultural "soft power", China's strategic choice]. *Vjen'hua zhun' shili, Chzhungo dje chzhan'ljuje sjuan'czje.Chzhjengun jan'czju dundaj-Wenhua run shili, Zhongguo de zhanliue xuanze. Zhenggong yanjiu dongdai*. - No. 2. - 2008. - pp. 12.
18. 陈嘉林(Chen Jialin). (2014) *Cong chuan mei «ying» shi li fa zhan jiao du kao cha Zhong guo ruan shi li fa zhan de jing yan yu qi shi*[Examining the experience and inspiration of China's soft power development from the perspective of the development of "hard" power in the media]. URL://<http://media.people.com.cn/n/2014/0324/c150617-24714503.html> (Accessed: 30.08.2021)
19. 王雪莹(Wang Xueying). (2020). *Tisheng zhong guo dui wai «wen hua hua yu» ruan shili, chuang jian duo yuan li tihua chuan bo geju*. [Enhance China's soft power of foreign "cultural discourse" and create a diversified three-dimensional communication pattern]. Available at: //https://theory.gmw.cn/2020-01/21/content_33501023.htm. (Accessed: 30.08.2021)
20. 李文刚(Li Wengang). (2015) *Zhongguo mei ti yuzhong guo zai-fei zhou de ruan shi li jian she* [Chinese Media and China's Soft Power Construction in Africa]. URL:// https://www.ydyln.com/skwx_ydy/iniDatabaseDetail?contentId=6722099&siteId=1&contentType=literature (Accessed: 30.08.2021).

Бауыржан Шериязданов

*ҚР ҒМ Мемлекет тарихы институтының жетекші ғылыми
қызметкері, саяси ғылымдарының кандидаты
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: b.sher54@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАНДА ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУДЫ ДАМУДЫҢ ТАРИХИ КЕЗЕҢДЕРІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқарудың дамуына тарихи хронологиялық және салыстырмалы-құқықтық талдау жасалған. Ғылыми зерттеуде танымның жалпы ғылыми және арнайы әдістері қолданылған. Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қалыптасуы мен дамуын кезең-кезеңге бөлініп жүйеленген. Әрбір кезеңнің ерекшеліктері талданған. Алынған нәтижелердің ішінде келесі мәселелерді көрсетуге болады: «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңға өзгерістер енгізу жөнінде ұсыныстар; және жергілікті өзін-өзі басқаруда өкілетті органдардың маңыздылығы, депутаттардың ролі айқындалған.

Түйін сөздер: *Жергілікті өзін-өзі басқару, коммуналдық меншік, өкілді орган, азаматтық қоғам, Кеңестер, жергілікті мемлекеттік басқару, әкімдерді тікелей сайлау.*

Бауржан Шериязданов ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Аннотация. В статье дан исторический хронологический и сравнительно-правовой анализ развития местного самоуправления в Казахстане. В научном исследовании использовались общенаучные и специальные методы познания. Поэтапно систематизировано

формирование и развитие органов местного самоуправления в независимом Казахстане. Проанализированы особенности каждого этапа. Среди полученных результатов можно выделить следующие вопросы: даны рекомендации и предложения по внесению изменений в Конституционный закон «О выборах в Республике Казахстан» и представлена значимость представительных органов МСУ и депутатов маслихатов.

Ключевые слова: Местное самоуправление, коммунальная собственность, представительный орган, гражданское общество, советы, местное государственное управление, прямые выборы акимов.

Baurzhan Sheriyazdanov

HISTORICAL STAGES AND CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN KAZAKHSTAN

Abstract. The article provides a historical chronological and comparative-legal analysis of the development of local self-government in Kazakhstan. General scientific and special methods of cognition were used in the scientific study. Formation and development of local government bodies in independent Kazakhstan is systematized stage by stage. The features of each stage have been analyzed. Among the received results it is possible to designate the following questions: recommendations and offers on modification of the Constitutional law "About elections in the Republic of Kazakhstan" are given and importance of representations of Local government and deputies of maslikhats is presented.

Keywords: Local self-government, communal property, representation, civil society, councils, local public administration, direct elections of akims.

Key words: maslikhats, authorities, local self-government, concepts of development of the system of public administration, elections of akims.

Кіріспе

Қазақстан биыл өз Тәуелсіздігінің 30 жылдығын атап өтуде. Осы жылдар ішінде еліміз демократиялық, зайырлы, құқықтық, әлеуметтік мемлекетке айналды. Қазақстан мемлекеттік құрылыс пен басқаруды дамытуда да белгілі бір жетістіктерге қол жеткізді. Ел Конституциясының қолданылу тәжірибесі көрсетіп отырғандай, бұл мәселелер республика деңгейінде қалыптасқан саяси және

экономикалық ахуалға сәйкес шешілген. Алайда, жергілікті жерлерде мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқаруды ұйымдастыруға қатысты жақсы нәтижелерге қол жеткізу алда тұрған маңызды міндет болып табылады. Халықтың азаматтық бастамасының нашар болуына, құқықтық және азаматтық мәдениет деңгейінің төмендігіне, мемлекеттік атқарушы органдардың осы мәселені дұрыс қабылдамауына байланысты 30 жыл ішінде жергілікті өзін-өзі басқару еліміздегі азаматтық қоғамның неғұрлым аз дамыған институттарының бірі болып қалуда. Жергілікті билікті ұйымдастыруда жергілікті өзін-өзі басқарудың (бұдан әрі – ЖӨБ) басты ерекше көрінетін нысаны – азаматтардың қатысуы. Негізгі мәселе азаматтық қоғам санасын кеңейтіп, азаматтардың басым бөлігін жергілікті жерлердегі проблемаларды шешу процесіне тура қатысуын көздейді

Әдістер мен материалдар

Мақалада ЖӨБ дамуына тарихи хронологиялық және салыстырмалы-құқықтық зерттеу әдістері қолданылған. Ғылыми зерттеуде танымның жалпы ғылыми және арнайы әдістері арқылы талданған. Қазақстан Республикасындағы ЖӨБ органдарының қалыптасуы мен дамуын кезең-кезеңге бөлініп жүйеленген.

Зерттеудің негізгі теориялық базасын Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Жергілікті мемлекеттік басқару және өзін - өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (бұдан әрі – заң) құрады. Зерттеудің теориялық базасын қазақстандық авторлар С. Л. Мидельский мен Л.Т. Жанұзақова жұмыстары құрады олар мемлекеттік және ЖӨБ даму ерекшеліктерін зерттеді. Зерттеудің өзектілігі ең алдымен ҚР Президенті Қ.К. Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауларымен байланысты.

Талдау

Биліктің жергілікті органдары және ЖӨБ органдары туралы теориялық-әдістемелік негізгі ережелері 19 ғасырда қалыптасқан. Зерттеулерге қоғам мен мемлекеттің өзара қарым қатынастарының барлық кешені кіреді және саяси процестермен сипатталады. Дереккөздерді үш топқа бөлген орынды болады:

Бірінші топ – шетелдік теоретик – ғалымдар А. де Токвиль, Л.Штейн, Д.Мэтьюз және басқада ЖӨБ теориясының өкілдері. Қазіргі демократия теориясының негіздерін қалаған ғалымдар. Өз

туындыларында олар демократияның көпшілік билік ретіндегі мақсаты, халықтың әл-ауқаты деп санады. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары, аралық құрылымдар саяси білім берудің бастауыш мектебіне айналады, онда азаматтар басқару және тәуелсіз саяси ойлау дағдыларын игереді деп есептеген.

Екінші топ – ресейлік белгілі ғалымдар: В.В. Белоцерковский, А.П. Бутенко, Г.Д. Дыльнов. Авторлар негізінен марксизм-ленинизм мұрасындағы өзін-өзі басқарудың әртүрлі аспектілерін жандандыруға, оларға «жаңа тыныс» беруге және Кеңес қоғамын демократияландыру міндеттеріне бейімдеуге байланысты бірнеше арнайы ғылыми жұмыстар ұсынған.

Үшінші топ: отандық ғалымдар: А.Бижановтың, Б.Аяғанның Л.Байделдіновтың, Ж.Жүнісованың, С.Дьяченконың, Л.Иватованың, М.Машанның еңбектері қазақстандағы ЖӨБ жүйесін дамыту заңдылықтары мен қарама-қайшылықтарды ашуға көмектеседі. Жергілікті мемлекеттік басқару және ЖӨБ конституциялық құқықтық жүйесінің негіздеріне, егемендік алған жылдары институциоландыру проблемаларына С.Зимановтың, Л.Жанұзакованың, Ғ.Сапарғалиевтың, А.Котовтың, С.Қопобаевтың, В.Малиновскийдің, А.Тоқтыбековтың, С.Мидельскийдің және тағы басқалардың арнайы ғылыми жұмыстарын атап өтуге болады.

Зерттеу нәтижелері

Қазақстанда ЖӨБ тарихы көптеген ғасырлардан бастау алады. Оның негіздері рулық және тайпалық қауымдардың пайда болу дәуірінде, көшпелі өмір салты қалыптасқан кездеде жүргізілген. Ру старшиналары мен тайпа көсемдері құрылтайларда және көшпенділер жиындарында сайланған [1]. Хан сайлауының процедурасы жалпы ежелгі дәстүрлі көшпенді демократияның негізгі түріне жатады. Сайлаудың міндетті негізгі шарты сайлаудың ашықтығы мен айқындығы болған. Рас, үміткердің кандидатурасы сайлау рәсіміне дейін талқыланып, шешіліп отырған.

Белгілі тарихшы Б. Аяғанның «История Улуг Улуса – Золотой Орды» туындысына сүйенсек «...1206 жылы Ұлы Құрылтайды өткізу кезінде Темужинді сайлағанда Шыңғыс хан деп атады, оған «құпия аңыз» жасағы бойынша белгілі тұлғалардан басқа мынадай тайпалар қатысты: «Қоңырат тайпасынан үш мың, бес мың онкүт, Жалайыр Мұхали». Өзінің басқаруында Шыңғыс хан құрған билік құрылымы Ұлы Яса (жасак) мен Биликтің ережелерін басшылыққа

алды. Бұл өзіндік заңдар жинағында заң қаулылары мен моральдық нормалар кешені болды, және бұл заңдар жинағы 300 жылдан астам уақытқа дейін қолданыста болды, негізгі нормалары Ұлыс Ұлыс - Ноғай Ордасының, Өзбектер Ұлысының және Қазақ хандығының мұрагерлері басқарудың негізіне айналды. Қазақ хандығында «Жеті жарғы» жалпы дала құқығының негізгі нормалары ретінде XV-XIX ғасырлар аралығында қолданылған [1]. 1465 жылы Қазақ хандығы орнағаннан бастап дала демократиясының дәстүрлері одан әрі дамыды. Кейіннен Тәуке хан тұсында (1680-1718) олар биліктің барлық тармағының: атқарушы (Сұлтандар), өкілді (кеңес және халық жиналысы – құрылтай) және сот (би-судьялар) теңгеріміне қол жеткізуге бағытталған Тәуке ханның мемлекеттік реформаларының екпінді дамуында «Жеті Жарғы» («Жеті ереже») заңдар жинағында заңды түрде бекітілді. «Жеті Жарғы» түрлі қоғамдық және мемлекеттік институттар құзыретінің барлық салаларын нақты бөлді. Тәуке хан мұрагерлік ақсүйектерге қарсы Хан кеңесі мен билер кеңесін құрды, олар биліктің барлық толықтығын нақты «жекешелендіруге» тырысты. Жеті жарғы қазақ құқығының қоғамда қалыптасқан қатынастарды белгілейтін заңнамалық тарихы ретінде есте қалады. Қоғамдастық жиындарын өткізу мерзімі мен орнын регламенттеу, оның мәртебесін және рулық ерекшелік белгілерін, сондай-ақ рулық тайпалардың өкілдігін айқындау, қоғамның әр адамы хандықтың құрылымына кіретін әлеуметтік және құқықтық нормалар бекітілген Кодекс ретінде қабылданған [2].

1718 жылы Қазақ хандығы ыдырағаннан кейін және қазақтар тұратын аумақтардың Ресей империясының құрамына кіргеннен бастап патша әкімшілігі орталықтық мүддесінде аймақты тиімді басқару мақсатында «өкіметтің вертикалын» қазақ даласына таратуға тырысты, бұл үшін Орынбор және Омбы генерал-губернаторларының әскери-бюрократиялық аппараттары жұмыс істеді. 1785-1790 жылдары Кіші жүз жерлері Ресей империясының құрамына кіргеннен кейін тарихнамада «Игельстром реформалары» деп аталатын басқаруды қайта құру жүргізілді. Негізгі мақсат мемлекеттік әкімшілік мекемелердің қазақ даласына таралуына жол ашуы болды. Осы реформалардың нәтижесінде Орынбор шекаралық соты құрылды, олардың әрқайсысы 3 расправасы үш әкімшілік-аумақтық бірліктің бірін басқарды. Расправалар сайланған рулық старшиналар мен Орынбордан жіберілген шенеуніктерден тұрды. Кейінірек бас старшиналардың лауазымдары пайда болды, рулық

старшиналар басқару жүйесіндегі төменгі буын болып қалды [3]. 1867-1868 жылдардағы реформаның нәтижесінде Қазақстанда ауылдар, болыстар мен округтер Ресей империясының әкімшілік-аумақтық бірліктеріне айналды, онда «жергілікті әкімшілік» басқарушылық «вертикальға» қатаң біріктірілді. Алайда, сол кездің өзінде Қазақстан халқының тіршілігін қамтамасыз етудегі өзекті проблемалар ЖӨБ элементтерін округтік бұйрықтар мен облыстардың, ауыл старшиналарының, сондай-ақ шектеулі юрисдикциясы бар билер соттарының өкілдерінен сайлауды талап етті. Кейбір жергілікті мәселелерді шешу мақсатында ауылдық және болыстық жиындар өткізуге рұқсат берілген [3]. Жергілікті биліктің бақылауындағы және ашықтығының жеткіліксіздігін қазақ даласы халқы үшін тиімсіз және зиянды саясаттың себебін белгілі ғалым, этнограф Ш.Уәлиханов көрді. Ол даладағы сайлау тәжірибесін сыни тұрғыдан бағалады, жеке тәжірибе негізінде тиісті қорытынды жасайды. Халық арасында үлкен беделге ие бола отырып, ол Атбасар округінің аға сұлтаны лауазымына сайлауға қатысады және жеңіске жетеді. Алайда генерал-губернатор Ш.Уәлихановты аға сұлтан лауазымына бекітуден бас тартады [4, Т.4. 77 б.].

Осылайша, XVIII, XIX және XX ғасырдың басында, тіпті патшалық автократияның отарлық саясаты жағдайында да Қазақстанда Далалық, ұлттық демократия өмір сүріп, дамыды. ЖӨБ органдары соншалықты ықпалды болғандықтан, тіпті патша шенеуніктері де олардың басшыларымен – аға сұлтандармен есептесуге мәжбүр болды. Алайда, жергілікті халық арасындағы саяси күрестің өркениетті әдістерінің айқын жетіспеуіне қарамастан, дала өзін-өзі басқаруы кейіннен «Алаш-Орда» қозғалысың бағдарламалық құжаттарында өзінің жарқын көрінісін тапқан саяси мәдениеттің нақ демократиялық түрін қалыптастырды. «Алаш» қозғалысының көшбасшылары қазақ қоғамы үшін демократиялық ЖӨБ неғұрлым оңтайлы нысанын кеңестер емес, земство деп санады. «Алаш» қозғалысының басшылары сауаттылықты арттыру, ұлттық мектепті дамыту, заманауи тұрғыда жалпы және әсіресе саяси – құқықтық мәдениетті қалыптастыру сияқты нақты мақсаттар қойды; элита мен қалың бұқараны өкілді органдар, саяси партиялар және қоғамдық ұйымдар, басқару және ЖӨБ органдары арқылы нақты саяси процеске қосу болды [5].

1917 жылғы большевиктік төңкеріс демократиялық дәстүрлердің дамуын тоқтатты. Кеңес өкіметі Қазақстанда әкімшілік-аумақтық қайта құруды жүргізе отырып, патша үкіметі сияқты мақсатты

көздеді – орталықтың міндеттері мен талаптарына сәйкес орталықтандырылған тиімді басқаруға көшті. 1920 ж. 26 тамызда автономиялық Қырғыз (Қазақ) социалистік Кеңес республикасының құрылуы оның территориясын алғаш рет заңнамалық түрде бекітіп, келешекте КСРО құрамындағы Одақтас республика үшін негіз жасады. 1936 жылы Қазақ КСР құрылуымен одақтық республиканың мәртебесі іс жүзінде қолданыстағы орталықтандырылған, командалық-әкімшілік басқаруды өзгерткен жоқ. Қазақ КСР-інің 1937 жылғы Конституциясында жергілікті басқару органдары туралы былай делінген: «облыстардағы, аудандардағы, қалалардағы, кенттердегі, селолар мен ауылдардағы мемлекеттік билік органдары халық депутаттарының Кеңестері болып табылады». 1978 жылғы Қазақ КСР Конституциясының 125-бабында «еңбекшілер депутаттарының тиісті кеңестері облыстарда, аудандарда, қалаларда, қалалық аудандарда, кенттерде, селоларда, ауылдарда мемлекеттік билік органдары болып табылады» деп айқындалған.

Қазақ КСР Конституциялары ЖӨБ болуына жол бермеді. Тіпті кеңестердің өздері де нақты өкілді билікке айналған жоқ. Алайда, ЖӨБ кішкентай өскіндерін мемлекет реттеуге тырысты. Жолдастық соттар туралы, аудандық, қалалық және облыстық Кеңестердің атқару комитеттері жанындағы бақылау комиссиялары, маскүнемдікке қарсы күрес жөніндегі, кәмелетке толмағандар істері жөніндегі комиссиялар туралы ережелер және т.б. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасы деңгейінде бекітілді.

1979 жылы «Қазақ КСР Халық депутаттарының кенттік, селолық, ауылдық кеңесі туралы» Заң қабылданды. Осы Заңның III тармағының V бөлімі: «халықтың ауыл, село, Халық депутаттарының ауылдық кеңесіне қатысуы. Азаматтардың жалпы жиналыстары, ауылдық жиындар» туралы ережелер бекітілген. Бұл бөлімде ауылдық жиындардың халықтың өзін-өзі салық салу мәселелерін талқылау және шешу құқығы бекітілді, елді мекен аумағындағы ауылдық кеңес атқару комитетінің жекелеген тапсырмаларын орындауды ауылдық қоғамдық Комитетке жүктеуге заң жүзінде жол берілді. Осылайша, ЖӨБ элементтері көбінесе халық депутаттары Кеңесінің бастамасы мен қолдауының арқасында пайда болды және дамыды.

1982 жылғы 29 желтоқсанда Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының «қоғамдық кенттік, ауылдық, селолық, учаскелік, көше, орам және үй комитеттері туралы ережені бекіту туралы»

Жарлығы қабылданды. 1986 ж. 20 ақпанда Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесі Президиумының «Қазақ ССР-індегі жалпы жиналыстар, азаматтардың жиындары туралы ереже бекітілді. 1990 жылы сәуірде «КСРО-дағы жергілікті өзін-өзі басқару және жергілікті экономиканың жалпы принциптері туралы «КСРО заңы қабылданды. Бұл заң жергілікті билікті демократияландыру үшін негіз құрудың маңызды кезеңі болды. 1990 жылғы 15 желтоқсанда «Қазақ КСР-індегі меншік туралы» Заң қабылданды. Қабылданған заңға сәйкес меншік орталықтандырылмаған және меншіктің үш түрінде болуы мүмкіндігі: бүкілодақтық, республикалық және жергілікті (коммуналдық). 20-бапта коммуналдық меншік субъектісі ретінде әкімшілік-аумақтық атынан жергілікті кеңестер коммуналдық меншік мүлкін иеленуді, пайдалануды және оған билік етуді жүзеге асыруға құқығы берілді. 1991 жылғы 15 ақпанда «жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақ КСР Халық депутаттарының жергілікті кеңестері туралы» Қазақ КСР Заңы қабылданды. Онда Қазақстанда ЖӨБ дамыту үшін қажетті базаның сипаты нақты айтылған. Қабылданған Заңның 3-бабында өкілді органдардың үстемдігі бекітілді, ал жергілікті кеңестің төрағасы сонымен қатар атқарушы комитеттің төрағасы болды. Заңның 9-бабы әртүрлі деңгейдегі жергілікті кеңестер арасында туындайтын, олардың құзыреті және коммуналдық меншіктегі мүліктің тиесілігі мәселелері жөніндегі келіспеушіліктерді қарау мен шешудің, сондай-ақ олардың бюджеттері арасындағы кірістердің аражігін ажыратудың тәртібін белгіледі. Шын мәнінде, «жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақ КСР Халық депутаттарының жергілікті кеңестері туралы» заң Қазақстанда ЖӨБ құратын алғашқы тарихи ресми мемлекеттік акт болды. Алайда онда мемлекеттік құрылыстың кеңестік тәжірибесі көрініс тапты: жергілікті мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін-өзі басқару арасында шектік бөлініс болмады. 1991 жылдың басында Қазақстандағы ЖӨБ Тұжырымдамасы аумақтық қоғамдық өзін-өзі басқару органдарымен, қатар халықтың тікелей демократиясының нысандарымен (жергілікті референдумдар, жиналыстар, жиындар, азаматтардың конференциялары және т.б.) ұсынды.

1991 жылы Қазақстанның егемендік пен мемлекеттік тәуелсіздікке қол жеткізуі қазақ жеріндегі ЖӨБ жүйесін дамытудың ұзақ, күрделі және қарама-қайшы процесіне жол ашты. Шартты түрде осы жылдардағы Қазақстандағы ЖӨБ органдарының қалыптасуы мен дамуын 4 кезеңіне бөлуге болады.

1-кезең (1990-1993 ж.ж.). Жергілікті кеңестерді реформалау кезеңі. Бұл кезеңде Қазақ КСР-інің Мемлекеттік Егемендігі туралы декларация және «жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақ КСР Халық депутаттарының жергілікті кеңестері туралы» 15.02.1991 жылғы заң қабылданды; Қазақ КСР Конституциясына басқаруды демократияландыруға, қоғамдық-саяси өмірдегі компартияның монополиясын жоюға, өз аумағындағы экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шешудегі барлық деңгейдегі жергілікті кеңестердің рөлін арттыруға бағытталған өзгерістер мен толықтырулар енгізілді; Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігі жарияланды. 1992 жылы атқарушы комитеттерді алмастыратын, тура тағайындалатын және өкілетті органдарға тәуелсіз жұмыс істейтін жергілікті әкімдер институты құрылды; оларға бағынышты атқарушы аппараттан айырған жергілікті өкілетті органдар Кеңестер айтарлықтай әлсіреді.

2-кезең (1993-1995 ж.ж.) өтпелі. Бұл кезеңде тәуелсіз Қазақстанның алғашқы Конституциясы қабылданды; жергілікті Кеңестердің жаппай таратылуы орын алды; 1993 жылғы 10 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» Заң қабылданды, оған сәйкес жаңа сайланбалы өкілетті органдар – Мәслихаттар-Депутаттар жиналыстары құрылды.

3-кезең (1995 – 2007 ж.ж.). Осы кезеңде ҚР Конституциясына өзгерістер енгізіліп, «ҚР-дағы жергілікті мемлекеттік басқару туралы» Заңы қабылданып, мәслихаттар мен әкімдіктер жергілікті мемлекеттік басқару органдары ретінде айқындалды.

4-кезең (2007-қазіргі уақытқа дейін) 2007 жылғы конституциялық реформа ҚР-дағы жергілікті және мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқарудың арақатынасын өзгертті. Мәслихаттар мен әкімдіктердің мәртебесі өзгерді. Олар жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару органдары ретінде танылып, мемлекет пен қоғам алдында тұрған жаңа міндеттерді ескере отырып, олардың мәртебесі мен құзыреті бекітілді.

Қазіргі уақытта Қазақстандағы ЖӨБ құқықтық негізі Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» 2001 жылғы 23 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңы болып табылады». 2012 жылы Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту Тұжырымдамасы бекітілді, оны енгізу 2012 жылдан бастап 2020 жылға дейінгі кезеңге жоспарланған бірқатар өзгерістерді ұсынды.

Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасы екі кезеңде іске асырылатын даму бағыттарын айқындады.

Бірінші кезең 2013-2014 жылдары іске асырылды және *бірінші міндет* төменгі деңгейлеріндегі қолданыстағы жүйенің әлеуетін кеңейтуге, ауылдар, кенттер, аудандық маңызы бар қалалар деңгейінде жергілікті қоғамдастықтың жиналыстары мен жиындары арқылы жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуде халықтың рөлін арттыру, *екінші міндет* Аудандық маңызы бар қалаларда, ауылдық округтерде, ауылдық округтің құрамына кірмейтін ауылдарда әкімдердің сайланбалылығына аудандардың (қалалардың) мәслихаттар арқылы өткізу, *үшінші міндет* Басқарудың төменгі деңгейлерінің қаржылық дербестігін кеңейту, *төртінші міндет* ЖӨБ жүзеге асыру мәселелері бойынша халықтың құқықтық сауаттылығын арттыру.

Екінші кезең 2015-2020 жылдары іске асырылып және келесі міндеттерді шешуге бағытталған болатын: 1) салықтардың бір бөлігін ЖӨБ жергілікті деңгейіне беру арқылы жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қаржылық дербестігін кеңейту. 2) ЖӨБ қаражаты есебінен сатып алынған коммуналдық меншікті басқару процесіне тарту арқылы экономикалық дербестікті кеңейту. 3) азаматтардың тиісті бюджеттердің жобаларын талқылауға қатысу тетіктерін енгізу, сондай-ақ қала әкімінің халықпен өзара іс-қимылы үшін қоғамдық құрылымдар құру. 4) ЖӨБ органдарының өкілеттілігін кезең-кезеңімен кеңейту.

ҚР Президенті Қ.К. Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында ауыл әкімдерінің тікелей сайлауын енгізу және Қазақстандағы ЖӨБ жаңа тұжырымдамасын әзірлеу туралы бастама жариялады [7].

Бұл Қазақстандағы ЖӨБ институтын одан әрі дамыту жөніндегі уақтылы шешім және «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асырудың негізгі аспектілерінің бірі болды. Мемлекет басшысының «әлеуметтік мемлекет» азаматтық қоғамының басты элементтері ретінде мемлекеттік құрылыс және ЖӨБ органдары мәселелерінде реформаларды дәйекті және кезең-кезеңімен жүргізуі назар аударуға тұрарлық игі іс деп айтуға болады.

Мемлекет басшысының тапсырмаларына сәйкес Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі (бұдан әрі – ҚР ҰЭМ) ауыл әкімдерін тікелей сайлауды енгізу бойынша тиісті заң жобаларын әзірленді.

Заң жобасындағы жаңа өзгерістер: жалпыға бірдей, тең және тура

сайлау құқығы негізінде ауыл әкімдерін сайлауды жасырын дауыс беру арқылы енгізу; сондай-ақ кандидаттарды саяси партиялар арқылы және өзін-өзі ұсыну тәртібін енгізу болып табылады. Ауыл әкімдерін тікелей сайлау азаматтарды өздерінің конституциялық құқықтарын толық іске асыруға, жергілікті халықтың қажеттіліктері мен проблемаларын шешуге ықпал етуге және «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын толық көлемде іске асыруға мүмкіндік береді.

Ел Президентінің Жолдауын іске асыру жөніндегі жоспар шеңберінде ҚР ҰЭМ МӘМ-ді дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасының жобасын әзірледі. Тұжырымдаманы іске асыру шеңберінде:

- 2021 жылы ауылдар, кенттер, ауылдық округтер әкімдерін, 2024 жылы аудандар, облыстық және аудандық маңызы бар қалалар әкімдерін тікелей сайлауды енгізу;

- ЖӨБ деңгейіне салықтың қосымша түрлерін беру; - тиісті құзыреті бар ЖӨБ жергілікті өкілді органын құру; - қоғамдық маңызы бар шығыстарға қатысты қоғамдық сараптамадан және онлайн-сауалнамадан өту тетігін енгізу;

- мәслихаттар депутаттарына петициялар жасау (қол жинау) және мәслихаттар депутаттары отырыстарын онлайн-трансляциялауды ұйымдастыру құқығын беру;

- ЖӨБ бюджетімен жұмыстың жеңілдетілген тәртібін енгізу; - жергілікті мемлекеттік басқару мен ЖӨБ органдарының өкілеттілігін кезең-кезеңмен бөлу [8].

Қорытындылар

Қазақстанда ЖӨБ дамуының тарихи ерекшеліктерін талдай отыра, Ұлы дала демократиясынан бастап еліміздің тәуелсіздік алған жылдарына дейін жүргізілген жергілікті басқару жүйелерін және егеменді унитарлы мемлекетіміздің 30 жылда осы мәселе бойынша атқарған шараларын зерделей келе келесі қортындылар шығаруға болады.

Қазақстанда ЖӨБ саласында ұлттық ерекшеліктердің бар екенін, Конституциямен, қолданыстағы Заңда Еуропалық хартиясының талаптарына сай елімізде ЖӨБ нақты институтының қалыптасу мәселесі жалғасуда. Қазақстанда тәуелсіздік жылдары ЖӨБ дамытудың Тұжырымдамасы қабылданып, олар іске асырылуда. Алда бекітілген Тұжырымдамаларды іске асыруда келесі мәселелер күтіп тұрғанын атап өтуге болады.

1. Қолданыстағы заңда жергілікті мемлекеттік басқару мен ЖӨБ айырмашылықтары анықталмаған. Заңда Мәслихат бір мезгілде жергілікті мемлекеттік басқару органы және ЖӨБ жүзеге асыратын орган болып табылады, әкімдік-әкім басқаратын, өз құзыреті шегінде тиісті аумақта жергілікті мемлекеттік басқаруды және өзін-өзі басқаруды жүзеге асыратын алқалы орган. Бұдан басқа, заңда әкімдік аппараты да, мәслихат аппараты да «мемлекеттік мекеме» болып табылатыны айқындалған [9]. Заңда ЖӨБ органдарына не жатады, ал мемлекеттік билік органдарына не жатады деген мәселе соңына дейін шешілмеген.

2. Төменгі деңгейде - ауылдық округтер, аудандық бағыныстағы қалалар және ауылдық округтің құрамына кірмейтін ауылдар деңгейінде жергілікті биліктің өкілетті органдары жоқ. Әкімшілік-аумақтық бөлінісіне сәйкес ауылдық округтер аудандардың құрамына кіреді. Ауыл әкімі тиісті аудан әкімдігінің лауазымды тұлғасы болып табылады. Сондықтан көбінесе ауылдық округтың өкілетілігін аудандық мәслихатта бір депутат білдіреді, кейде бір депутат бірнеше ауыл, селолардың өкілі ретінде мәслихат сессияларында жергілікті қоғамның атынан қатысады.

3. Жергілікті өзін-өзі басқарудың дербес бюджеті мен коммуналдық меншігінің жоқтығы, ауылдық округтер бюджеттерінің аздығына әкеп соғуда, сондықтан ауылдық округтердің әкімдері осы күнге дейін мемлекетке қол созумен қарауда.

4. Елдің тұрақтылығы мен демократиялылығын сақтау мақсатында азаматтық белсенділікті арттыру үшін балама көзқараспен әртүрлі партиялардың өкілдерінен және жекелеген беделді жергілікті азаматтардан өкілетті органдардың депутаттарын және ауыл әкімдерін сайлауды қажет етеді.

Жоғарыда көтерілген мәселелерді ескере отырып келесі ұсыныстар жасауға болады:

- ЖӨБ органдарын сайлаудың тиімді және ашық тетігін әзірлеу. Осыған орай, сайлау заңнамасын реформалау қажеттілігі туындайды. Сондықтан «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы «Конституциялық заңға өзгерістер енгізу, оның ішінде мәслихаттар депутаттарын сайлаудың ескі формасына, атап айтқанда 50x50 пропорционалды және мажоритарлық сайлау жүйесіне оралу ұсынылады. Негізгі себеп «Нұр Отан» партиясынан басқа өңірлерде партиялық құрылымдардың болмауы және жергілікті халықтың партиялық-саяси, құқықтық мәдениетінің төмендігіне

байланысты. Депутаттардың басты міндеті, ең алдымен, саяси пікірталастарды ұйымдастыру емес, сайлау округінің өзекті мәселелерін шешу, сондықтан депутаттар аумақтың проблемаларын білетін жергілікті қоғамдастықтың білікті өкілдері болуы керек;

- мүліктік құқықтарды кеңейту және ауылдық округтер бюджеттерінің кірістерін ұлғайту жолымен жергілікті мемлекеттік басқару және ЖӨБ органдары өкілеттіктерінің аражігін кезең-кезеңімен ажырату бойынша шаралар қабылдау керек;

- ЖӨБ дербес бюджеті мен коммуналдық меншігін енгізумен бірге ауыл әкіміне де, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына да үлкен дербестік беру қажет;

- аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің және ауылдық округтердің кіріс базасын кеңейту, бюджеттік рәсімдерді оңайлату керек;

- ЖӨБ органдарына бөлінетін қолжетімді қаражаты, оларға берілетін жауапкершілік көлемі мен олардың нақты билік өкілеттіктерінің мөлшері арасындағы теңгерімді әзірлеу керектігі және жергілікті өкілді және атқарушы органдардың дербестігін кеңейтіп жауапкершілігін күшейту, әкімшілік-аумақтық бірліктерге қойылатын талаптарды жетілдіру;

- аумақтардың біркелкі дамымауына байланысты ресурстарды орталықтандырылған әкімшілік қайта бөлуге дейін аумақтардың өмір сүру деңгейін теңестіру шараларын әзірлеу өзекті міндет;

- қазіргі заман талабына сәйкес азаматтық белсенділікті, оның ішінде интернет ресурстар арқылы арттыру уақыт өте келе мемлекеттік органдар мен ЖӨБ органдарының ашық қызметін қамтамасыз ету үшін маңызды. Осы мақсатта жергілікті бюджеттерде әлеуметтік бастамаларға бағытталған қоғамдық маңызы бар шығыстар бөлігінде онлайн-сауалнамалар қолдануды қоса алғанда, қоғамдық сараптамадан өту тетіктері арқылы жергілікті бюджеттерді бекіту процесіне бақылауды күшейту жөнінде шаралар қабылдау керектігі;

- жергілікті қоғамдастық жиындарын қалыптастыру тәртібі мен өкілеттіктері, осы жұмысқа азаматтарды тартудың түрлі құралдары, оның ішінде қазіргі заманғы тәсілдер мен цифрлық технологияларды пайдалана отырып, заңнамалық түрде бекіту;

- ауылдық округтер әкімдерінің тікелей сайлауын өткізгеннен кейін және дербес бюджет тетіктері бекітілген соң оның барлық тұрғындарының атынан ауылдық округті басқаруға тікелей қатысатын жергілікті өкілді орган құру керектігі туындайды.

ЖӨБ органдарының жұмысын бағалау жүйесі жергілікті өкілді органдармен қатар, тікелей халыққа да тиісілі болуы керек. ЖӨБ органдарының аудандық мәслихаттар алдында есеп беруінің заңнамалық бекітілген рәсімінен басқа, оларды өңір сайлаушыларының, қоғамдық ұйымдардың тікелей бағалауы рәсімін күшейту қажет. Бұл, мысалы, жергілікті ЖӨБ басшыларының рейтинг жүйесін енгізу арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Осыған орай мәслихат депутаттары ЖӨБ тетігінде ерекше маңызды рөл атқаруға тиіс. Мәслихаттардың сайланбалылығы оның өкілдік сипаты сияқты маңызды белгісінде жатады және олардың өзін-өзі басқару сипатын көрсетеді. Халық сайлаған орган бола отырып, олар тиісті аумақта тұратын азаматтардың мүдделерін білдіруге өкілеттіктер берілген[10]. Мәслихат депутаттары өз өкілеттіктерін қоғамдық негізде атқарса да, жергілікті халық сайлаған өкілдері ретінде заңда және Конституцияда айқындалған өз мәртебесі шеңберінде жергілікті қоғамдастықтың әлеуметтік-экономикалық дамуын елеулі түрде дамытуға және өз сайлаушыларының өмірін жақсартуды жүзеге асыруда көшбасшы болуға тиіс.

Сонымен қатар, ҚР ҰЭМ дайындаған ЖӨБ дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасының жобасын ғылыми-сарапшылық қоғамдастықтың және ЖӨБ өкілдерінің қатысуымен талқылау керектігі айқын. Басты мақсат -аумақтық, экономикалық, әлеуметтік жағдайларға сәйкес келетін, сондай-ақ халықтың және жалпы мемлекеттің мүдделеріне жауап беретін ЖӨБ-ың жаңа моделін қалыптастыру бойынша шараларды кезең-кезеңімен сапалы дайындау және іске асыру болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Аяган Б. История Улуг Улуса – Золотой Орды. Курс лекций. – Алматы: Литера-М, 2020. – 224 с. – С. 40 -55
2. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Казахстан: летопись трех тысячелетий. Алма-Ата: Рауан, 1992. - 378 с. – С. 315-323.
3. Кочевые народы Центральной Евразии XVIII-XIX вв.: сравнительно-исторический анализ политики Российской империи: сборник научных статей / Казахский нац. ун-т им. Аль-Фараби, Респ. науч. центр по изучению традиционных цивилизаций Центральной Азии МОН РК; [отв. ред.: Г.С. Султангалиева]. - Алматы: Қазақ университеті, 2015. - 292 с. – С. 200-211

4. Уәлиханов Ш.Ш. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Қазақ совет энциклопедиясы, 1985. - 4 т. – 463 б – бб. 77-104.
5. Аманжолова Д. Партия Алаш. Истоки национальной демократии. [Электронный ресурс]. //URL: <http://www.elimai.kz/istoki-nacionalnoj-demokratii.html> (Дата обращения: 06.06. 2021)
6. Мидельский С.Л. Краткая история Местного самоуправления в Казахстане: традиции и тенденции. [Электронный ресурс]. URL: https://www.regionacadem.org/index.php?id= 255&lang=pl&option=com_content&view=article (Дата обращения: 10.03.2021)
7. Әкімдер сайлауы бәсекелестікті арттырып, ауылдағы саяси өмірдің өсуіне әкеледі // [Электрондықресурс]URL: https://baq.kz/news/othernews/akimder-saylauy-basekelestikti-arttyryp-auyldagy-sayasi-omirdin-osuine-akeledi-anarbaytokenova/?utm_referrer=https%3A%2F%2Fzen.yandex.com (өтініш уақыты: 20.02.2021)
8. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2019 жылғы 02 қыркүйек// [Электрондық ресурс]. URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (Өтініш берген күн: 19.02.2021)
9. Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы N 148 Заңы. [Электрондық ресурс]. URL [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148_\(қаралған_күні:_19.02.2021\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148_(қаралған_күні:_19.02.2021))
10. Жанузакова Л.Т. Конституционно-правовые проблемы организации и деятельности местных представительных органов в Республике Казахстан. – Алматы, 2003 – 338 с. – С. 68

REFERENCES

1. Ayagan B. Istoriya Ulug Ulusa – Zolotoi Ord. Kurs lektcii. [The history of Ulug Ulus - the Golden Horde. Lecture course.] – Алматы: Litera-M, 2020. – 224 p. – P. 40-55
2. Klyashturnyi S.G., Sultanov T.I. Kazakhstan: letopis' trekh tysyacheletii. [Kazakhstan: chronicle of three millennia]. Alma-Ata: Rauan, 1992. – 378 p. – P. 315-323.
3. Kochevye narody Tsentral'noi Evrazii XVIII-XIX vv.: sravnitel'no-istoricheskii analiz politiki Rossiiskoi imperii: sbornik nauchnykh statei [Nomadic peoples of Central Eurasia in the XVIII-XIX centuries: a comparative-historical analysis of the politics of the Russian Empire: a collection of scientific articles] / Kazakhskii nats. un-t im. Al'-Farabi, Resp. nauch. tsentr po izucheniyu traditsionnykh tsivilizatsii Tsentral'noi Azii MON RK; [otv. red.: G.S. Sultangaliev]. - Алматы: Қазақ университети, 2015. - 292 p. – P. 200-211
4. Ualikhanov Sh.Sh. Bes tomdyk shygarmalar zhinagy. [Collection of works in five volumes] – Алматы: Kazak sovetskiy entsiklopediyasy, 1985. - 4 t. – 463 b – бб. 77-104.
5. Amanzholova D. Partiya Alash. Istoki natsional'noi demokratii [Party Alash. The origins of national democracy] // [Elektronnyy resurs]. URL: <http://www.elimai.kz/istoki-nacionalnoj-demokratii.html> (Data obrashcheniya: 06.06. 2021)

6. Midel'skii S.L. Kratkaya istoriya Mestnogo samoupravleniya v Kazakhstane: traditsii i tendentsii. [A brief history of local self-government in Kazakhstan: traditions and trends]. Sait: « Regional'naya Akademiya Menedzhmenta». [Elektronnyy resurs]. URL: https://www.regionacadem.org/index.php?id=255&lang=pl&option=com_content&view=article (Data obrashcheniy)
7. Əkimder sailauy bəsekelestikti arttyryp, auylđary sayasi əmirdiñ əsuine əkeledi [Akims increase electoral competition, which leads to the growth of political life in the village] // [Elektronnyy resurs]. URL: https://baq.kz/news/othernews/akimder-saylauy-basekelestikti-arttyryp-auyldagy-sayasi-omirdin-osuine-akeledi-anarbaytokenova/?utm_referrer=https%3A%2F%2Fzen.yandex.com (ətinish uakty: 20.02.2021)
8. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazakhstana. 02 sentyabrya 2019 g. [Message from the Head of State Kasym-Zhomarta Tokaeva to the people of Kazakhstan. September 2, 2019] // [Elektronnyy resurs]. URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (Data obrashcheniya: 19.02.2021)
9. O mestnom gosudarstvennom upravlenii i samoupravlenii v Respublike Kazakhstan. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 23 yanvarya 2001 goda [On local government and self-government in the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan of January 23, 2001] // Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazakhstan – 7 fevralya 2001 goda
10. Zhanuzakova L.T. Konstitutsionno-pravovye problemy organizatsii i deyatel'nosti mestnykh predstavitel'nykh organov v Respublike Kazakhstan. [Constitutional and legal problems of the organization and activity of local representative bodies in the Republic of Kazakhstan]. –Almaty, 2003 – 338 p. – P. 68

Елена Бурова¹, Әсел Назарбетова²

*¹ ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)
e-mail: bee1958@bk.ru*

*² ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының халықаралық зерттеулер бөлімінің басшысы, Ph.D. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: aselnaz78@mail.ru*

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНДЕНДІРУ ҮДЕРІСІ: ЕРЕКШЕЛІКТЕР МЕН ҮРДІСТЕР

Аңдатпа. Қазақстан Еуразияның орта мемлекеті ретінде көптеген қоғамдық-әлеуметтік процестердің, оның ішінде діни процестердің барысына детерминистикалық әсерлерді бастан кешуде. Егеменді даму идеологиядан ада болумен синхрондалған болып шықты, ол оны қайта идеологияландырумен, идеологиялық бірегейлікті трансформациялаумен алмастырды.

Зайырлылық / діндарлық дилеммасы амбивалентті түрде көрінеді, діни мемлекеттілікке өтудің ашық және айқын емес жақтаушыларының саны артып келеді. Діншілдік стихиялы түрде емес, процесс болып көрінеді. Интеллектуалдық потенциалдың жоғалуына, этноконфессиялық бірегейлік дәстүрлерінен алшақтыққа, квазидіни архаизация әсерінің күшеюіне және ұлттық бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуіне байланысты тәуекелдер артып келеді.

Қазақстандық қоғамды діндендіру - бұл өмірдің діни емес және діни мазмұнының өзара әрекеттесу үрдісі ретінде көрінетін жаңа тренд, қоғамның дамуына, адами капиталдың өзгеру жағдайы мен динамикасына әсер етеді.

Процестің жүйелі пәнаралық зерттеулері оның философиялық, әлеуметтанулық, саясаттанулық, дінтанулық, психологиялық және құқықтық өлшемдерін ашады. Тиісінше, дінтану процестерін мониторинг жүргізу, талдау, қайта құру, тұжырымдау, модельдеу, болжамды бағалау және мемлекеттік және саяси басқару субъектілері үшін ғылыми-практикалық ұсыныстар әзірлеу арқылы тиімді зерттеуге болады.

Мақалада саясаттанулық өлшемге назар аударатырып, қазақстандық қоғамды діндендіру үдерісінің тұжырымдамалары талқыланады.

Түйін сөздер: жаһандану, діни бірегейлік, діндендіру, социеталды тәуекелдер, адами капитал

Елена Бурова, Асель Назарбетова **ПРОЦЕСС РЕЛИГИОЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ** **КАЗАХСТАНЕ: СПЕЦИФИКА И ТЕНДЕНЦИИ**

Аннотация. Казахстан как срединное государство Евразии испытывает детерминационные воздействия на ход ряда социетальных процессов, включая религиозный. Суверенное развитие оказалось синхронизировано с деидеологизацией, сменившей ее редеидеологизацией, трансформацией мировоззренческой идентичности.

Дилемма светскости/религиозности проявляется амбивалентно, увеличивается число явных и неочевидных сторонников перехода к религиозной государственности. Религиозность предстает не спонтанно функционирующей, а процессуальной. Возрастают риски, связанные с утратой интеллектуального потенциала, дистанцированием от традиций этноконфессиональной идентичности, возрастанием влияния квазирелигиозной архаизации, снижением национальной конкурентоспособности.

Религиолизация казахстанского общества является новым трендом, проявляется как тенденция взаимодействия нерелигиозного и религиозного контента жизни, оказывает воздействие на развитие общества, состояние и динамику изменений человеческого капитала.

Систематические междисциплинарные исследования процесса обнаруживают его философское, социологическое, политологическое, религиоведческое, психологическое, правовое измерения. Соответственно, процессы религиолизации могут быть эффективно изучены посредством мониторинга, анализа, реконструкции, концептуализации, моделирования, прогнозных оценок и разработки научно-практических рекомендаций для субъектов государственного и политического управления.

В статье рассматриваются концепты процесса религиолизации казахстанского общества с фокусом на политологическое измерение.

Ключевые слова: глобализация, религиозная идентичность, религиолизация, социетальные риски, человеческий капитал

Elena Burova, Assel Nazarbetova
THE PROCESS OF RELIGIOLIZATION IN MODERN KAZAKHSTAN: SPECIFICS AND TRENDS

Abstract. Kazakhstan as the middle country of Eurasia experiences deterministic influences on the course of a number of societal processes including religious ones. Sovereign development turned out to be synchronized with deideologization which replaced it with re-deideologization, the transformation of ideological identity.

The dilemma of secularity / religiosity is manifested ambivalently, the number of explicit and non-obvious supporters of the transition to religious statehood is increasing. Religiosity appears to be procedural rather than spontaneously functioning. The risks associated with the loss of intellectual potential, distancing from the traditions of ethno-confessional identity, the growing influence of quasi-religious archaization, decrease in national competitiveness are increasing.

Religiolization of Kazakhstani society is a new trend, manifests itself as a tendency for the interaction of non-religious and religious content of life, has an impact on the development of society, the state and dynamics of changes in human capital.

Systematic interdisciplinary studies of the process reveal its philosophical, sociological, political, religious, psychological and legal dimensions. Accordingly, the processes of religiolization can be effectively studied through monitoring, analysis, reconstruction, conceptualization, modeling, predictive assessments and the development of scientific and practical recommendations for actors of state and political administration.

The article examines the concepts of the process of religiolization of the Kazakhstani society with a focus on the political dimension.

Keywords: *globalization, religious identity, religiolization, societal risks, human capital*

Кіріспе

Қазіргі әлемдегі діндендіру үдерістері секуляризация, десекуляризация, қарсы секуляризация өзара әрекеттесу жағдайында көрінеді. Сонымен қатар, пікір алуандығы (плюрализация), оңтайландыру, технологияландыру, ақпараттандыру, кенттену -

секулярлық кейінгі қоғамның негізгі бағыты болып табылады [1].

Секулярлық кейінгі зайырлы/секулярлық діни санамен сұхбаты ретінде ұсынылады, ал секулярлық кейінгі әлемде зайырлылық туралы идеялардың бірлігі жоқ, олар мәнзаралық [2]. Секулярлық кейінгі «діни – секулярлық» қатынасына қатысты жаңа белгісіздік «ретінде анықталады [3]. Секулярлық кейінгі қоғам оғаштық [4], діни және зайырлы сипаттамалардың қарама-қайшылықтары жиі кездеседі, оларды секулярлық кейінгі кезеңнің төлсипаты ретінде қарастыруға болады. Соңғысы «сыртқы шіркеулік, көп конфессиялық, пайғамбарлық, харизматика, жаңа спиритуализм (неоспиритуализм), неогностицизм, трансценденттілік, институционалды емес, құпиялылық, синкреттілік, деконфессиялық, пантеизм» және т.б. терминдерде сипатталған [5].

Батыс қоғамдарында секулярлық кейінгі дәуірдің басталуымен байланыстың жаңа түрі – «екі жақты оқу үдерісі» маңызды бола бастады, нәтижесінде зайырлы қоғам діни құндылықтармен байытылып, «үнемі зайырлы ортада діни қауымдастықтардың өмір сүруін жалғастыруға қамқорлық жасайды» [6]. Зайырлылықтың теориялық тұжырымдамалары қайта қарастырылуда [7], мемлекеттердегі зайырлылық модельдерінің жіктелуі зерттелуде [8].

Секулярлық кейінгі жағдайда діни дәстүрлер тез өзгеруде, «діни мағыналар нарығы» көбеюде, эпистемологиялық көзқарастарды дүниетанымдардың алуан түрлілігіне, жеке діни сәйкестендірулерге ие болу және кәпірлікке төзімділікті дамыту қабілетіне қайта қарау қажет. Этномәдени дәстүрге сәйкес сенімнің берілу үзілді-кесілді жойылуда, дүниетанымдық пікір алуандығы жағдайында жаңа діндендіру феноменін түсіндіру қажеттілігі артып келеді. Ресейде және әлемде зайырлылық пен секуляризм кейінгі салыстырмалы талдау [9] десекуляризацияны «қарсы секуляризация үдерісі» деп түсінуге әкеледі, оның барысында дін алдыңғы және/немесе ілеспе зайырлылық үдерістеріне жауап бере отырып, қоғамға әсерін қалпына келтіреді [5].

Зайырлылық тұжырымдамаларын зерттеушілер діндендіру үдерісінің философиялық, дінтану, саясаттану, әлеуметтік өлшемдері үшін негізі [2, 11, 12] ретінде қолданады. Әлеуметтік қоғамдастықтың өмір сүруі мен дамуы үшін нормативтік тәртіп пен мәдени қағидаттары жалпы маңызды рөлі туралы ұғымдар [13]; діннің «қасиетті болмыстың» жоғары тәртібімен әлеуметтік құрылымдар құру және қоғамның тұрақтануына ықпал ету әлеуеті

туралы [14]; зайырлы дүниетаным шеңберінің имманенттілігі туралы [15]; діннің негізгі әлеуметтік байланыстарды сегізкөздену қабілеті туралы [16]; қоғамды нығайту, құндылықтарды сақтау институты ретінде діннің мәдени-парадигматикалық мүмкіндіктері туралы [17] секулярлық кейінгі жағдайда діндендіру феноменін аксиологиялық өлшеу үшін жұмыс істейді.

Қазіргі заманғы діндендіру феноменін қазақстандық зерттеулер өзектілігіне қарамастан, әзірге жүйелілік пен жеткіліктілікпен ерекшеленбейді, бұл әлеуметтік-ізгілік тәртіптің жаңа бағыттарының қалыптасу кезеңімен, ғылыми қоғамдастық санының аздығымен байланысты. Қазіргі зерттеу тәсілдері жекелеген тақырыптық-мәселелі дискурстарды, діндендіру аспектілерін қамтиды. Ислам діні кең көлемде зерттелуде (рухани-мәдени дәстүр ретінде, шығу тегіне оралу, оның өзгеруі), исламға қатысты таптаурындар анықталды [18], [19]. Аз дәрежеде ұсынылған феномені исламдандыру [20], [21]. Діни дүниетанымды төзімділікті таңдау тұжырымдамалары өзектендірілді [22], жастарды институционалдық таңдау дилеммасы қарастырылды [23]. Жалған діни үлгілер бойынша радикалдану қаупіне, оңалту мәселелеріне ерекше назар аударылады [24]. Діни менталитеттің жаңғыртуы және жаңа діни тәжірибелер зерттелуде [25], діни түрлендірулер [26]. Зайырлылық феномені ұстаным тұрғысынан және зайырлылық модельдерінің салыстырмалы сипаттамасында түсіндіріледі, ғылыми және сараптамалық қауымдастықтарда қалыптасқан идеология тұрғысынан да, түсіндірулердегі таптаурындар, зайырлылық/діндарлық байланысы мен қатынасы [19] тұрғысынан да талданады. Мемлекет пен діннің өзара іс-қимылының құндылық-семантикалық негіздерінің мәнмәтіндері зерттелуде [28], діни және либералды-демократиялық құндылықтар [29].

Діндарлықтың елдік рейтингісінде (аралық өлшеулер 2008, 2009, 2015 ж.ж. жүргізілді) – Қазақстанға зерттелетін 152 елдің арасында 43-ші орын берілді (Өзбекстанға – 36-шы, Ресейге – 50-ші, Қырғызстанға – 56-шы, Түркменстанға – 70-ші, Түрікменстанға – 71-ші) [30]. Кесімді сенушілердің саны көрсеткіш ретінде болды, шетелдік діни дискурста Қазақстан қалыпты діни мемлекет ретінде қарастырылды.

Дәстүрлі емес діндарлықты жандандырудың жаңа трендтеріне және геосаяси стратегиялардың ниетіне байланысты серпінді өзгеріп отырған жағдайды ескере отырып, қазақстандық қоғамды діндендіру

үдерісін зерделеу тек өзекті және перспективалы ғана емес, сондай-ақ тұрақсыздық тәуекелдерін болдырмауда саяси шешімдерді уақтылы әзірлеу, қабылдау және іске асыру үшін іс жүзінде қажет.

Қазақстандық қоғамды діндендіру үдерісін тексеру қазақстандық қоғамдағы дін мәртебесінің толық айқындалмауы; діндарлықтың серпінді өзгеріп отырған көрінісі үшін зайырлылық тұжырымдамасының жеткіліксіз әзірленуі; дін мен квазидіннің көп бағытты рөлі және соңғыларын тұрақсыздық құралы ретінде пайдалану тәуекелі; діндарлық үдерісін жүйелі бақылауына іске асырылмаған қажеттілік сияқты шарттармен анықталған, ол әрдайым айқын көрініс формалары бола бермейді; институттардың адам капиталының дамуы мен көбеюіне әсерін салыстырмалы зерттеу қажеттілігі және т. б.

Зерттеу әдістері

Діндендіру үдерісі пәнаралық әдіснамамен байланысты және әлеуметтік-ізгілік танымның жалпы ғылыми әдістеріне сүйенеді: құрылымдық, институционалдық, белсенділік, салыстырмалы тәсілдер, модельдеу әдістері, тұжырымдамалау, теориялық қайта құру, дискурс-талдау, сараптамалық бағалау және т. б. Діндендіру феноменін философия, әлеуметтану, дінтану, саясаттану, психологияның кешенді жалпы ғылыми құралдарын қолдана отырып және нақты әлеуметтік өлшемдерді (форсайттық, ұзартылған, мониторингтік) пайдалана отырып ғана зерделеуге (оның ерекшелігін көрсету, үрдістерді талдау, трендтерді анықтау, институционалдық әсерлерді ашу, әлеуметтік тәуекелдерді айқындау және ғылыми-практикалық ұсынымдар әзірлеу) болады.

Зерттеу нәтижелері

Қазіргі Қазақстандағы діндендіру үдерістері өзара толықтырушы болып табылатын секуляризация, десекуляризация, қарсы секуляризация сияқты әртүрлі бағыттағы үрдістердің ықпалымен өрбиді. Өткен ғасырдың 90-шы жылдарынан бастап Егемен Қазақстанда дүниетанымдық менталитеттің әртүрлі салаларындағы әдіснамалық және аксиологиялық парадигмалар өзгерді: әлеуметтік-ізгілік ғылымда және білім беруде, БАҚ-та дін институтының қоғам өміріндегі мәртебесін, рөлі мен мүмкіндіктерін қайта айқындау үдерісі аяқталмады. Қоғам, топтар мен жеке тұлғалар деңгейінде дүниетанымдық өзін-өзі сәйкестендіруді (діни қоса алғанда) іздеу жалғасуда.

Жаңартылған дүниетанымдық сәйкестікке ие болу демократияландыру, ырықтандыру, технологияландыру, ақпараттандыру, коммерцияландыру және т.б. сияқты әлеуметтік координаттар жүйесінде жүзеге асырылады, бұл діндендірудің мазмұнды және формалды мәнмәтініне әсер етеді.

Отандастарының көпшілігі діннің қазіргі қазақстандық қоғамдағы рөлін оң бағалайды, мұндағы ол бұрын зайырлы институттарға бекітілген бірқатар маңызды функцияларды орындайды – дүниетанымдық-бағдарлық («өмірдің мәнін табуға көмектеседі»), құндылық-нормативтік («күнделікті өмірде мінез-құлық нормаларын белгілейді»), экзистенциалды-психологиялық («тыныштық әкеледі», «қиындықтарды жеңуге көмектеседі», «эмоционалды тәжірибе мен ауырсынуды жеңілдетеді»), интеграция («діндарлармен біріктіреді», «қоғамның бірігуіне ықпал етеді»). Діннің қожыратпалығын көрсететіндердің саны («әр түрлі конфессияларға жататын адамдарды ажыратады», «адамдарда енжарлықты тәрбиелейді», қоғамды бұзу құралы ретінде әрекет етеді» және т.б.) сұхбаткерлердің бестен бір бөлігін құрайды. Дүниетанымдық функция (құндылық матрицасының құрылымы мен мазмұнына әсер ететін) экзистенциалды және реттеуші функцияға жол ашады.

Діни ұмтылыстар қазақстандық қоғамның барлық әлеуметтік топтарында өз жақтастарын табады. Халықтың діндарлығының құрылымы ерекше: діни өмірге тартылмаған, діни қауымдастықтардың қызметіне қатыспайтын номиналды діндарлардың үлкен үлесі бар. Өздерін кәпірлер ретінде көрсететін, діни жораларды сақтайтын; діндарлар ретінде, діни өмір салтын жүргізбейтін; конфессиядан тыс діндарлар ретінде көрсететін сұхбаткерлердің үлесі айтарлықтай маңызды. Қазақстандықтардың діни және зайырлы құндылық матрицаларының арасындағы шекара бұлыңғыр, бұл халықтың нақты қалыптасқан діндарлығының ерекшелігін көрсетеді, ол диффузды, фрагменттік, қарама-қайшы. Сенушілер санының тұрақтануы аясында сенбейтіндердің үлесі артып келеді. Сонымен бірге, «тұрмыстық», номиналды және квази-діннің ауқымы артып, дінге деген көзқарасын анықтай алмайтындардың саны артып келеді, атап айтқанда балаларының болашақта қалаған діни сәйкестігін таңдау қиынға соғады.

Аралас діндарлық тіркеледі, онда а) діни сенім де, сенімсіздік те өмір салтына айқындаушы әсер етпейтін ахуал біршама басым бола-

ды (әртүрлі когорттар үшін мәндердің ауқымы 24,2%-28,7%); б) өмір салты діни қағидағармен, ережелермен, дәстүрлермен байланысты - әріптестерінің 8,5%-дан сұхбаткерлердің туыстарының 25%-ға дейінгі ауқымы; в) өмір салты көршілерінің 8,8%-дан сұхбаткерлердің достарының 13,6%-ға дейінгі діндарлықтың этникалық дәстүрмен байланысы 21,5%-дан (әріптестерде) 27,2%-ға (туыстарында) дейін белгіленеді. Әріптестерінің (24%) және көршілерінің (24,4%) діни көзқарасының жағдайын анықтай алмайды. 12,9% Достардың дүниетанымдық бағыты туралы білмейді, сұхбаткерлердің 9,1%-ы туыстарының діндарлығы туралы ештеңе айта алмайды.

Діни қауымдастық институты дәстүрлі діндерде өте нашар таралған, сондықтан сұхбаткерлердің басым көпшілігінің әлеуметтік өміріне айтарлықтай әсер етпейді. Сонымен қатар қазақстандық қоғам үшін дәстүрлі емес діни бірлестіктерде дінге сенушілердің қауымға тығыз тәуелділігі қалыптасады, өмір салтына бақылау жүргізіледі, отбасылық, қоғамдық және басқа да өзара қарым-қатынастардың құндылық-нормативтік жүйесі ережеленеді.

Дүниетанымдық өзгерістердің мақсаттары, құндылықтары мен парадигмалары ерлер мен әйелдерге, әртүрлі этностық топтардағы қазақстандықтарға, әртүрлі білім беру, біліктілік және әлеуметтік-кәсіптік мәртебесі бар адамдарға менталді түрде жақын. Сонымен бірге 1) жас (ұрпақ) тиістілігінен; 2) өңірлік ерекшеліктерден; 3) сұхбаткерлердің қоныстану құрылымына (Нұр-Сұлтан, Республикалық маңызы бар қалалар, облыс орталықтары, шағын қалалар, ауылдар) тиесілігіне қарай ұстанымдардың айырмашылығынан туындаған әлеуметтік үдерістері қабылдауды саралау тіркеледі; 4) сұхбаткерлердің мүліктік мәртебесі. Құндылық ұстанымдарының айтарлықтай айырмашылықтары сұхбаткерлердің діни дәстүрлерге, конфессияларға, конфессиядан тыс сенушілермен, сенбейтіндермен сәйкестендірілуіне байланысты байқалады. Көптеген сұхбаткерлер дінді негізгі басымдық ретінде қабылдамайды, рухани және адамгершілік тәрбие де соның ішінде.

Өзін тұтас, мағыналы, ересек халықтың өмір сүру болашағын айқындайтын нәрсемен сәйкестендіруге ұмтылу, көптеген отандастарды тек діни сенімге ғана емес, сондай-ақ жаңа квази-діни ғұрыптар мен ұйымдарға қатысуға әкелді; тауарлар мен қызметтерді ұсынатын желілік құрылымдарда; қаржы пирамидаларында. Олар қатысудың корпоративтік этикасының жаңа стандарттарын қалыптастырды: мәні бойынша – жалған-

ұжымдық, форматы бойынша – байланғыш, қатаң-нормативтік, құндылық бағдары бойынша – қазақстандықтардың менталитетіне тән дәстүрлі стандарттарға қайшы келеді. Қоғамдық менталитеттің құндылық-нормативтік шеңбері «кернеу полюстерін» өзгертті. Қазақстандық қоғамды діндендіру үдерісі әлеуметтік институттарға, парасаттандыру үдерістеріне және адам капиталының жай-күйіне әсер ететін факторға айналуға. Соңғы екі онжылдық ішінде Қазақстанды діни мемлекет ретінде көргісі келетіндер санының бес есе өсуі байқалады (4,1%-дан 21,6%-ға дейін).

Қазақстандықтардың ментальді сәйкестігінің салалары қарама-қайшы дамуда, және ұдайы құбылмалылық жағдайында тұрады. Жас және орта ұрпақтарда діннің рөлі мен орнын бағалауда босандық (либерализм) векторларына айналу және ауытқу байқалады. Қазақстандық қоғамның діни әр алуандығының күрделенуі діни шыдамдылық саласының кеңеюімен және жақын орта (отбасы, достар) өкілдері арасында ықтимал дүниетанымдық айырбастылымға неғұрлым төзімді қатынасты тұжырымдаумен қатар жүреді.

Рухани тәлімгерлікке қажеттіліктің болмауы, дінтану мәдениетінің жеткіліксіздігі, объективті жағдайлардың, субъективті факторлардың және жағдаяттық жағдайлардың тоғысуы, қоғамның нақты дүниетанымдық пікір алуандығы мен көпконфессиялығы, жаңа діни қозғалыстардың белсенді дінін уағыздауы, мүмін мәртебесіне қойылатын талаптардың әлсіреуі, руханиятты түсінудегі кеңейтілген түсіндірулер және басқа факторлар, діни таңдау үшін ең көп кездесетін матрицаға айналады.

Тұтастай алғанда өзгеріп жатқан діндарлықтың үрдістеріне, сондай-ақ оның тікелей қоршаған ортаға деген көзқарасына сүйене отырып, діни конверсия туралы босандық көзқарастар қоғамда көбірек тамырлануда деп қорытынды жасауға болады. Өз туыстары мен жақындарын этномәдени дәстүр бойынша тағайындалмаған діни таңдауға бейілді адамдардың саны өсуде, өзі діни конверсия жағдайына тап болды (сұхбаткерлердің 13% - ға дейін), не ықтимал конвертитке айналуы мүмкін (сұхбаткерлердің 30% - ға дейін).

Қазіргі жағдайда дін мен діншілдік жаңа саяси екпінді мәртебеге ие болады, дәстүрлі этноконфессиялық көріністің жоғалуына алып келеді, ерекше менталитеті мен өмір салты бар жақтаушылардың оқшауланған қауымдастықтарын қалыптастырады, қоғамның азаматтық құндылықтардың үстіне саралауына ықпал етеді.

Мемлекет зайырлылық моделін іздестіруде, діни бостандықтар саласында халықаралық міндеттемелерді өзіне алды, бұл дін саласындағы дәйекті мемлекеттік саясатты жүзеге асыру үшін тежеуші факторға айналды. Қазақстан түбегейлі векторларды қоса алғанда, бағытталған діни конверсия үдерістеріне байланысты жаһанданудың қуатты қысымына ұшырауда. Сонымен қатар дәстүрлі емес діндер қазақстандықтарға идеологиялық ықпал етудің баламалы желілерін өрістетті, қоғамның дәстүрлі мәдени этноконфессиялық негіздерін бұлдыратуға бағдарланған.

Нарықтық жүйенің бекітілуімен дүниетанымдық әлеуметтену институттары (отбасы, білім, БАҚ, идеология) жеке басының дағдарысының әртүрлі кезеңдерінде болды. Дүниетанымды жаңғыртатын әлеуметтік институттар өзгереді, олардың басым әсері қайта анықталады. Мемлекеттік, топтық және жеке деңгейлерде көп өлшемді дүниетанымдық сәйкестендіру жүзеге асырылатындықтан, мемлекеттің векторлық дамуында көптеген факторлардың, соның ішінде діни факторлардың әсерін ескеру қажет. Өмірдің діни мәнмәтініне қатысуы - дәстүрлі әлеуметтену институттарының: отбасы, білім, мәдениет, БАҚ, ғылым, зайырлы идеологияның әсерінің төмендеуімен байланысты.

Діннің қазақстандық қоғам өміріне ықпалының өсу үрдісі әлеуметтенудің басқа институттарының (білім беру, БАҚ, Интернет) әртүрлі бағыттағы ықпалымен байланысты. Білім беру жүйесінің ықпалының төмендеуі, ол реформалау нәтижесінде өзінің тәрбиелік (жеке тұлғаны әлеуметтендіретін) әлеуетін жоғалтты және әлемнің тұтас бейнесін көбейту парадигмасынан алшақтады; мұғалімдер рухани-адамгершілік биліктің тасымалдаушысы ретінде әрекет етпейді; пәндік оқытудан дүниетанымдық мазмұны басым, ал педагогика парадигмасынан - оқыту мен тәрбиелеудің бірліктік қағидасы; білім беру жүйелілігін жоғалтты. Білім беру борышы - білім беру қызметін көрсету міндетіне айналды. Нәтижесінде, олардың тәрбие мен білім беру кезеңдерінің ешқайсысында (мектепке дейінгіден бастап жоғары оқу орнынан кейінгі кезеңге дейін) құндылыққа бағдарланған сана мен азаматтық менталдылық қалыптаспайды, яғни адамның жеке қалыптасуы мен дамуы үдерісінде әлеуметтенуі үшін негізгі, маңызды негіздері бар.

Теледидар, баспа, радио, Интернет маңызды әлеуметтік-мәдени институттар бола отырып, көбінесе мағыналардың сәйкес келмеуіне ықпал етеді, құндылықтар, қоғамдық дамудың мақсаттары мен мұраттарының бірлігі туралы жалған таптаурындары қалыптастырады. Халықтың 70%-ға жуығы мемлекеттік емес

электрондық қорлардан ақпарат алады, мемлекет контентті бақыламайды. Мемлекеттік институттар дүниетанымның қалыптасуына әсер ету функцияларын толығымен жеңе алмайды (бұл бұқаралық сананы белгілейді, ол мемлекеттік саясат парадигмаларының шындықпен сәйкессіздіктерін атап өткен кезде, мемлекеттік органдар қызметінің айқын және формалды сипатын, шенеуніктердің - халықтың мүдделеріне қызмет етуін, яғни мақсатты қызметіне немқұрайдылығын көрсетеді).

Қазақстанда көпэтносты ареал сақталып отырғанына және көпконфессиялы көрініс жұмыс істейтініне қарамастан, қазақстандық даму моделін көпбейнелікте бірлік ретінде ұдайы өндірудің негіздері мен алғы шарттары ретінде әрекет етеді, а) дәстүрлерге сәйкес мәдени-рухани бірегейлікті жоғалту, б) азаматтық пен мемлекеттіліктің мәртебесі мен ұстанымы тұрғысынан Қазақстандықтардың құндылық-мағыналық стратегияларын елеулі түрде қайта форматтау тәуекелдері өсуде.

Қазақстандықтардың көбінің (әйелдерді, жастарды қоса алғанда) маргиналды квази-діни тәжірибелерге және тиісті өмір салтына енуі қазақстандық жолдың векторы ретінде бәсекеге қабілеттілікті, зияткерлікті, үдерісті дамыту міндеттерімен сәйкес келмейді. Сараптамалық дискурс өмірдің діни саласына әсер ететін саяси шешімдердің кешігуін анықтайды. Зайырлы идеологияның аспаптық мүмкіндіктеріне қатысты іске асырылмаған сұраулар діни идеологияны ілгерілетуге жағдай жасайды.

Нәтижелерді талқылау

Қазақстандағы діни ахуал жаһандану үрдістерінің ұқсас әсерін бастан кешірсе де, әлемнің басқа өңірлерімен салыстырғанда ұқсас жағдай ретінде көрінбейді. Діндендіру үдерісі елдік айырмашылықтар мен жалпы белгілері бар көптеген дискурсивті тәжірибелерді біріктіреді. Жалпы алғышарттарға сәйкестендіру белгілері арқылы танылатын қоғамдардың қазіргі өмірінің діни және зайырлы мәнміндерінің толықтырылуы жатады. Діндендіру үдерісінің тұжырымдамалық және құрылымдық айырмашылықтарын көрсететін «бірнеше зайырлылық» тұжырымдамасының аспектісінде қоғам өмірінің және басқа мәнмәтіндерінің арасындағы айырмашылықтардың ерекшелігін анықтайтын эпистемологиялық, әлеуметтік, тарихи және саяси факторларды бөліп көрсету маңызды [31].

Жүргізілген әлеуметтік өлшемдер негізінде діндендірудің пішінді моделі (республикалық іріктеме бойынша сұхбаткерлердің жаппай

сауалнамалары, конфессиялық-бағдарланған және конфессиядан тыс сараптамалық бағалаулар, барлық өңірлерде фокус-топтық зерттеулер) мынадай ерекшеліктерді көрсетеді:

- а) жастар мен әйелдердің дәстүрлі және дәстүрлі емес исламға жүгіну үдерісін масштабтау, б) халықтың әртүрлі жас топтарындағы белсенді інжілдіктену, в) негізінен орта жастағы конфессиядан тыс сенушілердің өсуі, г) жас және орта буын арасында жаңа ғасыр діндерінің (ғұрыптар, нео-бағдарлық тәжірибелер және т.б.) танымалдығы, в) квази-діндерді емдік ғұрыптар, сауда және қаржы пирамидалары форматында нығайту және т. б. арқылы діни көріністі визуалды және статистикалық қайта форматтау.);

- дінге бейілділіктің түрі мен сипатына, күнделікті діни тәжірибелерге, діни күнтізбе бойынша өмір салтына және басқа да маркерлерге байланысты дүниетанымдық діл құрылымының өзгеруі;

- атеистік (құдайға сенбейтін) отандастар санының негізінен орта және аға буын өкілдері арасында кеңеюі.

Дәстүрлі емес діни және квази-діни құрылымдарға көшу нәтижесінде қоғамның мәдени, идеологиялық, дүниетанымдық атмосферасы балалардың, жасөспірімдердің, әйелдердің әлеуметтену арналарын айтарлықтай өзгертеді және балама идеологияларды ұстанушылар санының көбеюіне әкеледі.

Дәстүрлі діни институттардың серпіні, белсенді прозелитизм (басқа дінге өткендер) тәжірибесінің жеткіліксіздігі; діни сауаттылық деңгейінің төмендігі және халықтың дінтану біліксіздігі сияқты факторлар; түбегейлік биліктің сыбайластығы мен қоғамның азғындығына қарсы сенім мен әділеттілік үшін күрес ретінде романтикалық тұрғыдан қабылдаудың белгілі бір шеңберлерінде өрістету; дін саласындағы іс жүзінде пәрменді және дәйекті, сарабдал мемлекеттік саясаттың күш-жігерінің жеткіліксіздігі; экстремистік бағыттағы бірқатар діни бірлестіктерге заңнамалық тыйым салудың болмауы радикализмнің ұйымдасқан қылмыспен ұштасуы және діни-дәлелді радикалды қоғамдастықтарды желілік қағидат бойынша ұйымдастыру шындыққа айналуына ықпал етеді. Сұхбаткерлердің басым бөлігі дінге Қазақстанда радикализм мен агрессивтіліктің, қоғамдағы қақтығыстардың пайда болу көзін көрмесе де, 40%- дан астамы діни төзімсіздік негізінде радикализмнен қауіптенеді, сұхбаткерлердің үштен екісінен астамы жаңа (дәстүрлі емес) діни ағымдарға қатысты теріс немесе сақтық танытады.

Дәстүрлі емес діни институттар мен тәжірибелерді отырғызу мәнмәтініндегі елдік ахуалдың жай-күйі мен дамуы халықаралық

міндеттерін тұрақты бақылаудың, діни сенім құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қадағалау форматында жыл сайынғы баяндамаларды жасаудың нысанасы болып табылады және саяси шешімдер қабылдауға ықпал ету тетігі болып табылады.

Дінге және діни үдеріске қатысты салмақталған және бір мәнді мемлекеттік саясат болмаған жағдайда, діндендіру үдерісінің қоғам/топ/жеке адам өмірін жаңғыртуға немесе ескінің қалдығының әсері мәселесі бойынша пікірлер поляризациясы жүреді, зайырлылық/діндарлық бірдейлік теңдестіріледі, бұл таяу келешек көрінісінде мемлекеттің зайырлылығын жоғалтудың неғұрлым ықтимал сценарийлерінің бірі болады.

Діндарлықтың әсерінің артуы жағдайында жаңғырту үдерістері динамизмге ие болмайды, зияткерлік мәдениеттің төмендеуі байқалады, әлеуметтік белсенділік төмендейді, бұл бәсекеге қабілеттілікке, ұтқырлыққа және адами капиталдың дамуына әкелмейтін ескінің қалдығының алғышарттары болып табылады.

Қоғамды дінді ұстануды тежеудің тиімді құралы жастарды әлеуметтендірудің тәжірибелік бағдарламалары болып табылады, олар оны қоғам мен жеке тұлға үшін өзекті іс-әрекетке: білім беру, еңбек, бос уақытты өткізуге тартуға бағытталған. Мемлекеттік-конфессиялық саясатта оның барлық деңгейлерінде Қазақстан негізінен өзінің ұлттық мүдделерін негізге алуға тиіс, содан кейін ғана осы саладағы өзге де елдік тәжірибені назарда ұстауға тиіс.

Қорытынды

Одан әрі зерттеушілік ізденіс зайырлы мемлекеттің мүмкіндіктері мен келешек көріністерін іске асыруды күрделі мәселелейді; қоғам өмірінің зайырлы және діни контенті теңгерімінің тұрақсыздығы тәуекелдерін төмендетеді; қазақстандықтардың дүниетанымдық мәдениетіне әсер етудің тәжірибелік құралдарының сұранысқа ие болуына сұрау салуды қалыптастырады; жастарға баса назар аударатырып, халықты тиісінше әлеуметтендіру міндеттерін айқындауға ықпал етеді.

Діндендіруді зерттеудің ғылыми және тәжірибелік қажеттіліктері мемлекет соңғы жылдары діни үдеріске әсер ету мәселелеріндегі реттеуші рөлден бас тартатындығында және бұл тәсіл әлеуметтенудің үлгісі ретінде діни және квази-діни институттардың әсерін арттыруға, діни өмір салтын кеңейтуіне ықпал етеді.

Дін саласымен өзара іс-қимыл жасауға жауапты мемлекеттік органның тұрақты түрлендіруі жүргізіліп отырған саясаттың дәйектілігіне ықпал етпейді, демек, оның жүйелілігін қалыптастырмайды

және нәтижелілігін төмендетеді. Діни бірлестіктер мен мемлекеттік институттардың өзара іс-қимылы барынша рәсімделген, декларативтілікке (ресми түрде жариялауға) ұмтылған, аз анықталған. Мемлекет пен діндер арасындағы өзара қарым-қатынастарды құру стратегиясына мемлекет бастамашылық жасайды және оны діни бірлестіктер әрдайым қолдамайды (жүргізілген дайындық жұмыстарынан, сараптамалық талқылаулардан, қоғамдағы пікір-таластардан, ҚР Мәжілісіндегі таныстырылымнан кейін діни қызмет туралы заңнамаға өзгерістерді қабылдауды тоқтата тұру жағдайды айқындықпен айқындады).

Қазақстанда діндарлық түпкілікті нәтиженің белгісіздігінің жоғары дәрежесімен қалыптасады. Ислам дінтану үдерісінің құрылымында жетекші орын алады, бірақ ол өзінің егжей-тегжейлі ерекшелігінде зерттелмеген. Сондықтан Қазақстандағы исламның жіктелуін оның институттарының кейінгі жіктелу сипаттамасымен және діни менталитеттің қазіргі заманғы дүниетанымдық әр алуандығында ғана емес, сонымен қатар саяси ықпалдың өсуін ескере отырып, оның орнын ашумен кешенді зерттеу жүргізу қажет.

Қазақстандық қоғам дамуының қазіргі кезеңінің қажеттіліктері зайырлылықтың жаңғыртылған моделінде бейнеленуге тиіс, ол өз кезегінде діни өмір субъектілерінің бәтуаластығын табу және білдіру, ақаудың сызықтарын белгілеу үшін олардың мүдделерінің барлық әр алуандығын қамтуға тиіс. Тек осы алғышарттармен ғана ол зайырлы мемлекетті дамытудың мақсаттарына, құндылықтары мен мұраттарына сәйкес келеді, сенушілер мен сенбейтіндердің азаматтары мен мемлекеттің мүдделерін үйлестіруді қамтамасыз етеді. Мемлекеттің дін саласындағы саясатына қатысты базалық идеологемаларды қайта қарау талап етіледі, діни бірлестіктермен өзара қарым-қатынастардың құқықтық саласын мемлекеттік реттеуді жетілдіру қажет. Осы кезеңде дін саласындағы мемлекеттік ұстанымның идеологиялық ниеттерін елеулі түрде трлендіру және нақты жасалым арқылы зайырлылық тұжырымдамасын әзірлеу талап етіледі.

Менталитеттің бұзылуына байланысты тәуекелдерді мемлекеттік реттеу және алдын алу үшін, бәтуаластыққа қол жеткізу және сәйкес келмейтін дүниетанымдық ұстанымдарды үйлестіру үшін, қоғамның рухани-мәдени қауіпсіздігі тұжырымдамасын - жағдайды, тәуекелдерді, қауіптер мен мүмкіндіктерді талдаумен, іс жүзінде іске асырылуы және барлық өңірлердегі әртүрлі нысаналы топтардың мүдделерін ескеруі тиіс шараларды әзірлеуімен талап етіледі.

Дінтану үдерісін оның интегралдық сипаттамасын түсіну тұрғысынан зерттеу – мемлекеттің зайырлылық/діндарлық вектор-

ларындағы бағыттылықты, серпінін, даму трендтерін көрсетеді және адами капиталдың түрлендіру ерекшеліктерін көрсетеді. Өзгермелі және болжанбайтын діни ахуалға бақылау жасай отырып, діни және зайырлы дүниетаным үрдістерін зерделей отырып, конфессиялық және конфессиядан тыс дінділікті өлшей отырып, діни конверсия үрдістерімен және басқа да үдерістердің сипаттамаларымен ұзақ мерзімді пәнаралық зерттеулер тұрақты болуға тиіс.

Басқарушылық қызмет үдерісінде стратегиялық мақсаттар мен тактикалық міндеттердің өзара байланысын өлшеу, дүниетанымдық мәдениеттің қалыптасу, даму, жұмыс істеу үдерістерінің сабақтастық, ұзақтық, эволюция және сабақтастық қасиеттері бар екенін түсінуден бастау керек.

Діндендіру үдерісінің қазақстандық моделін қайта құру үшін әлеуметтік статистика немесе есепке алу құралдарымен қайта жаңартылмайтын, бірақ ғылыми зерттеулерде қайта жаңғыртылатын діни әр алуандылықты картографиялау қажет. Діндендірудің пәнаралық іргелі және қолданбалы зерттеулерді күшейту қажет.

Зерттеулерді қаржыландыру көзі

Зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитетінің қаржыландыруы аясында жүргізілді (№АР09259797 грант «Қазақстандағы діндендіру үдерістері: ерекшелігі, үрдістері, қоғамның тұрақтылығы мен тұрақты дамуына институционалдық әсер ету (пәнаралық талдау)»).

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Stark R. Secularization, R.I.P. Sociology of Religion // Ibid. – P. 251-253.
2. Узланер Д. Картография постсекулярного URL:// <http://www.strana-oz.ru/2013/1/kartografiya-postsekulyarnogo>, 2013-1.
3. Кырлежев А. Постсекулярное: краткая интерпретация // Логос № 3 (82) 2011. С. 100-106.
4. Белова Т.П. О парадоксах постсекулярного общества // Социология религии в обществе Позднего Модерна (памяти Ю.Ю.Синелиной): материалы Третьей Международной научной конференции, НИУ «БелГУ», Белгород, 2013. – 460с. – С.36-40.
5. Карпов В. Концептуальные основы теории десекуляризации // Государство, религия, Церковь в России и за рубежом. 2012. № 1 (30). С. 136.

6. Хабермас Ю. Постсекулярное общество - что это? Часть 1 // Российская философская газета. Апрель 2008. № 4 (18).
7. Casanova J. Rethinking Secularization: Global Comparative Perspective. *The Hedbehog Review*, vol.8, nos.1-2(Spring/Summer 2006). Pp.7-22.
8. Kuru, A., (2007). «Passive and Assertive Secularism. Historical Conditions, Ideological Struggles and State Policies towards Religion», *World Politics*, vol. 59, no. 4 (2007): 568-594.
9. Кырлежев А. Секуляризм и постсекуляризм в России и в мире // *Отечественные записки*. № 1 (52), 2013. URL://<http://www.strana-oz.ru/2013/1/sekulyarizm-i-postsekulyarizm-v-rossii-i-v-mire>
10. Хабермас Ю. Между натурализмом и религией. Философские статьи. – Пер. с нем. М.: Весь мир. – 2011. – 336 с. ISBN 078-5-7777-0386-6/
11. Белова Т.П. О парадоксах постсекулярного общества // *Социология религии в обществе Позднего Модерна (памяти Ю.Ю.Синелиной): мат. третьей межд. науч. конф.* – Белгород: НИУ «БелГУ», 2013. – 460с. – С.36-40.
12. Синелина Ю. Ю. Концепции секуляризации в социологической теории. – М.: ИСПИ РАН, 2009. – 120 с.
13. Talcott Parsons. *The Concept of Society: The Components and Their Interrelations*. In: T.Parsons. *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1966, p.5-29.
14. Бергер П. Религия и проблема убедительности, перевод //Berger P. *The Social Reality of Religion*. London: Faber, 1967. P.127-154. //magazines.russ.ru/nz/2003/6/berger.html
15. Taylor Ch. *A Secular Age*. Harvard University Press, 2007. – 874 p.
16. Durkheim E. *Les formes e elementaries de la vie religieuse*. P.,1960. – 647 p.
17. Гирц К. Путь и случай: Жизнь в науке //<http://magazines.russ.ru/nlo/2004/70/gi3>
18. «Духовные аспекты формирования религиозной идентичности народа великой степи» в рамках реализации идеи концепта «Рухани жаңғыру» // Сб. материалов межд. науч.-практ. конф. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2019. – 600 с.
19. Жусипбек Г. Светскость и религия: некоторые стереотипы 10.07.2015 // <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1436511180>
20. Байдаров Е. Исламизация государств Центральной Азии: философско-политологический анализ // 21 ВЕК. – 2013. – № 4. URL:// http://www.intelros.ru/pdf/21_vek/2013_4/6.yerkin_baydarov_21vek_04_2013.pdf
21. Knysh, A., Baitenova, N., Nurshanov, A., Pardabekov, D. The role of religious literacy in counteracting new islamist movements in Kazakhstan // *Central Asia and the Caucasus*. – 2019. – Vol. 20, Issue № 1. – P. 88-97.
22. Исмагамбетова З.Н., Карабаева А.Г. Роль образовательных стратегий в формировании толерантного мировоззрения и поведения // *Вестник КазНУ. Серия «Философия». Серия «Культурология». Серия «Политология»*. – 2014. – №2 (47). – С.12-22.

-
23. Молодежь и религия: дилемма выбора // <http://agkipr.kz/archives/158>
 24. Джуманова Г.Ж. Вопросы реабилитации и адаптации сторонников радикальных религиозных течений: казахстанский опыт // Опыт дерадикализации и ресоциализации приверженцев экстремистских и террористических идеологий: Сб. трудов межд. науч.-практ. конф. – Казань: Академия наук Республики Татарстан, 2018. – 368 с. – С. 150-158.
 25. Шаповал Ю.В. Влияние модернизационных процессов на трансформацию религиозных повседневных практик // Антропология нравственности: дискурсы и повседневные практики в современном Казахстане. Учебно-методическое пособие. – Астана, 2015 (в соавторстве с Медеуовой К., Толгамбаевой Д., Сандыбаевой У., Сурагановой З., Мельниковым Д., Камаровой Р.) – С. 15-23.
 26. Религиозные конверсии в постсекулярном обществе (опыт феноменологической реконструкции). Коллективная монография / Под общ.ред. А.Х. Бижанова – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2017. – 431 с.
 27. Косиченко А.Г. Светскость государства. Казахские реалии и мировой опыт. // *KazIslam*, 29/09/2014/
 28. Дунаев В.Ю. Идеино-мировоззренческие основы государственно-конфессиональных отношений // *Известия НАН РК* – 2013 - №6 – С.75 – 82.
 29. Шаповал Ю.В. Взаимодействие религиозных и либерально-демократических ценностей в современном мире. – Алматы: Искандер, 2009. – 388с.
 30. Рейтинг стран по уровню религиозности // [URL://https://nonews.co/directory/lists/countries/religiousness](https://nonews.co/directory/lists/countries/religiousness)
 31. Markus Dressler. Modes of Religionization: A Constructivist Approach to Secularity. Working Paper Series of the HCAS “Multiple Secularities – Beyond the West, Beyond Modernities” 7, Leipzig, February 2019. [URL://https://www.multiplesecularities.de/media/wps7_dressler_religionization.pdf](https://www.multiplesecularities.de/media/wps7_dressler_religionization.pdf).

REFERENCES:

1. Stark R. Secularization, R.I.P. *Sociology of Religion* // *Ibid.* – P. 251-253.
2. Uzlaner D. Kartografija postsekularnogo [Postsecular cartography] // <http://www.strana-oz.ru/2013/1/kartografiya-postsekularnogo>, 2013-1.
3. Kyrlezhev A. Postsekularnoe: kratkaja interpretacija [Postsecular: a concise interpretation] // *Logos* № 3 (82) 2011. S. 100-106.
4. Belova T.P. O paradoksah postsekularnogo obshhestva [On the paradoxes of post-secular society] // *Sociologija religii v obshhestve Pozdnego Moderna (pamjati Ju.Ju.Sinelinoj): materialy Tret'ej Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, NIU «BelGU», Belgorod*, 2013. – 460s. – S.36-40.
5. Karpov V. Konceptual'nye osnovy teorii desekularizacii [Conceptual foundations of the theory of desecularization] // *Gosudarstvo, religija, Cerkov' v Rossii i za rubezhom*. 2012. № 1 (30). S. 136.

6. Habermas Ju. Postsekuljarnoe obshhestvo - chto jeto? [Post-secular society – what is it?] Chast' 1 // Rossijskaja filosofskaja gazeta. Aprel' 2008. № 4 (18).
7. Casanova J. Rethinking Secularization: Global Comparative Perspective. The Hedbehog Review, vol.8, nos.1-2(Spring/Summer 2006). Pp.7-22.
8. Kuru, A., (2007). «Passive and Assertive Secularism. Historical Conditions, Ideological Struggles and State Policies towards Religion», World Politics, vol. 59, no. 4 (2007): 568-594.
9. Kyrlezhev A. Sekularizm i postsekularizm v Rossii i v mire [Secularism and Post-secularism in Russia and in the World] // Otechestvennye zapiski. № 1 (52), 2013. URL://http://www.strana-oz.ru/2013/1/sekulyarizm-i-postsekulyarizm-v-rossii-i-v-mire
10. Habermas Ju. Mezhdu naturalizmom i religiej. Filosofskie stat'i [Between naturalism and religion. Philosophical articles] – Per. s nem. M.: Ves' mir. – 2011. – 336 s. ISBN 078-5-7777-0386-6/
11. Belova T.P. O paradokсах postsekuljarnogo obshhestva [On the paradoxes of post-secular society] // Sociologija religii v obshhestve Pozdnego Moderna (pamjati Ju.Ju.Sinelinov): mat. tret'ej mezhd. nauch. konf. – Belgorod: NIU «BelGU», 2013. – 460s. – S.36-40.
12. Sinelina Ju. Ju. Konceptii sekularizacii v sociologicheskoj teorii [Secularization Concepts in Sociological Theory] – M.: ISPI RAN, 2009. – 120 s.
13. Talcott Parsons. The Concept of Society: The Components and Their Interrelations. In: T.Parsons. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1966, p.5-29.
14. Berger P. Religija i problema ubeditel'nosti, perevod [Religion and the of persuasiveness, Translation] // Berger P. The Social Reality of Religion. London: Faber, 1967. P.127-154. URL://http://www.magazines.russ.ru/nz/2003/6/berger.html
15. Taylor Ch. A Secular Age. Harvard University Press, 2007. – 874 p.
16. Durkheim E. Les formes e elementaries de la vie religieuse. P.,1960. – 647 p.
17. Girc K. Put' i sluchaj: Zhizn' v nauke [Path and Case: Life in Science] //http://magazines.russ.ru/nlo/2004/70/gi3
18. «Duhovnye aspekty formirovanija religioznoj identichnosti naroda velikoj stepi» v ramkah realizacii idei koncepta «Ruhani zhangiru» [“Spiritual aspects of the people of the Great Steppe” in the framework of the implementation of the idea of the concept “Rukhani zhangiru”] // Sb. materialov mezhd. nauch.-prakt. konf. – Almaty: IFPR KN MON RK, 2019. – 600 s.
19. Zhusipbek G. Svetskost' i religija: nekotorye stereotypy [Secularism and religion: some stereotypes] 10.07.2015 // http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1436511180
20. Bajdarov E. Islamizacija gosudarstv Central'noj Azii: filosofsko-politologicheskij analiz [Islamization of the Central Asian States: Philosophical and Political Analysis] // 21 VEK. – 2013. – № 4. // URL://http://www.intelros.ru/pdf/21_vek/2013_4/6.yerkin_bajdarov_21vek_04_2013.pdf

-
21. Knysh, A., Baitenova, N., Nurshanov, A., Pardabekov, D. The role of religious literacy in counteracting new islamist movements in Kazakhstan // *Central Asia and the Caucasus*. – 2019. – Vol. 20, Issue № 1. – P. 88-97.
22. Ismagambetova Z.N., Karabaeva A.G. Rol' obrazovatel'nyh strategij v formirovanii tolerantnogo mirovozzrenija i povedenija [The role of educational strategies in the formation of a tolerant worldview and behavior] // *Vestnik KazNU. Serija «Filosofija». Serija «Kul'turologija». Serija «Politologija»*. – 2014. – №2 (47). – S.12-22.
23. Molodezh' i religija: dilemma vybora [Youth and Religion: The Dilemma of Choice] URL://<http://agkipr.kz/archives/158>
24. Dzhumanova G.Zh. Voprosy rehabilitacii i adaptacii storonnikov radikal'nyh religioznych techenij: kazhastanskij opyt [Issues of rehabilitation and adaptation of supporters of radical religious movements: Kazakhstani experience] // *Opyt deradikalizacii i resocializacii priverzhencev jekstremistskikh i terroristicheskikh ideologij: Sb. trudov mezhd. nauch.-prakt. konf.* – Kazan': Akademiya nauk Respubliki Tatarstan, 2018. – 368 s. – S. 150-158.
25. Shapoval Ju.V. Vlijanie modernizacionnyh processov na transformaciju religioznyh povsednevnyh praktik [Influence of modernization processes on the transformation of religious everyday practices] // *Antropologija npravstvennosti: diskursy i povsednevnye praktiki v sovremennom Kazahstane. Uchebno-metodicheskoe posobie*. – Astana, 2015 (v soavtorstve s Medeuovoj K., Tolgambaevoj D., Sandybaevoj U., Suraganovoj Z., Mel'nikovym D., Kamarovoj R.) – S. 15-23.
26. Religioznye konversii v postsekuljarnom obshhestve (opyt fenomenologicheskoy rekonstrukcii) [Religious conversions in a post-secular society (the experience of phenomenological reconstruction)]. Kollektivnaja monografija / Pod obshh.red. A.H. Bizhanova – Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedenija KN MON RK, 2017. – 431 s.
27. Kosichenko A.G. Svetskost' gosudarstva. Kazhastanskije realii i mirovoj opyt [The secularity of the state. Kazakhstani realities and world experience]. // *KazIslam*, 29/09/2014/
28. Dunaev V.Ju. Idejno-mirovozzrencheskie osnovy gosudarstvenno-konfessional'nyh otnoshenij [Ideological and worldview foundations of state-confessional relations] // *Izvestija NAN RK* – 2013 - №6 – S.75 – 82.
29. Shapoval Ju.V. Vzaimodejstvie religioznyh i liberal'no-demokraticheskikh cennostej v sovremennom mire [The interaction of religious and liberal-democratic values in the modern world]. – Almaty: Iskander, 2009. – 388s.
30. Rejting stran po urovnju religioznosti [Ranking of countries by level of religiosity] URL:// <https://nonews.co/directory/lists/countries/religiousness>
31. Markus Dreßler. Modes of Religionization: A Constructivist Approach to Secularity. Working Paper Series of the HCAS "Multiple Secularities – Beyond the West, Beyond Modernities" 7, Leipzig, February 2019. URL://https://www.multiplesecularities.de/media/wps7_dressler_religionization.pdf.

Олжас Бейсенбаев¹, Срикант Кондапалли²

*¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті қытайтану кафедрасының PhD докторанты (Алматы, Қазақстан)
beisenbayev.olzhas@gmail.com*

²Дж.Неру университетінің қытайтану профессоры (Нью-Дели, Индия) srikanth@mail.jnu.ac.in

ҚХР СЫРТҚЫ САЯСАТЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫНДАҒЫ «АДАМЗАТ ТАҒДЫРЫНЫҢ ОРТАҚ ҚАУЫМДАСТЫҒЫ» КОНЦЕПЦИЯСЫ

Аңдатпа. «Адамзат тағдырының ортақ қауымдастығы» – Қытай дипломатиясындағы жаңа концепция болғанымен, соңғы бесжылдықта Қытай Компартиясы, ҚХР Төрағасы Си Цзиньпиннің баяндамаларында жиі қолданылады. Концепцияға қатысты отандық академиялық зерттеулердің жетіспеушілігін ескере отырып, оның мағынасы, себептері және салдарын қарастырудың өзектілігі артады. «Адамзат тағдыры қауымдастығының» түбегейлі мақсат-міндеті айқын болмағанымен, Қытайдың халықаралық қатынастар жүйесінде өзін жауапты мемлекет ретінде таныту, ХХІ ғасырдың екінші-үшінші онжылдықтарында «стратегиялық мүмкіндіктер кезеңін» қолдану, жаһандық басқару жүйесін реформалау ұзақмерзімді жоспарының бөлігі ретінде қаралады. Қытай ұсынған концепция бастапқыда халықаралық конфликтілердің эскалациясы, қаржы-экономикалық дағдарыс жағдайында ұтымды және тартымды көрінгенімен, дамыған елдерді айтпағанда, дамушы әлемнің осы тұжырымдаманы қабылдауында қарама-қайшылықтар бар. Қытайтану және халықаралық қатынастар саласындағы зерттеушілердің материалдарына назар аудара отырып, Қытайдың сыртқы саяси парадигмасындағы «адамзат тағдырының қауымдастығы» идеясының басқа концепттермен байланысына, ҚХР сыртқы саясатының трансформациясы контекстінде кешенді қарастыру қажет.

Түйін сөздер: *«Адамзат тағдырының қауымдастығы», жаһандық басқару, «Белдеу мен жол» инициативасы, сыртқы саясат, Қазақстан-Қытай, Си Цзиньпин, БЖИ, ҚХР.*

Олжас Бейсенбаев, Срикант Кондапалли
КОНЦЕПЦИЯ «СООБЩЕСТВА ЕДИНОЙ СУДЬБЫ
ЧЕЛОВЕЧЕСТВА» В ТРАНСФОРМАЦИИ ВНЕШНЕЙ
ПОЛИТИКИ КНР

Аннотация. «Сообщество единой судьбы человечества» – новая концепция в китайской дипломатии, которая в последние пять лет все чаще используется в докладах Председателя Компартии Китая Си Цзиньпина. Учитывая малое количество отечественных академических исследований, касающихся темы концепции, возрастает актуальность рассмотрения ее смысла, причин и последствий. Хотя принципиальная цель и задача «сообщества судьбы человечества» не ясны, в системе международных отношений Китая она рассматривается как важная часть долгосрочного плана реформирования глобальной системы управления, становления Китая как ответственной державы и использования периода «стратегических возможностей» во втором и третьем десятилетиях XXI века. В условиях эскалации международных конфликтов, финансово-экономического кризиса предложенная концепция привлекла интерес международной аудитории, но существуют противоречия в ее восприятии среди развивающихся стран, не говоря уже об основных акторах мирового порядка. Обращая внимание на материалы исследователей в области китаеведения и международных отношений, необходимо комплексно рассмотреть связь «сообщества судьбы человечества» с другими концептами во внешнеполитической парадигме Китая, также в контексте трансформации внешней политики КНР.

Ключевые слова: «сообщество единой судьбы человечества», глобальное управление, инициатива «Пояс и путь», внешняя политика, Казахстан-Китай, Си Цзиньпин, ИПП, КНР.

Olzhas Beisenbayev, Srikanth Kondapalli
THE CONCEPT OF THE “COMMUNITY OF COMMON
DESTINY FOR MANKIND” AND THE TRANSFORMATION OF
CHINA’S FOREIGN POLICY

Abstract. The «community of common destiny for mankind» is a new concept in Chinese diplomacy, which has been increasingly used in the reports of the Chairman of the Communist Party of China Xi Jinping in the past five years. Given the small number of domestic academic studies dedi-

cated to this concept, the relevance of considering its meaning, motives and implications is increased. Although the fundamental goal and task of the «community of common destiny for mankind» is not clear, and in the system of China's international relations it is considered as an important part of the long-term plan for reforming the global governance system, establishing China as a responsible power and using the period of «strategic opportunities» in the second and third decades of the XXI century. During the escalation of international conflicts, and ongoing financial and economic crisis, the proposed concept has attracted the interest of an international audience, but there are contradictions in its perception among developing countries, also the world's leading actors. After examining the materials of researchers in the field of China studies and international relations, it is necessary to comprehensively consider the connection of the «community of common destiny for mankind» with other concepts under the foreign policy paradigm of China, also in the context of the transformation of China's foreign affairs.

Keywords: *«community of common destiny for mankind», global governance, the Belt and Road initiative, foreign policy, Kazakhstan-China, Xi Jinping, BRI, China.*

Кіріспе

XXI ғасырда Қытай Халық Республикасы үшін әлемдік тәртіп, жаһандық проблемаларды шешу жолдары, энергетикалық ресурстарға қол жеткізу аса маңызды. Соңғы онжылдықта жаһандық қаржы-экономикалық дағдарыс, саяси жүйедегі белгісіздік пен тұрақсыздық, халықаралық қатынастар «архитектурасының» өзгеруіне байланысты ҚХР дипломатиялық стратегиясын концептуалдық тұрғыда толықтырып келеді. Қытайдың әр кезеңдегі сыртқы саяси доктриналары оның ішкі мемлекеттік мобилизациясы, қауіпсіздік пен тұрақтылық, экономикалық глобализациясымен байланысып жатыр. Ұзақмерзімді стратегия және соған жеткізетін аралық концепция, доктрина, инициативалар шеңберінде Қытайдың аймақтағы ықпалы мен әлемдік амбициясының артып келе жатқаны сөзсіз. Қытай ұсынған ауқымды инфрақұрылым-инвестиция жобалары Шығыс Қытайдан Орталық, Оңтүстік, Оңтүстік Шығыс Азия, Африка, Латын Америкасына дейінгі аралықтағы дамушы мемлекеттерді өзіне тартуда. ҚХР-АҚШ сауда, технологиялық әрі идеологиялық текетіресі, Ресейге салынған санкциялар, Ауғанстаннан АҚШ әскерінің шығарылуы, жаһандық пандемия жағдайында саяси истеблишмент пен академиялық органның,

қоғамның назары Қытайдың мегажобаларына бұрылды. Кейбір мемлекеттер Қытаймен қарым-қатынас жүргізу бағыттарын қайта қарастыруда.

ҚХР өзінің ішкі және сыртқы саясатын белгілі тұжырымдама, доктринаға сәйкес белгілейді және ол сатылы түрде трансформацияланып келеді. Саясаттың ішкі-сыртқы контурын ұрандар, доктрина, бастамаларға сай анықтау мемлекеттік саяси дәстүрі және әлемді қабылдау философиясымен, сондай-ақ автократиялық биліктің ерекшелігімен байланысып жатыр. ҚХР құрылған уақыттан бергі «Үлкен секіріс»(大跃进 – da yue jin), «Мәдени революция»(文化大革命 – wenhua da geming), «Бейбіт қатар өмір сүрудің бес принципі»(和平共处五项原则 – heping gongchu wuding yuanze), «Төрт модернизация»(四个现代化 – sige xiandaihua) мен «Үштік өкілдік»(三个代表 – san ge daibiao), «Реформа және ашықтық» саясаты(改革开放 – gaige kaifang), «Қытайлық ерекшелігі бар социализм»(中国特色社会主义 – zhongguo tese shehui zhuyi), «Қытай арманы»(中国梦 – zhongguo meng) соның бір дәлелі. Мұның барлығы Қытай коммунистік партиясының мемлекеттің әлауқатын арттыру, әлеуметтік-экономикалық жаңғырту мақсатында қабылдаған, жаппай насихаттаған табысты және табыссыз реформалары. XX ғасырдың соңына қарай көршілес алып держава – Совет үкіметі құлаған соң, ЖІӨ өсіп, әлеуметтік-экономикалық тұрғыда модернизацияланған Қытай батысындағы жаңа тәуелсіз мемлекеттер, жалпы әлем елдерімен дипломатиялық байланысын жүйелеу мақсатында жаңа сыртқы саясат концепцияларын қабылдай бастады. Қытайдың жаңа кезеңдегі сыртқы саяси курсына оның ежелгі принциптері, орталық – периферия, үлкен – кіші мемлекет аспектілері де ескерілгенін ұмытпау қажет. Бірақ бүгінгі Қытай «жаңа дәуірдегі қытайлық ерекшелігі бар социализм», «халықаралық қатынастардың жаңа сипаты» сияқты ішкі-сыртқы саяси идеяларды ұсыну арқылы өзінің стратегиясын жаңа мазмұнмен толықтырып отырғанын жоққа шығара алмаймыз. Совет Одағынан бөлініп шыққан он бес мемлекеттің ішіндегі Қазақстан үшін де Қытайдың сыртқы саяси ұстанымдары өте өзекті болғаны анық. Ежелгі Жібек жолының бойында, геосаяси өзекті аймақта орналасқан, Совет үкіметінен ядролық арсенал «мұра» болып қалған, этникалық құрамындағы түркі-мұсылман сипаты басым Орталық Азияда тәуелсіз мемлекеттердің құрылуы және олардың Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданымен іргелес жатуы қай жағынан қараса да Қытай үшін, Қазақстан тарапына да стратегиялық тұрғыда маңызды болды. Қазіргі уақытта Қазақстан Қытайға көршілес, мәңгілік

стратегиялық жан-жақты әріптестік орнатқан мемлекет ретінде «Адамзат тағдырының ортақ қауымдастығы» концепциясының және оның практикалық механизмі «Белдеу мен жол» инициативасының маңызды транзиттік аймағында орналасқан. Сондықтан бұл тақырып қазақстандық қытайтанушылар үшін өзекті болып саналады. Мақалада ҚХР сыртқы саясатының трансформациясындағы, сондай жаһандық басқару контекстіндегі «Адамзат тағдырының ортақ қауымдастығы» концепциясы, оның кеңеюі және басқа идеялармен байланысы зерттеу нысаны болып алынған. Соңғы жылдары отандық сарапшылардан осы тақырыпты зерттеген Н.Алдабек [1], Н.Мұқаметханұлы [2], С.Кожирова [3], А.Нұридденова [4], Д.Жекенов, М.Макишева, С.Джакубаева [5]; ресейлік зерттеушілер: А.Тушков, Д.Фоменко [6], А. Семенов, А.Цвык [7]; Қытайдан Чжан Дэньхуа [8], Чэнь Чжаохэ [9], Чжао Сяочунь [10], Дин Цзюнь, Чэн Хунцзинь [11], Ван Цзяньвэй [12]; батыс эксперттері М.Суэйн [13], Н.Ролланд [14], Д.Тобин [15], Г.Штек [16] және т.б ғалымдардың еңбектері назарға алынды.

Зерттеу әдістемесі

Қырғи-қабақ соғыс аяқталғаннан кейін саяси және экономикалық баланстың бұзылуымен бірге жаһандық проблемалар шиеленісе бастады. Жаһандық басқару (global governance) халықаралық саяси экономикадағы өзекті зерттеу тақырыбына айналды. 1990 жылдардан бастап «басқару» термині батыс академиялық ортасында кең тарап, ғалымдары мен халықаралық ұйымдар жаһандық басқаруды өз пайымынша дамыту жолдарын қарастырды.

Бүгінгі жаһандық басқару бұрын-соңды болмаған деңгейде халықаралық және трансұлттық саясаттың барлық саласына ықпал етуде. Жаһандық басқаруды бұрын қарастырған теориялық парадигмалардың көпшілігі бұл процестің барлық тұстарын қамти алмады. Оның күрделілігін көрсету үшін әр парадигманың жеке элементтерін біріктіру қажет. Оны тұжырымдау реализмнің, институционализмнің, конструктивизмнің және плюрализмнің аспектілерін үйлестіруді талап етеді. Жаһандық басқару – динамикалық, жан-жақты, көпдеңгейлі және күрделі жаһандық жүйе. Ол бойынша идеалды және интерсубъективті жоспарда құрылған, жеке мүдделерден құралған көптеген мемлекеттік және мемлекеттік емес субъектілердің жаһандық тәртіпті ұжымдық басқару функциясын айтады.

1990 жылдары шыққан зерттеулердегі жаһандық басқару теориясына қатысты көзқарас балама теорияларға сәйкес келеді.

Мәселен, Джеймс Н. Розенау жаһандық басқарудың онтологиясын зерттеді; Роберт Латам Розенаудың сыни ойлау бағытын дамытты, ал Майкл Г. Шехтер жаһандық басқару комиссиясының 1995 жылғы есебін, Ронен Палан жаһандық басқаруды кім жүргізу керек екенін қарастырды. Тимоти Синклер жаһандық басқаруға күнделікті өмір деңгейінде назар аударды, ал Мартин Хьюсон әлемдік тәртіпті ақпараттандырудың ұзақмерзімді талдауын ұсынса, Ронни Д. Липшутц жаһандық азаматтық қоғамның мән-маңызын зерттеді [17, 101 б.]. М. Зюрн ұсынған жаһандық басқару қазіргі халықаралық жүйені бұрынғыдан сапалы түрде ажырататын саяси жүйе деген пікірді ұстанады. Ол жаһандық басқаруды «ұлттық шекара шеңберінде билік жүргізу, сондай-ақ ұлттық мемлекеттен тыс келісілген нормалар мен ережелер» деп анықтайды. Қазіргі заманғы жүйе жаһандық билік беделінің жоғары болуымен, сонымен қоса оған қарсылықтың артуымен ерекшеленеді деп мәлімдейді [18].

ҚКП ХІХ съезіндегі баяндамасында Си Цзинпин ҚХР жауапты держава ретінде жаһандық басқару жүйесін реформалауға және құруға белсенді қатысатынын айтты. Ол «адамзат тағдырының ортақ қауымдастығы» мен «Белдеу және жол» инициативасын іске асыру арқылы жаһандық басқаруға үлес қосу қажеттігін атап өтті. Сондықтан тақырыпты талдауда ҚХР сыртқы саяси трансформациясындағы «адамзат тағдырының» концепциясы жаһандық басқару контекстінде және жүйелі зерттеу, салыстыру және тарихи зерттеу әдістері қолданылды. Мақалада қытай тіліндегі түпнұсқа деректерге басымдық берілген.

Зерттеудің нәтижесі

«Адамзат тағдырының қауымдастығы» концепциясын түсіну үшін Қытайдың Конституциясы, ҚХР Төрағасы мен партия жетекшілерінің баяндамалары, түпнұсқадағы ресми құжаттарды қарастыру қажет. ҚХР-дың сыртқы саясаттағы бұлжымайтын принциптері оның Конституциясында көрсетілген. Ол – сыртқы саяси курстың дербестілігі, Қытайдың әлемдік үрдіспен байланысты болуы, бейбіт қатар өмір сүрудің бес принципін ұстану, дипломатиялық қатынасты дамыту, экономикалық және мәдени байланысқа басымдық беру, империализм, гегемонизм мен колониализмді мойындамау және т.б. [19]. Міне осы принциптерді басшылыққа ала отырып, әлемдегі және ішкі ахуалға қарай Қытай компартиясы елдің сыртқы саясатын, дипломатиялық практикасын жетілдіріп отырды. 2018 жылғы ҚХР Конституциясына енгізілген толықтырулар мен өзгертулер оның жана дәуірдегі жаһандық басқару ұмтылысын айқындап берді. ҚХР

реформаторы Дэн Сяопин уақытында «өз мүмкіндіктерін жасыру, орайлы сәтті күту» (韬光养晦 有所作为 – tao guang yang hui, you suo zuo wei) принципіне сүйеніп, сыртқы саясатта өзіне инициатива алмайтын, көп жағдайда бақылаушы позициясында болды. Бірақ көп зерттеуде жазылып жүргендей, бұл мемлекеттің толықтай жабық және жасырын болғанын білдермейді. «Қытайлық ерекшелігі бар социализм» принципін дайындап, күрделі экономикалық реформа арқылы Қытайды жаһандық экономикаға интеграциялау Дэн Сяопин кезінде іске асырылды. Алғашқыда Қытай Халық Республикасы ішкі әлеуметтік-экономикалық модернизацияға көңіл бөліп, сыртқы әлемнен реформаның жолдарын үйренуге, қос держава – АҚШ пен КСРО арасында баланс сақтауға тырысты. Алайда, 1989-1999 жылдары ҚХР ішкі жағдайы мен әлемдік тәртіптің өзгере бастауына орай, бұл Қытайдың аймақтағы және жаһандағы белсенділігін шектейтінін түсінген ҚХР төрағасы Цзян Цзэмин жаңа концепцияларды қабылдады. Осы аралықтағы «Кешенді ұлттық қуат» (综合国 - zonghe guoli) концепциясының мақсаты – мемлекеттің қуатын тек әскери фактор арқылы емес, кешенді түрде, яғни экономикалық, ғылыми-техникалық даму арқылы нығайту, Қытайды әлемдік қауымдастықтың беделді мүшесі ретінде орнату болды [20, 11 б.]. Ішкі әлеуметтік-экономикалық модернизациясын нығайтып алған Қытай осы кезеңде сыртқы аренаға шығуды көздейді. Қайта құру кезеңіне дейін мемлекет экономикасы салыстырмалы түрде тұйық күйде болды, сондықтан импорт және экспорт деңгейі әлі де төмен еді. Осы аралықта мемлекеттің экономикалық потенциалын арттыру үшін «Реформа және ашықтық» саясатының жалғасы ретінде сауда-инвестиция саласын, экономикалық интеграциясын нығайтуға бағытталған «Сыртқа шығу» (走出去 – zou chu qu) стратегиясы қабылданды. «Сыртқа шығу» саясатын жүргізгелі сауда-экономикалық салаға қатысты негізгі идеялар мен саясат реттеліп, жетілдіріліп отырды. Бұл концепция Қытайдың сауда-экономикалық дамуындағы тарихи кезең – ДСҰ кіруімен жалғасын тапты және соңғы отызжылдықта бұрын-соңды болмаған қаржы-экономикалық дамудың драйвері болды. Жаңа ғасырдың басына қарай ҚХР-дың ЖІӨ мен сауда-саттық көлемі, өндірістік қуаты бірнеше есе артты. Бүгінгі «Белдеу мен жол» инициативасы аясындағы шет елдік жобаларға қатысып жатқан қытайлық кәсіпорындар «Сыртқа шығу» компаниясы арқылы жүргені айтылады [21].

Жаңа ғасырдың басында Қытай өзін тек аймақтық держава емес, жаһандық тәртіпке ықпалы бар мемлекет ретінде көре бастады. Қытай әлемде болып жатқан саяси оқиғаларға нейтралды көзқарас

ұстанатын бақылаушы статусынан халықаралық қатынастар жүйесіне белсенді қатысушы мемлекетке айналды. Өйткені осы кезеңде Қытай бірқатар шекаралық мәселесін шешіп, Сянган мен Аомынді өзіне қайтарып, Қытай қауіпсіздігі үшін маңызды халықаралық ұйымдарды (ШЫҰ, АӨСШК) құрушы мен қолдаушылардың бірі болды. ҚХР Төрағасы мен Қытай коммунистік партиясының идеологтары әлемдік державалармен бәсекелестікті білдіретін халықаралық қатынастың көпполярлы жүйесі туралы айта бастады [22]. Яғни, АҚШ пен КСРО үкіметі жетекші болған биполярлы әлемдік жүйенің уақыты өтіп, ықпал аймағын бөлісетін бірнеше орталықтары бар көпполлюсті жаһандық тәртіп насихатталды. Сол уақытта қабылданған тағы бір маңызды тұжырымдама - «Қытай халқының ұлы өрлеуі» (中华民族伟大复兴 – zhonghua minzu weida fuxing). Коммунистік партияның XVI съезінде жарияланған бұл концепция модернизацияны алға жылжыту, Отанның бірігуін аяқтау және әлемдегі бейбітшілікті қорғау, бейбіт қатар даму сынды міндеттерді алға қойды. Қытай коммунистік партиясы ұлы өрлеудің мақсаттарын қытайлық ерекшелігі бар социализм жолынан көрді [23].

Қытайдың жариялаған сыртқы саясат концепцияларын әлемдік қауымдастық әрқалай қабылдайды. ҚХР-дың сауда-экономикалық белсенділігі артып, кешенді ұлттық қуаты күшейіп, халқының өрлеу қарқынынан ірі державалар мен аймақтағы дамушы мемлекеттер сескене бастайды. Сыртқы қолайлы жағдай Қытайдың ішкі тұрақтылығы үшін де маңызды болғандықтан, ҚХР тарапы «Бейбіт өрлеу» (和平崛起 – heping jueqi) концепциясын ұсынды. Осылай ҚХР өзінің жетекші мемлекет болу жолында күш қолданбайтынын білдірді [24]. Бірақ әлемдік қауымдастық әскері модернизацияланған, сауда-экономикалық ықпалы артушы мемлекеттің «бейбіт өрлеуіне» күмән келтіріп, аталған бастама жиі сынға алынды. Жалпы алыс-жақын мемлекеттердің Қытайды қабылдауында күрделі және ұзаққа созылатын қарама-қайшылықтар бар. Сондықтан ҚХР төрағасы Ху Цзинтао сыртқы саясатта гуманистік құндылықтарға жүгіне отырып, «үйлесімді әлем» (和谐世界 – hexie shijie) тұжырымдамасын жариялады. «Үйлесімді әлемге» сәйкес Қытай АҚШ, Ресей, Жапония, көршілес елдер, дамушы мемлекеттермен байланысын үйлесімді жағдайда дамытатынын білдірді. Яғни, ҚХР өзін әлемдік державалармен тең дәрежеде және теңгерімді байланыс ұстауға қауқарлы мемлекет қылып көрсеткісі келді. ҚХР-дың сыртқы саяси-мәдени ықпалын арттыру, оның тартымды имиджін орнату үшін «үйлесімді әлемнің» заңды жалғасы ретінде шыққан «жұмсақ күш» (软实力 – guan shili) идеясы халықаралық алаңда қызу талқылады [25, 27716.]. Қытайдың

энергетикалық-экономикалық белсенділігі, инфрақұрылымдық-инновациялық жобалары, халықтың миграциясын шет елдің қоғамы қабылдау үшін мәдени ықпалдастық қажет болды. Сондықтан көптеген дамушы мемлекеттерде ашқан Конфуций орталықтары мен қытай тілі кабинеттері, мәдени фестивальдер мен апталықтар, оқу гранттары «жұмсақ күштің» құралы ретінде танылды. Бірақ ҚХР Төрағалығына Си Цзиньпиннің келуімен Қытай өзінің стратегиялық қызығушылықтарын белсенді қорғап, жаһандық проблемаларға жауапкершілікпен үн қата бастады. «Бесінші буын» басшыларының жетекшілігімен ҚХР сыртқы саясаты мүлде жаңа сипат алды. Батыс эксперттері Қытайдың жаңа үлгідегі дипломатиясы туралы «wolf and warrior diplomacy» деген түсінікті айналымға енгізіп жіберді. Си Цзиньпин «Қытай арманын» (中国梦 – zhongguo meng) орындау мақсатын жариялап, оған жеткізетін бірқатар ішкі және сыртқы даму концепцияларын қабылдады. ҚКП Төрағасы Си Цзиньпиннің сөздерінде ол «中华民族伟大复兴的中国梦» (Қытай халқының ұлы өрлеуінің қытайлық арманы) деп те жарияланды. «Қытай арманы» туралы алғашқы баяндамасында Си Цзиньпин сыртқы саясатта Қытай бейбіт даму жолын жалғастырып, ашықтық, достық стратегиясын, сонымен қоса халықаралық жауапкершілік пен міндеттемелерді орындайтынын айтты [26]. Аталған «Қытай арманынан» тарайтын «Жаңа дәуірдегі қытайлық ерекшелігі бар социализм» (新时代中国特色社会主义思想 – xin shidai zhongguo tese shehui zhuyi sixiang), «Жаңа дәуірдегі қытайлық ерекшелігі бар үлкен мемлекеттің дипломатиясы» (新时代中国特色社会主义思想 – xin shidai zhongguo tese daguo waijiao), «халықаралық қатынастардың жаңа сипаты» (新型国际关系 – xinxing guoji guanxi) ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин қолға алған және белсенді іске асырып жатқан концепциялар. Соның ішінде «Адамзат тағдырының ортақ қауымдастығы» (人类命运共同体 – renlei mingyun gongtongti) концепциясы Си Цзиньпин ҚХР Төрағалығына келген уақытта сыртқы саясатта басымдыққа ие болды. Ху Цзинтао алғаш рет 2007 жылы баяндамасында «ортақ тағдыр» туралы сөз қозғағанда Тайван мен құрлықтағы Қытайдың қатынасына тоқталды. Ол уақытта «ортақ тағдыр» ұғымы ҚХР ішкі тұтастығы мен тұрақтылығын нығайтуға бағытталған еді. «Адамзат тағдырының қауымдастығы» Ху Цзиньтао қабылдаған «үйлесімді әлемнің» жалғасы әрі толықтырылуы болса, екінші жағынан Қытайдың аймақтық қана емес, әлемдік держава ретіндегі жауапкершілігі мен белсенділігін растайды.

Біздің зерттеуімізше, он жылға жуық уақытта бұл концепция идеядан нақты іс-қимыл жүйесіне дейінгі трансформациядан өтті.

«Адамзат тағдырының қауымдастығы» Қытайдың сыртқы саяси парадигмасында орны бар, талқылаудан және сынақтан өткізілген концепция. «Адамзаттың ортақ тағдыры» концепциясының алдыңғы идеялардан басты ерекшелігі – БҰҰ тұрақты даму мақсаттарымен үйлескен, Қытайдың проактивті іс-қимылын идеялық тұрғыда қамтамасыз ететін әлдеқайда ауқымды және әмбебап концепция. 2011-2013 жылдары бұл идея ретінде ішкі Қытайға таныстырылып, бағыт-бағдары қалыптасса, 2014-2016 жылдары БҰҰ алаңында және әлемдік аудиторияға жарияланды, ал 2017 жылы Коммунистік партияның жарғысы, кейін ҚХР Конституциясына енген соң, Қытайдың жаһандық басқаруға ұсынған ауқымды концепциясына айналды. Ал 2020 жылғы COVID-19 пандемиясының таралуы кезеңінде шыққан «адамзаттың ортақ денсаулығының қауымдастығы» (人类健康共同体 – renlei jiankang gongtongti) [27], «Денсаулықтың Жібек жолы» (健康丝绸之路 – jiankang sichou zhilu), Қытай концепциясының жаңа жағдайға бейімделуі мен икемділігі оның келесі даму сатысына өткенін көрсетеді.

ҚХР концепцияда көрсетілген «өзара пайда табу», «бірлесіп жеңіске жету» ұсынысы арқылы қауіпсіз, жасыл және инновацияға сүйенетін мемлекет ретінде имидж орнатқысы келеді. Бірақ Қытайдың ішкі жүйесінде түсінікті идеялары мен доктриналары сыртқы контурда әрқилы қабылданады. «Бейбіт дамуды» ұсына отырып, «Қытай қаупін» сейілтуге тырысқаны сияқты, «адамзат тағдырының қауымдастығы» да Қытайдың бейбіт өрлеуіне сыртқы стратегиялық күдіктерді жою және Қытайдың экономикалық ықпалын кеңейтуге қолайлы органы дайындайды. 2017 жылы 14-15 мамырда Бейжіңде өткен «Белдеу мен жол» форумында Си Цзиньпин «адамзат тағдырының ортақ қауымдастығына» қарай жылжу – «Белдеу мен жолдың» басты мақсаты екенін айтқан еді. Ал «Бір белдеу, бір жол» инициативасы Батыс, Жапония, Индия, Аустралия ғалымдарының зерттеулерінде «қарыздың қақпаны», «геостратегиялық жоба», «Қытайдың экономикалық экспансиясы» ретінде қаралады. «Белдеу мен жол» инициативасы әлемнің көптеген елдерінің сауда-экономикалық, инфрақұрылымдық интеграциясына мүмкіндік бергенімен, дәстүрлі мәдениеті мен қазіргі саяси курсы, экономикалық даму деңгейі әртүрлі мемлекеттердің қабылдауында проблемалардың бар екенін көрсетті.

Нәтижелерді талқылау

Қытай, Батыс және Ресей ғылыми орталарындағы «адамзат тағдырының қауымдастығы» идеясының мән-мағынасы жөніндегі

пікірталас жалғасып жатыр. Кейбір ғалымдар өз еңбектерінде концепцияның негізін қытайдың ежелгі өркениеті мен дәстүрлі мәдениетінен, басқалары коммунистік теориядан, қытайлық ерекшелігі бар социализмнен, сондай-ақ БҰҰ тұрақты даму мақсатымен үйлесетін жаһандық басқару мақсатынан көреді. Ресейлік және батыс, қытай ғалымдарының бұл идеяның пайда болуы, сондай-ақ оны жүзеге асырудың мақсаты мен міндеті туралы консенсус жоқ. Отандық зерттеушілердің жұмыстарында ең алдымен осы концепцияның атауы мен мағынасы әртүрлі нұсқада ұсынылады. Мәселен, А.Нуридденованың мақаласында [4, 54 б.] ол «Тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» деп берілсе, Д.Жекеновтың мақаласы «Адамзаттың ортақ тағдыры» бастамасы» деп берілген [5, 13 б.]. Зерттеу жұмыстары бірізді және отандық шығыстануда ғылыми айналымға енуі үшін түпнұсқадағы 人类命运共同体 (renlei mingyun gongtongti), ағылшынша «community of common destiny for mankind», орысша «сообщество единой судьбы человечества» концепциясын қазақша «Адамзат тағдырының ортақ қауымдастығы» деп қарастыруды ұсынамыз. «Адамзат тағдырының ортақ қауымдастығы» ресми қытай деректерінде, ҚХР партия басшыларының баяндамасында 理念 (linian) яғни, концепция немесе тұжырымдама деп көрсетіледі. Ал бастама немесе инициатива 倡议 (changyi) «Белдеу мен жол» инициативасының мақсат-міндеті мен іске асырылу сипатын анықтап тұр.

Зерттеуші А.Нуридденова тақырыпқа қатысты материалдарды зерттей келе «адамзаттың ортақ тағдыры» концепциясы нақты іс-қимыл жоспары, принциптері мен нормасы жоқ концепция деген қорытындыға келген. Сонымен қоса авторлардың арасында бұл концепция «Белдеу мен жол» инициативасының идеялық және теориялық аспектілерін қамтитынын айтады. Сонымен қоса концепция Қытайдың сыртқы саяси белсенділігі әлдеқайда артып, жаһандық басқару мәселелеріне араласатынын, шет елде Қытайдың оң имиджін орнатуға деген талпынысы мен халықаралық ұйымдардың қызметіне қатысуынан аңғарылады [4, 55 б.]. Д.Жекенов, С.Джакубаева және М.Макишева бірлескен зерттеуі Си Цзинпиннің алғашқы 5 жылдағы билігінде жаңартылған және тұтас сыртқы саясат концепциясының орнағаны туралы сұрақтың басы ашық деп санайды. Сонымен қатар зерттеушілер қазіргі Қытайдың сыртқы саясаты туралы бірыңғай түсінік қалыптаспағанын жазады. Авторлар «қауымдастық ұғымының» теориялық қырларына тоқтала келіп, аталған концепцияны қарастыру арқылы «күштер балансы» теориясының өзектілігін жоймағанын айтады. Тағы бір зерттеуінде

Д.Жекенов Қытайдың қазіргі концепциялары мен инициативасын жаһандандудың «қытайлық үлгісі» деп қарастырады [5, 18 б.].

Сюй мен Гоның бірлескен зерттеуінше, Қытай тарапы тұжырымдаманың мағынасы, мақсатты елдері және нақты іс-қимыл жоспары туралы анықтама берген жоқ және оны ұран ретінде еркін қолданады. Сондықтан өзге мемлекеттердің бұл тұжырымдаманың өз ұлттық мүдделеріне ықпалын бағалау қиынға соғып отыр. Тіпті кейбір қытай ғалымдары концепцияның мақсат-міндеті бұлыңғыр болғандықтан басқа елдердің алаңдаушылығын тудырып отыр дейді. Олардың пікірінше, Қытайға көрші және басқа мемлекеттер бұл концепцияны қабылдас бұрын олардың Қытайға деген ұзақ уақытқа созылған сенімсіздігі, күрделі тарихи, этникалық және мәдени мәселелері шешімін табуы қажет [28, 12 б.].

Чжан Дэнхуа пікірінше, «адамзат тағдыры қауымдастығы» жаңа және жеткілікті зерттелмеген, сондай-ақ мағынасы анық емес тұжырымдама делінеді. Оның ойынша Қытай бұл концепцияны Оңтүстік Қытай теңізіндегі шекаралық шиеленісті жеңілдету үшін, сонымен қоса 21 ғасырдың алғашқы екі-үш онжылдығында Қытай экономикасының дамуына қолайлы сыртқы жағдай жасау осы дипломатиялық стратегияны іске асырады [8, 198 б.]. Ван Цзяньвэй бұл концепцияны Қытайдың жауапты мемлекет сатысына көтеру және жаһандық басқару арқылы әлемге Қытайдың өрлеуін қабылдатуға пайдаланады деп санайды. Партияның XIX съезіндегі баяндамасында айтылғандай, Қытай өзінің тұжырымдамасы арқылы әлемдік тәртіптің жаңа үлгісін ғана емес, сонымен бірге экономикалық және саяси дамудың балама жолын ұсына алады деп санайды [12].

Ресей ғалымдары А.Цвык пен А.Семенов «адамзат тағдыры» идеясының түп негізін ежелгі Қытайдың «天下为公» (tianxia datong – Аспан асты бәріне ортақ), «世界大同» (shijie datong – Әлемнің ұлы бірігуі) философиясынан қарастырады [7, 74 б.]. А.Тушков пен Д.Фоменко да бұл концепцияның тарихи тамыры терең екенін айтып, б.з.д V ғасырдағы 阴阳的对立与统 (yinyang de duili yutong) - «ин мен янның» қайшылығы мен бірлігі, жоғарыда айтылған «Аспан астындағы әлемнің бірлігі» идеяларымен үйлесіп жатқанын назарға алады [6, 123 б.]. Н.Ролланд «Си Цзиньпин Қытайдың жетекшілігімен жаңа әлемдік тәртіпке деген көзқарасын 21 ғасырдағы 天下 (tianxia) моделі ретінде орнатуға тырысады. «Адамзат тағдырының» қауымдастығы «Аспан астындағы» халықтың барлығына таралатын, бірақ Қытайға бағынатын тәртіпті орнатады деп санайды [14]. Л.Тобин Қытайдың сыртқы саясаттағы принциптерін республиканың

алғашқы жылдарындағы іргелі ұстанымдармен байланыстырады. 1954 жылы ҚХР Премьері Чжоу Энлай Үндістан басшылығымен кездесуде «бейбіт қатар өмір сүрудің бес қағидатын» ұсынды. Ол – аумақтық тұтастық пен егемендікті өзара құрметтеу, өзара агрессияға жол бермеу, ішкі істерге араласпау, теңдік пен ынтымақтастық, сондай-ақ бейбіт қатар өмір сүру. Кейінгі Қытай басшылары, соның ішінде Си Цзиньпин оны Қытайдың сыртқы саясатының негізгі қағидаттары ретінде бекітті [29]. Алайда, Си Цзиньпиннің жаһандық басқаруды өзгерту (全球治理变革 – quanqiu zhili biange) көзқарасы бұрынғы Қытай басшыларынан амбициясы жоғары болып шықты.

Қытайдың жаңа доктриналары мен бастамалары негізінде жатқан стратегиясын қабылдауда әлі де алшақтық бар. Мысалы, Си Цзиньпин шетелдік аудиторияға «Белдеу мен жол» инициативасы инфрақұрылымды дамытуды көздейтін таза экономикалық ынтымақтастық моделі екенін бірнеше рет айтқан. Сол сияқты «адамзат тағдырының қауымдастығы» ортақ таза, гүлденген, инклюзивті, өзара құрмет пен тең дәрежелі келіссөз қатынасын көздейтінін алға тартады. Сол үшін стратегия, жоспар, бағдарлама емес, инициатива және концепция деп берілген. Қытай жаһандық басқаруды реформалау тек өзіне ғана емес, сонымен бірге әлемге қажет екенін, Қытайдың оған қауіп төндірмейтінін, халықаралық ынтымақтастық пен дамуға кең мүмкіндік ашатынын дәлелдеуге тырысады.

Зерттеушінің айтуынша «бейбіт даму» және «адамзат тағдырының» арасында айтарлықтай айырмашылық бар. Ху Цзиньтао «бейбіт дамуды» ұсынған уақытта Қытай «көлеңкеде» болса, Си Цзиньпин мәлімдегендей «адамзат тағдырының қауымдастығын» құруда Қытай үйлестіруші және жетекші рөл атқарады [30, 46 б.]. Бұл «ұстамды» дипломатиядан бас тартып, Қытайдың жаһандық басқаруда белсенді рөл ойнау ұмтылысын көрсетеді. «Адамзат тағдыры» Си Цзиньпин енгізген саяси жаңа терминдердің бірі ғана және оның сыртқы саясаттағы ашық белсенділігін көрсетеді [31, 85 б.].

А.Годболе Қытайдың «адамзат тағдыры» концепциясы оның сыртқы саясатының екі негізгі ерекшелігін ашады дейді. Біріншісі – Қытай дипломатиясының көпқырлығы. Қытай ортақ мүдделерді алға жылжыту үшін елдерді ынтымақтастыққа шақырып отырса, кейбір жағдайда ол сыртқы саясатта белсенді және табанды әрекет етеді. Екіншісі – Қытай дипломатиясындағы осы екі үрдіс қарама-қайшы болып көрінгенімен, Қытайдың негізгі мүддеге және оған қатыссыз мәселелерді шешудегі әркілы стратегиясын көрсетеді [32, 300 б.].

Зерттеу нәтижесінде «Адамзат тағдырының ортақ қауымдастығы» өңірлік және жаһандық дискурста үлкен орын алған «Белдеу мен

жол» инициативасының алдында жоспарланған, сонымен қатар ҚХР Конституциясын енген салмақты стратегия деуге болады. Біздің есептеуімізше, «адамзат тағдырының қауымдастығы» концепциясына қатысты сын-пікірлердің бір себебі оның «Белдеу мен жол» инициативасымен байланысында жатыр. Лю Ижу мен К.Авдокушиннің пікірінше, инициатива (Белдеу мен жол) концептуалды стратегияның қалпына келіп, мемлекеттің ішкі проблемаларын ғана емес, әлем экономикасын дамытудың жаһандық міндеттерін реттеуге қажетті жаңа механизм, жаһандық басқаруды ілгерілету концепциясы және қазіргі заманғы дамудың «негізгі идеологиясына» айналды. 2017 жылдан белсенді түрде жарияланып келе жатқан «адамзат тағдырының ортақ қауымдастығын» құру осы концепцияның орталық постулаты ретінде қалыптасты [33, 68 б.].

Егер «бейбіт даму», «үйлесімді әлем» Ху Цзинтаоның мұрасы болса, «адамзат тағдырының» концепциясы Си Цзинпин мен оның әкімшілігінің дипломатиялық қолтаңбасы ретінде қарастырылады. Өйткені, Қытай компартиясы «Си Цзинпиннің жаңа дәуірдегі қытайлық ерекшелігі бар социализм туралы ойларына» осы концепцияны қосқан. ҚХР Конституциясына өзгертулер енгізілгенде Мао Цзэдун мен Дэн Сяопиннің есімдерімен қатар Си Цзинпиннің аты қосылғанын ескерсек, осы концепция мен «Белдеу мен жол» инициативасын ҚХР Төрағасының жаһандық басқаруға ұсынған идеясы ретінде қарастыруға болады.

Қытайдың алдыңғы сыртқы саяси доктриналарының Конституцияға енгізіліп, оның тиісті баптарында көрсетілгені кемде-кем. Жоғарыда аталған зерттеушілердің басым көпшілігі концепцияның Конституцияға енгізілуін ескере бермейді. Бірақ ғалымдар 人类命运共同体(renlei mingyun gongtongti) идеясының 2011 жылдан бастап ҚХР ресми құжаттарында көрініс тапқанын жазады. 2011 жылы «Қытайдың бейбіт дамуы» жөніндегі «Ақ кітапта» мемлекеттік жүйесі, даму деңгейі әртүрлі елдерді байланыстыратын «Ортақ тағдыр қауымдастығын» құру идеясы туралы алғаш айтылды [8, 197 б.]. 2012 жылы ҚКП XVIII съезінің ашылуында ұлттық мүддені іске асыруда өзге мемлекеттің заңды қызығушылықтарын ескеру, барлық елдің дамуын қолдау арқылы адамзат тағдырластығын орнату идеясы ортаға салынды. Ортақ мүдде, жауапкершілік, жаһандық баланс жөнінде ақпарат құралдары мен ресми құжаттарда айтыла бастады.

ҚХР жаңа Төрағасы Си Цзиньпин 2013 жылы наурызда Мәскеу халықаралық қатынастар институтында баяндама жасаған кезде екі маңызды тұжырымдама туралы айтты. Ол – «адамзат тағдырының

ортақ қауымдастығы» және «жаңа сипаттағы халықаралық қатынастар». Осындай концепциялар халықаралық қауымдастықтың алдында тұрған бірқатар күрделі мәселелерді шешу үшін Қытайдың берген жауабы болды. Кейіннен Си Цзиньпин Қытайда және одан тыс жерлердегі маңызды жиындарда аталған тұжырымдарды егжей-тегжейлі баяндап, олардың мазмұнын екіжақты, аймақтық және жаһандық аспектілерде толықтырып отырды. 2015 жылы БҰҰ 70-жылдығына арналған саммитте Си Цзиньпин адамзат тағдырластығын орнатуға инновациялық ашықтық, гармониялық және мәдени алмасу, таза экологиялық жүйе, «жасыл» даму себеп болатынын атап өтті [34].

2017 жылы «Адамзат тағдырының ортақ қауымдастығы» тұжырымдамасы БҰҰ әлеуметтік даму комиссиясының, БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің және БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі Кеңесінің қарарларына енгізілді. «Тағдырластық» ұғымы мыңжылдықтағы қытай мәдениетімен және қытайлық дипломатия концепциясымен түсіндірілді [35]. Ал ҚКП-ның ХІХ Бүкілқытайлық съезінде аталған идея Қытай Коммунистік партиясының Жарғысына енгізілді. 2017 жылы 1 желтоқсанда Си Цзиньпин ҚКП мен әлемнің саяси партиялары Диалогының ашылу салтанатында: «Адамзаттың тағдырластығы концепциясы барған сайын қолдауға ие болып, тұжырымнан нақты іске айналып келеді» деді [36].

2018 жылы 11 наурызда ҚХР Бүкілқытайлық халық өкілдері жиналысының 13-сессиясында Конституцияға түзетулер қабылданды. Ол бойынша Конституцияда «Адамзат тағдырының ортақ қауымдастығын құру» идеясы бекітілді. ҚХР Конституциясының 35-бабы, 12 пунктінде сыртқы саясатқа қатысты Қытай «бейбіт даму жолын, өзара пайда табу және өзара ұтымды, ашықтық стратегиясы» ұстанатыны қосылды. Ал «әр мемлекетпен дипломатиялық қатынастар, экономикалық, мәдени байланыстарды дамыту» бөлігі «адамзат тағдырының ортақ қауымдастығын құруға ықпалдасу» деп толықтырылды [37]. 2018 жылы ҚХР Конституциясына сыртқы саясат бойынша мынадай жаңа толықтырулар енгізілді:

«Бейбіт даму жолын қолдау» - «坚持和平发展道路».

«Өзара пайда табу және жеңіске жету, ашықтық стратегиясын қолдау» - «坚持互利共赢开放战略».

«Адамзат тағдырының ортақ қауымдастығын құруға ықпалдасу - «推动构建人类命运共同体».

Ол бойынша «адамзат тағдырының ортақ қауымдастығы» «Жаңа дәуірдегі қытайлық ерекшелігі бар социализм» идеясының

және «Жаңа дәуірдегі қытайлық дипломатияның» маңызды бөлігі. Бейбітшілік пен дамуға қосатын Қытайдың үлесі ретінде қарастырылған. ҚХР СІМ «бұл идея Қытайдың 5 мың жылдық дәстүрлі мәдениеті мен жаңа Қытайдың 60 жылдық дипломатиялық практикасы мен Қытайдың жаһандық дамуға деген көзқарасы» дейді [38]. Конституция кез-келген мемлекеттің басты заңы болғандықтан, ондағы ҚХР сыртқы саясаты жөніндегі ұстанымдар қытайлық дипломатияның іргетасы болып саналады. Бұл конституциялық өзгертулер мен толықтырулар ҚХР сыртқы саясатын дамыта және толықтыра отырып, оның үздіксіздігі мен тұрақтылығын, белсенділігі мен жаңа дәуірдегі трансформациясын көрсетеді.

Қорытынды

Мақалада ҚХР сыртқы саясатының трансформациясындағы, сондай-ақ жаһандық басқару контекстіндегі «Адамзат тағдырының ортақ қауымдастығы» концепциясы кешенді түрде қарастырылды. Зерттеуде түпнұсқа деректердің негізінде аталған концепцияның ҚХР сыртқы саясатының трансформациясындағы алатын орнын, алдыңғы идеялардан айырмашылығы, төрт кезеңге бөлінген даму сатысы, сондай-ақ «Белдеу мен жол» инициативасымен өзара байланысына ғылыми баға берілді. Біздің зерттеуімізше, он жылға жуық уақытта бұл концепция идеядан нақты іс-қимыл жүйесіне дейінгі төрт кезеңдік трансформациядан өтті. 2011-2013 жылдары бұл идея ретінде ішкі Қытайға таныстырылып, бағыт-бағдары қалыптасса, 2014-2016 жылдары БҰҰ алаңында және әлемдік аудиторияға концепция болып жарияланды, ал 2017 жылы Коммунистік партияның жарғысы, кейін ҚХР Конституциясына енген соң, Қытайдың жаһандық басқаруға ұсынған іс-қимыл жүйесіне айналды. Зерттеуде ҚХР Конституциясындағы сыртқы байланыстарға қатысты жаңа баптар жеке талдауға алынды. Ал 2020 жылғы COVID-19 пандемиясының таралуы кезеңінде Қытай «адамзат тағдыры» мен «Белдеу мен жол» инициативасын жаңа жағдайға бейімдеп, келесі даму сатысына өткізді.

Мақалада «адамзат тағдырының қауымдастығы» сыртқы саяси концепция болғанымен, ҚХР ішкі саяси аспектілерін де тыс қалдырмайтыны қарастырылды. Ху Цзиньтао кезеңінде «ортақ тағдыр» Сянган, Аомын және Тайванмен «Бір мемлекет – екі жүйе» саясаты бойынша сауда-экономикалық, саяси-мәдени интеграцияға басымдық берді. Ол уақытта «ортақ тағдыр» ұғымы ҚХР ішкі тұтастығы мен тұрақтылығын нығайтуға бағытталған еді. Ал Си

Цзиньпин билігінің алғашқы кезеңінде «адамзат тағдырының қауымдастығы» алдыңғы «Бейбіт өрлеу» мен «Үйлесімді әлемнің» жалғасы ретінде шыққанымен, кейін мүлде жаңа сипатқа ие болды. Концепция саяси-ғылыми айналымға еніп, сыртқы алаңда Қытайдың имиджін орнататын басты идея ретінде қалыптаса бастады. 2013 жылы «Белдеу мен жол» инициативасының шығуымен оның өзектілігі бірнеше есе артты. Си Цзинпин ҚХР төрағалығына келген уақыттан бастап «адамзат тағдырының қауымдастығы» оның сөздері мен баяндамаларында 100-ден аса рет айтылды. Концепция Қытайдың ішкі ғылыми-зерттеу орталықтарында, ЖОО мен бұқаралық ақпарат құралдарында, сондай-ақ халықаралық ғылыми қауымдастықта жиі талқыланды. Бұл концепция Қытай Коммунистік партиясының жаһандық басқару идеяларын алға жылжыту үшін мықты идеологиялық ресурс берді, сондай-ақ мемлекеттік институттарды осы тақырыптың төңірегінде мобилизациялады.

Зерттеуде «адамзат тағдырының қауымдастығы» Қытайдың жаһандық басқаруды реформалау ұмтылысын көрсететіні тұжырымдалды. Қытай өзінің бастамаларын БҰҰ тұрақты даму мақсаттарымен байланыстыра отырып, ең алдымен өзіне жетекші орын беретіні жасырын емес. «Белдеу мен жол» инициативасы – «адамзат тағдырының қауымдастығы» концепциясының практикалық механизмі. Аталған тұжырымдама «халықаралық қатынастардың жаңа сипаты» мен «Жаңа дәуірдегі қытайлық ерекшелігі бар үлкен мемлекеттің дипломатиясымен» қатар «Қытай арманына» жетудің құралы. «Адамзат тағдыры» және сыртқы саясаттағы концепттер – Қытайдың жаһандық басқаруды реформалау ұмтылысы, сыртқы саясаттағы ашық белсенділігін, стратегиялық мүмкіндіктерді пайдаланатын көпқырлы дипломатиясын білдіреді. Концепция бойынша бейбітшілік пен қауіпсіздік, ортақ өркендеу, ашықтық пен төзімділік, экологиялық таза әлем принциптерін ұсынып отырғандықтан ең алдымен Қытайдың ішкі және сыртқы саясатта осы міндеттерді орындау жауапкершілігін күшейтеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Алдабек Н.А., Түргенбай А.А., Асыл М.Б. Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» стратегиялық жобасы және Қазақстандағы синофобиялық көзқарастың себептері // ҚазҰУ хабаршысы. Шығыстану сериясы. - №1(92). – 2020. – 4-13 б.

2. Мұқаметханұлы Н., Құдайбергенова А. Си Цзиньпин билігінің доктринасы // ҚазҰУ хабаршысы. Шығыстану сериясы. - №2(97) – 2021. – 106-115 б.
3. Кожирова С.Б. Китай как новый лидер глобализации: планы и реалии. – 2020. Ссылка: <https://isca.kz/ru/pubs-ru/2033>. (Доступ: 02.08.2021)
4. Nuriddenova A.K. The concept of «community of common destiny»: implications for China's foreign policy behavior // *Journal of Oriental Studies*. – vol. 92, no. 1. – 2020. – pp. 54-60.
5. Zhekenov, D., Makisheva, M., Jakubayeva, S. Chinese foreign policy through the prism of «community of common destiny» // *International Relations and International Law Journal*. – vol. 88, no. 4. – 2019. – pp. 13-19.
6. Тушков А.А., Фоменко Д.А. Экспликация концепта Си Цзиньпина «Сообщество единой судьбы человечества» как философия Евразийского развития // *Международный научно-исследовательский журнал*. - № 3 (105). – 2021. – с. 123-127.
7. Семёнов А., Цвык А. Концепция «Общего будущего человечества» во внешнеполитической стратегии Китая // *Мировая экономика и международные отношения*. – № 8(63). – 2019. – с. 72-81
8. Denghua Z. The Concept of 'Community of Common Destiny' in China's Diplomacy: Meaning, Motives and Implications // *Asia&Pacific Policy Studies*. - vol.5, no. 2. – 2018. – pp.196-207
9. Chen Z. The Practical Way of the Community of Common Destiny for All Mankind. – 2018. Available at: <https://www.atlantispres.com/proceedings/iccese-18/25894044> . (accessed: 03.08.2021)
10. Ding J. & Cheng H. China's Proposition to Build a Community of Shared Future for Mankind and the Middle East Governance. – 2017. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/25765949.2017.12023314> . (accessed: 03.08.2021)
11. Zhao X. In Pursuit of a Community of Shared Future // *China Quarterly of International Strategic Studies*. – vol. 4, no. 1. – 2018. – pp. 23–37
12. Wang J. Xi Jinping's 'Major Country Diplomacy:' A Paradigm Shift? – 2018. URL://<http://chinamatters.org.au/wp-content/uploads/2018/10/Jianwei-Wang-Major-Country-Diplomacy.pdf>. (accessed: 03.08.2021)
13. Swaine M. The 19th Party Congress and Chinese Foreign Policy. – 2017. URL://<http://carnegieendowment.org/2017/10/16/19th-party-congress-andchinese-foreign-policy-pub-73432>. (accessed: 03.08.2021)
14. Rolland N. Beijing's Vision for a Reshaped International Order. – 2018. URL://<https://jamestown.org/program/beijings-vision-reshaped-international-order/> (accessed 06.08.2020).
15. Tobin D. How Xi Jinping's «New Era» Should Have Ended U.S. Debate on Beijing's Ambitions. – 2020. Available at: <https://www.csis.org/analysis/how-xi-jinpings-new-era-should-have-ended-us-debate-beijings-ambitions> (accessed 06.08.2020).
16. Stec G. China's Belt and Road Initiative is Neither a Strategy, Nor a Vision. It is a Process. – 2018. URL://<https://www.eias.org/wp-con>

tent/uploads/2016/03/EU_Asia_at_a_Glance_Stec_BRI_2018-1.pdf (accessed 06.08.2020).

17. Fioretos O. and Tallberg J. Politics and theory of global governance // *International Theory*. – vol.13, no.1. – 2021. – pp. 99 – 111

18. Zurn M. A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation. Oxford: Oxford University Press. – 2018. – pp. 336

19. 中华人民共和国宪法 [Zhonghua renmin gongheguo xianfa – ҚХР Конституциясы]. – 2004. Сілтеме: <http://www.gqg.gov.cn/node2/node3/node5/node9/userobject7ai1273.html> (қаралған күні: 05.08.2021)

20. Остроухов О. Внешняя политика Китая в годы реформ и перспективы ее развития // *Мировая экономика и международные отношения*. – № 3. – 1999 – с. 5-15

21. 大力实施企业“走出去”战略 加快对接“一带一路”[Dali shishi qiye «zou chuqu» zhanlue jiakuai duijie «yidai yilu» – Кәсіпорындардың «жаһанға шығуын» қуатты іске асырайық және «Белдеу мен жолдың» түйсіуін жеделдетейік]. – 2016. Сілтеме: <http://fec.mofcom.gov.cn/article/fwtydy/zgzx/201610/20161001408667.shtml> (қаралған күні: 06.08.2021)

22. Гулина Е. Внешнеполитический курс КНР: эволюция и тенденции развития. – 2018. Ссылка: <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnepoliticheskiy-kurs-knr-evolyutsiya-i-tendentsii-razvitiya/viewer> (доступ: 25.07.2021)

23. Сыроежкин К.Л. Нужно ли Казахстану бояться Китая: мифы и фобии двусторонних отношений. – Алматы: КИСИ, 2014. – 432 с.

24. 夏立平, 江西元(Xia Liping, Jiang Xi yuan – Ся Липин, Цзян Сиюань). 中国和平崛起[zhongguo heping jueqi – Қытайдың бейбіт өрлеуі]. – Пекин: 中国社会科学出版社(zhongguo shehui kexue chubanshe – Қытайдың қоғамдық ғылымдар баспасы). – 2004. – 391 页.

25. Әмірғалиева А. М. Халықаралық қатынастар контекстіндегі қытайдың көпполярлы әлем құру саясаты / «Ғылым және білім – 2015» атты студенттер мен жас ғалымдардың X халық. ғыл. конф. – Астана. – 2015. – 7419 б.

26. Сыроежкин К. Китайская мечта. – 2013. Ссылка: <https://carnegieendowment.org/2013/05/15/ru-pub-51826> (доступ: 27.07.2021)

27. Xinhuanet. Let the community with shared future vision shine brighter. – 2020. URL://http://www.xinhuanet.com/english/2020-03/24/c_138912849.htm. (Accessed: 02.08.2021)

28. Xu J., Guo C. Mingyun gongtongti' gainian bianxi [Research on Conception of Community of Destiny] // *Journal of Strategy and Decision-making*. №6. – 2016. – p. 3– 22

29. Tobin L. Xi's Vision for Transforming Global Governance: A Strategic Challenge for Washington and Its Allies. – 2018. URL://<https://tnsr.org/2018/11/xis-vision-for-transforming-global-governance-a-strategic-challenge-for-washington-and-its-allies/> (Accessed: 05.08.2021)

30. Liu Z. Yazhou mingyun gongtongti de neihan he goujian silu [The Meaning of and Ways to Build the Asian Community of Common Destiny] // *China International Studies*. – no. 4 – 2015. – pp. 40– 53

31. Poh A., Li M. A China in Transition: The Rhetoric and Substance

- of Chinese Foreign Policy Under Xi Jinping // *Asian Security*. – No. 13(2) – 2018. – pp. 84–97.
32. Godbole A. China's Asia Strategy Under President Xi Jinping // *Strategic Analysis*. – no.30(3). – 2015. – pp. 298–302.
33. Лю Ижу, Авдокушин Е.Ф. Проект «Один пояс – один путь» 2.0 – стратегия стимулирования глобальной экспансии Китая // *Мир новой экономики*. - №13(1). – 2019 – с.67-76
34. Ministry of Foreign Affairs. Xi Jinping Attends General Debate of 70th Session of the UN General Assembly and Delivers Important Speech[Electronic resource]. – 2015. URL://https://www.fm-prc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpdmgjxgsfwbcxlhgcl70znlxlfh/t1304144.shtml (Accessed: 06.08.2021)
35. 习近平(Xi Jinping – Си Цзиньпин). 共同构建人类命运共同体 [gongtong goujian renlei mingyun gongtongti – Адамзат тағдырының ортақ қауымдастығын бірлесіп құрайық]. – 2017. URL://<http://cpc.people.com.cn/n1/2017/0120/c64094-29037658.html> (Қаралған күні: 08.08.2021)
36. 习近平(Xi Jinping – Си Цзиньпин). 中国共产党与世界政党高层对话会开幕式并发表主旨讲话[zhongguo gongchandang yu sijie zhengdang gaoceng duihua hui kaimu shibing fabiao zhuzhi jianghua - Қытай компартиясы мен әлемдік саяси партиялардың жоғары деңгейдегі диалогының ашылу салтанатындағы баяндама]. – 2017. URL://<http://cpc.people.com.cn/n1/2017/1202/c64094-29681323.html>. (қаралған күні: 15.06.2021)
37. 中华人民共和国宪法修正案（2018年3月11日第十三届全国人民代表大会第一次会议通过）[zhonghua renmin gongheguo xianfa xiuzheng an 2018 nian 3 yue 11 ri di shisan ju quanguo renmin daibiao dahui di y ice huiyi tongguo - ҚХР Конституциясына түзету. 13-ші Бүкілқытайлық халық өкілдері жиналысының 2018 жылғы 11 наурыздағы бірінші отырысында қабылданды]. – 2018. URL://http://www.gov.cn/xinwen/2018-03/11/content_5273222.htm . (қаралған күні: 18.06.2021)
38. 王毅 (Wang Yi – Ван И). 坚定不移走和平发展道路推动构建人类命运共同体 [jianding bu yi zou heping fazhan daolu tuidong goujian renlei mingyun gongtongti – Бейбіт даму жолынан таймайық және адамзат тағдырының ортақ қауымдастығын құруға ықпал етейік]. – 2018. URL:// <http://theory.people.com.cn/n1/2018/0314/c40531-29866391.html>. (қаралған күні: 18.06.2021)

REFERENCES:

1. Aldabek N.A., Turgenbai A.A., Asyl M.B. (2020). *Kytaidyń «Bir beldeu, bir zhol» strategiyalyk zhobasy zhane Kazakstandagy sinofobiya-lyk kozkarastyn sebepteri* [China's «One belt, one way» strategic project and the causes of sinophobic sentiment in Kazakhstan]. *KazUU khabarshysy. Shygystanu seriyasy-Journal of Oriental Studies*. [S.I.], vol. 92, no. 1. pp. 4-13
2. Mukametkhanuly N., Kudaibergenova A. (2021). *Si Tszin'pin biliginin doktrinasy*[Xi Jinping's doctrine of power]. *KazUU khabarshysy. Shygystanu seriyasy - Journal of Oriental Studies*. [S.I.], vol. 97, no. 2. pp. 106-115

3. Kozhirova S.B. (2020). *Kitai kak novyi lider globalizatsii: plany i realii*[China as the new leader of globalization: plans and realities]. Available at: <https://isca.kz/ru/pubs-ru/2033>. (Accessed: 02.08.2021)
4. Nuriddenova A.K.(2020) The concept of «community of common destiny»: implications for China's foreign policy behavior. *Journal of Oriental Studies*. – vol. 92, no. 1. pp. 54-60.
5. Zhekenov, D., Makisheva, M., Jakubayeva, S. (2019). Chinese foreign policy through the prism of «community of common destiny». *International Relations and International Law Journal*. Vol. 88, no. 4. pp. 13-19
6. Tushkov A.A., Fomenko D.A. (2021). *Eksplikatsiya kontsepta Xi Tszin'pina «Soobshchestvo edinoi sud'by chelovechestva» kak filosofiya Evraziiskogo razvitiya* [Explication of Xi Jinping's concept «Community of common destiny for mankind» as a philosophy of Eurasian development]. *Mezhdunarodnyi nauchno-issledovatel'skii zhurna-International Scientific Research Journal*. No.3 (105). pp. 123-127
7. Semenov A., Tsvyk A.(2019). *Kontseptsiya «Obshchego budushchego chelovechestva» vo vneshnepoliticheskoi strategii Kitaya*[The Concept of the «Common Future of Humanity» in China's Foreign Policy Strategy]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya-World economy and international relations*. No 8(63). pp. 72-81
8. Denghua Z.(2018). The Concept of 'Community of Common Destiny' in China's Diplomacy: Meaning, Motives and Implications. *Asia&Pacific Policy Studies*. Vol.5, no. 2. pp.196-207
9. Chen Z.(2018). The Practical Way of the Community of Common Destiny for All Mankind. URL://<https://www.atlantis-press.com/proceedings/iccse-18/25894044> . (Accessed: 03.08.2021)
10. Ding J. & Cheng H.(2017).China's Proposition to Build a Community of Shared Future for Mankind and the Middle East Governance. URL://<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/25765949.2017.12023314> . (Accessed: 03.08.2021)
11. Zhao X.(2018). In Pursuit of a Community of Shared Future. *China Quarterly of International Strategic Studies*. Vol. 4, no. 1. pp. 23–37
12. Wang J.(2018). Xi Jinping's 'Major Country Diplomacy:' A Paradigm Shift? URL://<http://chinamatters.org.au/wp-content/uploads/2018/10/Jianwei-Wang-Major-Country-Diplomacy.pdf>. (Accessed: 03.08.2021)
13. Swaine M.(2017). The 19th Party Congress and Chinese Foreign Policy. URL://<http://carnegieendowment.org/2017/10/16/19th-party-congress-andchinese-foreign-policy-pub-73432>. (Accessed: 03.08.2021)
14. Rolland N.(2018). Beijing's Vision for a Reshaped International Order. Available at: <https://jamestown.org/program/beijings-vision-reshaped-international-order/>. (Accessed 06.08.2020).
15. Tobin D.(2020) How Xi Jinping's "New Era" Should Have Ended U.S. Debate on Beijing's Ambitions. URL://<https://www.csis.org/analysis/how-xi-jinpings-new-era-should-have-ended-us-debate-beijings-ambitions> (Accessed 06.08.2020).
16. Stec G.(2018). China's Belt and Road Initiative is Neither a Strategy, Nor a Vision. It is a Process. URL://<https://www.eias.org/wp-con>

tent/uploads/2016/03/EU_Asia_at_a_Glance_Stec_BRI_2018-1.pdf (Accessed 06.08.2020).

17. Fioretos O. and Tallberg J.(2021). Politics and theory of global governance. *International Theory*. Vol.13, no.1. pp. 99 – 111

18. Zurn M.(2018). A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation. *Oxford: Oxford University Press*. 336 pp.

19. 中华人民共和国宪法(2004). *Zhonghua renmin gongheguo xianfa* [The Constitution of the People's Republic of China]. URL://http://www.gqb.gov.cn/node2/node3/node5/node9/userobject7ai1273.html(Accessed: 05.08.2021)

20. Ostroukhov O.(1999). *Vneshnyaya politika Kitaya v gody reform i perspektivy ee razvitiya*[China's foreign policy in the years of reforms and prospects for its development]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya-World economy and international relations*. No 3. pp. 5-15

21. 大力实施企业“走出去”战略 加快对接“一带一路”.(2016). *Dali shishi qiye «zou chuqu» zhanlue jiakuai duijie «yidai yilu»*. [Vigorously implement the enterprise «going out» strategy and speed up the docking of the «Belt and Road»]. URL://: http://fec.mofcom.gov.cn/article/fwydy/zgzx/201610/20161001408667.shtml (Accessed: 06.08.2021)

22. Gulina E.(2018). *Vneshnepoliticheskii kurs KNR: evolyutsiya i tendentsii razvitiya*[China's foreign policy: evolution and development trends]. URL:// https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnepoliticheskii-kurs-knr-evolyutsiya-i-tenden-tsii-razvitiya/viewer (Accessed: 25.07.2021)

23. Syroezhkin K.L.(2014). *Nuzhno li Kazakhstanu boyat'sya Kitaya: mify i fobii dvustoronnikh otnosheniya*[Should Kazakhstan be afraid of China: myths and phobias of bilateral relations]. *Almaty: KISI*.pp. 432

24. 夏立平, 江西元(Xia Liping, Jiang Xiyuan).(2004). 中国和平崛起 [*zhongguo heping jueqi – China's peaceful rise*]. Pekin: 中国社会科学出版社(*zhongguo shehui kexue chubanshe – China Social Sciences Press*). pp. 391

25. Amirgaliyeva A. M.(2015). *Khalykaralyk katynastar kontekstindegi Kytadyn kopolyarly alem kuru sayasaty*[China's policy of creating a multipolar world in the context of international relations]. «*Gylım zhane bilim – 2015» aty studentter men zhas galymdardyn X khalyk. gyl. konf. (X International Scientific Conference of Students and Young Scientists «Science and Education - 2015»)*. Astana. pp. 7419

26. Syroezhkin K.(2013). *Kitaiskaya mechta*[Chinese dream]. Available at: <https://carnegieendowment.org/2013/05/15/ru-pub-51826> (Accessed: 27.07.2021)

27. Xinhuanet.(2020). Let the community with shared future vision shine brighter. URL://http://www.xinhuanet.com/english/2020-03/24/c_138912849.htm. (Accessed: 02.08.2021)

28. Xu J., Guo C.(2016). «*Mingyun gongtongti» gainian bianxi* [Research on Conception of «Community of Destiny»]. *Journal of Strategy and Decision-making*. No 6. pp. 3–22

29. Tobin L.(2018). Xi's Vision for Transforming Global Governance: A Strategic Challenge for Washington and Its Allies. URL://https://tnsr.

- org/2018/11/xis-vision-for-transforming-global-governance-a-strategic-challenge-for-washington-and-its-allies/ (Accessed: 05.08.2021)
30. Liu Z.(2015). *Yazhou mingyun gongtongti de neihan he goujian silu* [The Meaning of and Ways to Build the Asian Community of Common Destiny]. *China International Studies*. No. 4. pp. 40– 53
31. Poh A., Li M.(2018). A China in Transition: The Rhetoric and Substance of Chinese Foreign Policy Under Xi Jinping. *Asian Security*. No.1, vol. 3(2). pp. 84–97
32. Godbole A.(2015). China's Asia Strategy Under President Xi Jinping. *Strategic Analysis*. No.30(3). pp. 298–302.
33. Lyu Yizhu, Avdokushin E.F.(2019). *Proekt «Odin poyas – odin put'» 2.0 – strategiya stimulirovaniya global'noi ekspansii Kitaya* [Belt and Road Project 2.0 - Strategy to Stimulate China's Global Expansion] // *Mir novoi ekonomiki-The world of the new economy*. No 13(1). pp. 67-76
34. Ministry of Foreign Affairs.(2015). Xi Jinping Attends General Debate of 70th Session of the UN General Assembly and Delivers Important Speech. Available at: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpdmgjxgsfwbcxlhgcl70znlfh/t1304144.shtml (Accessed: 06.08.2021)
35. 习近平(Xi Jinping)。(2017)。共同构建人类命运共同体。 *Gongtong goujian renlei mingyun gongtongti*. [Build a community of common destiny for mankind together]. URL://<http://cpc.people.com.cn/n1/2017/0120/c64094-29037658.html> (Accessed: 08.08.2021)
36. 习近平(Xi Jinping)。(2017)。中国共产党与世界政党高层对话会开幕式并发表主旨讲话。 *Zhongguo gongchandang yu sijie zhengdang gaoceng duihua hui kaimu shibing fabiao zhuzhi jianghua* [A keynote speech at the Opening ceremony of the High-level Dialogue between the Communist Party of China and World Political Parties]. URL://(<http://cpc.people.com.cn/n1/2017/1202/c64094-29681323.html>). (Accessed: 15.06.2021)
37. 中华人民共和国宪法修正案（2018年3月11日第十三届全国人民代表大会第一次会议通过）(2018)。 *Zhonghua renmin gongheguo xianfa xiuzheng an 2018 nian 3 yue 11 ri di shisan ju quanguo renmin daibiao dahui di y ice huiyi tongguo* [Amendment to the Constitution of the People's Republic of China (adopted at the first meeting of the 13th National People's Congress on March 11, 2018)]. URL://http://www.gov.cn/xinwen/2018-03/11/content_5273222.htm. (Accessed: 18.06.2021)
38. 王毅(Wang Yi).(2018)。坚定不移走和平发展道路推动构建人类命运共同体。 *Jianding bu yi zou heping fazhan daolu tuidong goujian renlei mingyun gongtongti*. [Unswervingly follow the path of peaceful development and promote the building of a community of common destiny for mankind]. URL://<http://theory.people.com.cn/n1/2018/0314/c40531-29866391.html> 2018. (Accessed: 18.06.2021)

Zhanat Makasheva¹, Assem Kashkinbayeva²

*¹Doctoral student in International Relations at Kazakh Ablai Khan
University of International Relations and World Languages
(Almaty, Kazakhstan),*

e-mail: zhannat.makasheva@mail.ru

*²Doctoral student of Eurasian National University after L.N.Gumilyov,
(Nur-Sultan, Kazakhstan),
e-mail: asemai7@mail.ru*

KAZAKHSTAN'S NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF STRATEGIC PARTNERSHIP WITH RUSSIA

Abstract. The article examines the main aspects of the definition of Kazakhstani identity in the context of strategic partnership with the Russian Federation, its historical and political analysis at the turn of the XXI century and on the eve of the 30th anniversary of the independence of the Republic of Kazakhstan. Particular emphasis is placed on the ideological basis for strengthening the independence of Kazakhstan through a well-grounded multi-vector foreign policy of the Republic of Kazakhstan and its role in the context of strategic partnership with the Russian Federation in the context of the formation of a new world order in the modern system of international relations.

Keywords: national identity, concept of unionist nationalism, implementation, division, national interests.

Жанат Мақашева, Асем Қашкинбаева РЕСЕЙМЕН СТРАТЕГИЯЛЫҚ ӘРІШТЕСТІК ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІГІ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 30 жылдығы қарсаңындағы Ресей Федерациясымен стратегиялық серіктестік жағдайындағы қазақстандық бірегейлікті анықтаудың негізгі қырлары қарастырылып, тарихи-саяси сараптамалық талдау жасалған. Қазақстан Республикасына тән және стратегиялық идеологиялық бағытта негізделген көпвекторлы сыртқы саясаты арқылы еліміздің тәуелсіздігін нығайтудың идеологиялық негізіне және оның Ресей Федерациясымен

стратегиялық серіктестік жағдайындағы рөлінің қалыптасуына ерекше назар аударылады. Оған қоса халықаралық қатынастардың жаңа әлемдік тәртіптің орын алуы жүйесіндегі бірегейлік мәселесі талқыланды.

Түйін сөздер: ұлттық бірегейлік, юнионистік ұлтшылдық тұжырымдамасы, іске асырылу, бөліну, ұлттық мүдделер.

Жанат Макашева, Асем Кашкинбаева
НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ КАЗАХСТАНА В
КОНТЕКСТЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЕРСТВА С РОССИЕЙ

Аннотация. Статья рассматривает основные аспекты определения казахстанской идентичности в контексте стратегического партнерства с Российской Федерацией, его исторического и политологического анализа на рубеже XXI века и в канун 30-летия независимости Республики Казахстан. Особый акцент направлен на идеологическую основу укрепления независимости Казахстана путем обоснованной многовекторной внешней политики Республики Казахстан и ее роли в контексте стратегического партнерства с Российской Федерацией в условиях формирования нового миропорядка в современной системе международных отношений.

Ключевые слова: национальная идентичность, концепция юнионистского национализма, имплементация, разделение, национальные интересы.

Introduction

After the USSR collapse, the states that emerged in its place demonstrate a different, largely opposite attitude towards integration with Russia. Some states willingly join integration associations led by Russia, while others avoid them. Kazakhstan is among the first, being a member of all regional organizations in the post-Soviet area, headed by Russia, and at the same time comes up with integration initiatives. The experts define such a policy of Kazakhstan as unionist nationalism, in which the national identity of the country finds expression.

Due to the common Soviet historical past and the persisting Sovietization of the population, the dominance of the Russian language and cul-

ture, the attitude towards Russia as the core of the USSR and the center of the post-Soviet regional security complex is of particular importance for the population and elites of Kazakhstan. Integration relations between Kazakhstan and Russia have a strong emotional component, which to a large extent continues the Soviet rhetoric of “friendship of peoples”. In this form, relations with Russia have a significant impact on the national identity of Kazakhstan by and large.

Research Methodology

When it comes to methods applied to cover and find the results, the author used content-analysis method to have a clear picture of understanding the matter discussed itself to simplify in understanding the readers. The study selected method of description was necessary for having theoretical frameworks of the research itself to conceptualize the concept of unionist nationalism in broad sense. Elusive nature of national identities poses a challenge for researchers. The author overcomes this challenge by adopting a multi-method approach to bring together the qualitative (national identity narratives) and quantitative (measurable dimensions) elements of national identities in compelling ways.

Research Results

The Analysis of the impact of Kazakhstan-Russia relations in the post-Soviet period on the national identity of Kazakhstan demonstrated the evolutionary nature of the formation of this identity. During the first two decades, unionist nationalism dominated in relations between Kazakhstan and Russia, which gave the relations of these countries an ideologized character in the spirit of the Soviet rhetoric/concept of “friendship of peoples”.

Result Discussion

One of the broadly discussed topics in Kazakhstan today in the national level of public discussion is the existence and opposition of Kazakh and Kazakhstani identities respectively. In accordance with this division, the main part of the multi-ethnic society identifies itself as Kazakhs, while the other part as Kazakhs, not wanting to consider themselves as Kazakhstanians. In this sense, there are many obstacles to have a national identity in Kazakhstan to be confirmed officially and go through with the *nation-state building process* in strategic perspective after 30 year of

state's independence. According to the Director of Central Asian Program at George Washington University, prominent scholar on Central Asian region Marlene Laruelle, "today in Kazakhstan, in addition to Kazakh and Kazakhstanian identities, there is also a third type of identity is being taken place, that the researcher defines as a "transnational" identity. This type of identity is proposed by the ruling elite with the aim of including Kazakhstan in the modernization and globalization processes and taking advantage of the policy of openness for both the state and the population" [1]. The question of national identity has been a topic for debate and discussion in essence towards proposing the notion of sovereignty and independence strengthening for a young state since its having involved into the international community as well as a subject of international law.

As a matter of fact, today, the mass consciousness as a whole society is still dominated by Kazakh and Kazakhstanian identities accordingly. The rivalry between these two identities can be interpreted as a confrontation in the question of which symbols of which of these identities should occupy a central position in Kazakhstan as an agenda, and which one should move to the out of agenda by and large. The desire of the titular ethnic group to give its symbols a central position in society, and to establish the new independent state that was formed on the site of the former Soviet Republic as Kazakhstan, as the name of nationalizing nationalism in traditional oriental manner received in the literature [2].

In most post-Soviet states, the nationalizing nationalism of the titular ethnic group dominates in the confrontation between the titular identity and the identity of the non-titular population, and this dominance is practically not disputed by the rest of society due to the dominance of demographically the titular ones. In these countries, the language of the indigenous population as one of its main symbols is becoming the main one, and the Russian language is gradually losing its position in public life [3]. A similar situation is observed with other ethnic symbols, for example, in art, history and other parts of society in everyday life.

The situation is different with the correlation of basic major identities in Kazakhstan, where the culture of the indigenous population can not ensure the dominance of Kazakh symbols in the linguistic space and other spheres of social life in Kazakhstan. One of the main reasons for this situation is that a significant part of Kazakhs have not only Kazakh, but also Kazakhstanian identity respectively. Therefore, not only purely Kazakh symbols, but also symbols of other peoples of Kazakhstan, primarily

Russians, are close to them. Thus, many Kazakhs (mainly urban) do not speak their own language, for them the main and often the only language of communication and writing is Russian. As First President Nursultan Nazarbayev noted in an interview with heads of Kazakh-language newspapers in April 2008, out of nine million Kazakhs, four million do not speak their own language [4]. For sure and obviously, if we compare 2008 and 2021 the data there are huge differences could be observed in increasing the number of Kazakhs themselves with the total number of population 13 029 227 that makes 69,01 % [5] of all population rate in Kazakhstan today. It does not mean that all of them speak own language.

As an example appealing to 2018, of the remaining 5 million native-speaking Kazakhs by 2008, a large majority also largely speak Russian. They use the Russian language in their professional activities, in communication with Russians and representatives of other ethnic groups of Kazakhstan, in obtaining information from Russian and local newspapers, magazines, books, television and radio, published and broadcast in Russian. It follows that Kazakhs who emphasize their Kazakh identity and deny Kazakhstani identity do not constitute a majority in their ethnic group. However, they are most active in strengthening the symbolic core of Kazakh identity. At the same time, it would be a mistake to assert that the Kazakh identity rests exclusively on this part of the indigenous population of Kazakhstan. Those Kazakhs who, along with the Kazakh identity, share the Kazakhstani one, also contribute to the overgeneralized Kazakhstani identity.

What is the reason for such a bifurcation of the national identity of the Kazakhs, thanks to which they are susceptible to both Kazakh symbols and symbols of Russian culture? To explain this phenomenon, it is useful, in my opinion, to turn to the *concept of unionist nationalism*, which was used by the American political scientist Henry Hale in the article “Cause without a Rebel: Kazakhstan’s Unionist Nationalism in the USSR and CIS” [6].

Giving an explanation of the concept of unionist nationalism in its general form, Hale immediately asks the question: why the elites or masses in a region whose ethnic composition differs from the main population of a multinational state prefer “someone else’s rule”, that is, the rule of another ethnic group, within this state, and not your own nation state? In the scientific literature on nationalism and in the media, the main attention is paid to separatist movements, which aim to separate from the “alien” multinational state and create their own independent state. At the

same time, ethnic groups preferring to remain in a union, multinational state dominated by other ethnic groups, are, as a rule, in the shadow of political analysis [7].

Meanwhile, as Hale emphasizes, such unionist groups, that is, those oriented towards an alliance with other ethnic groups within the framework of a multinational state, are actually more numerous than the separatist ones. Indeed, little attention is paid to the fact that one or more unionist regions can always be found in a multinational state around almost every separatist region in a multinational state. An example is the Yoruba people in the civil war to secede Biafra from Nigeria in the 1960s. A closer example to us is the North Caucasus, where separatist Chechnya was surrounded by unionist Ingushetia, North Ossetia, Dagestan and other national republics of the Russian Federation. One can often see how unionist ethnic groups defend political integration in a situation where they have ample reason to demand separation from the state they are part of. Political science and the theory of nationalism have to pay a high price for the lack of attention to *unionist ethnic groups in political science and the theory of nationalism*: after all, it is thanks to unionist groups that one can understand how different ethnic groups live together peacefully in a multinational state [8].

Hale also ranks Kazakhstan among the unionist nations, revealing in his article the main features of his unionist nationalism and giving this nationalism his rationale. He outlines the main problem of his article in a logically sharpened form: what is the reason that the Kazakhs, on the one hand, had every reason for separatism and nationalism, but, on the other hand, the development of events during the collapse of the USSR and after the formation of the CIS quite clearly testifies about the fact that until the last moment Kazakhstan tried to preserve the Soviet Union and remain in it, and after its collapse, up to this day, Kazakhstan's policy is aimed at strengthening the CIS? [9].

It should be noted that the implementation of the pro-Russian foreign policy of Kazakhstan is a manifestation of unionist nationalism already in the new, post-Soviet conditions. But unionist nationalism in Kazakhstan has not only an external, but also an internal dimension. It is manifested in the fact that many Kazakhs, for one reason or another, support the status quo in the cultural sphere, which persists in the post-Soviet period. Such Kazakhs can be ranked among the carriers of the Kazakh identity. In this sense, Kazakh identity turns out to be closely related to the unionist

nationalism of Kazakhs, which manifests itself in their priority attitude to the Russian language and culture and in the support of special relations between Kazakhstan and Russia [10].

At the same time, in the post-Soviet period, the proportion of those who oppose the existing status quo in the sphere of culture and seek to change the situation in such a way that elements of Kazakh ethno-cultural symbolism take a central place in the socio-cultural structure of Kazakhstani society has significantly increased among Kazakhs. They can be considered carriers/followers of Kazakh identity, which is closely related to Kazakh ethno-cultural, titular nationalism and is the antipode of unionist nationalism by and large.

In this paper, we proceed not from a *primordialist* understanding of national identity, but from its constructivist understanding. This means that we consider national identity not as something given from the centuries, but as a product of the activities of national elites. Therefore, national identity is not something unchanging in its content and character, but changing as a result of the efforts of the power elites and figures of art and science.

In this regard, the question arises: who was the chief designer of the unionist national identity of Kazakhstan? In my opinion, such was the power elite of the republic, primarily the communist leader of Kazakhstan since 1989 and the First President of independent Kazakhstan since 1990, Nursultan Nazarbayev. Unlike the Baltics and Transcaucasia, the population of Kazakhstan was focused not on national movements and organizations autonomous from the government, but on the president and the Supreme Council, which at that time played an active role in the socio-political and national processes of the republic.

In its most general form, the unionist nationalism of Kazakhstan in the last period of the USSR existence can be represented in the following form:

Firstly, it includes Kazakh ethnic nationalism within the Kazakh SSR itself.

Secondly, it includes the preservation of the union state in an updated form, but with the strengthening of economic ties and economic support of Kazakhstan at the expense of, first of all, Russia. The unionist nationalism of the Central Asian republics had a similar appearance. It is especially important to note that both the elites and the masses in these republics had a clear idea that Russia would continue to play the dominant role in

the new state and the Russians would remain the dominant nation in it.

Henry Hale believes that Nursultan Nazarbayev perceived the dissolution of the USSR and the formation of the CIS extremely negatively [11]. However, realizing that the collapse of the USSR had become an accomplished reality, from which it was no longer possible to get away, he became an active and consistent supporter of the strengthening and development of the CIS. While many republics perceived the CIS as an instrument of their “civilized divorce,” Nazarbayev tried to use the Commonwealth as a way to recreate and strengthen the economic ties between the former Soviet republics, severed as a result of the collapse of the USSR, and, above all, ties between Kazakhstan and the Russian Federation. In other words, with the collapse of the USSR, the unionist nationalism of Kazakhstan did not disappear into oblivion, but the president of the newly independent state began to adapt it to the new conditions.

The integration policy of Nazarbayev to strengthen the CIS is well known. From the very beginning of the existence of the Commonwealth, Kazakhstan has been one of the active developers and supporters of the agreements signed within the framework of the CIS. For example, by May 1993, Kazakhstan had signed 312 out of 318 documents adopted by the CIS, slightly inferior in this indicator only to Russia, which signed 315 documents. Ukraine at that very time signed only 229, and Azerbaijan did 72 agreements. Of the total of 318 documents adopted by the CIS, 121 agreements related to the creation of a variety of central bodies of the commonwealth, of which Kazakhstan signed 118 agreements. In the economic sphere, Kazakhstan has signed all 118 adopted agreements. In the non-economic sphere, 199 agreements were adopted, of which Kazakhstan signed 194 [12].

The further development of events in the post-Soviet space showed that far from all the states of Central Asia demonstrate the level of unionist nationalism that is characteristic of Kazakhstan. The leaders of the Central Asian states became more and more convinced that Russia, weakened after the collapse of the USSR, was unable, as before, to provide them with subsidies, subventions and other types of economic assistance. The history of the ruble zone has clearly demonstrated that under the new conditions Russia is guided primarily by its own interests, and not by the interests of its Central Asian allies.

It is not surprising that the pro-Russian, allied orientation in the foreign policy of these states began to weaken. On the contrary, their orientation

towards other directions, other states are growing. At the same time, the rhetoric of their own national interests is also strengthening. To a greater extent, this is typical for Uzbekistan and Turkmenistan, to a lesser extent - for Tajikistan and Kyrgyzstan. As a matter of fact, their relations with Russia are characterized by an increasing pragmatism. The unionist nationalism of these states has not disappeared, but in their domestic and foreign policies they are increasingly guided by separatist nationalism, which prioritizes the interests of their own nation and state, rather than the interests of Central Asia or the CIS [13].

If we talk about Eurasian Integration and National Identity of Kazakhstan, the failure to create a ruble zone did not weaken Kazakhstan's unionist nationalism. Subsequently, Kazakhstan has repeatedly initiated almost all integration projects in the post-Soviet space. The largest and most daring integration initiative of Kazakhstan remains the idea of a Eurasian Union, that Nursultan Nazarbayev presented during his lecture at the Moscow State University in March 1994, four months after Russia's refusal to create a ruble zone and admit Kazakhstan into it.

Neither in 1994 nor in subsequent years did the idea of a Eurasian union receive the necessary support in Russia and other post-Soviet states, except for Kyrgyzstan. For Kazakhstan in 1990-2000, the idea of Eurasianism and Eurasian integration was implemented, according to the President of Kazakhstan, in the form of three organizations:

- the Eurasian Economic Community (EurAsEC),
- the Shanghai Cooperation Organization (SCO) and
- the Conference for Interaction of Confidence Building Measures in Asia (CICA) [14].

However, the level of integration of states in these organizations did not correspond to what Nazarbayev proposed in 1994.

Russian President Vladimir Putin (then Prime Minister) gave a new breath to the idea of a Eurasian Union, in October 2011 published an article in the Izvestia newspaper, where he stated that one of the main priorities of his presidency until 2018 would be the creation in the post-Soviet Space Eurasian Union. This union will become one of the most powerful integrative associations in the modern world. The Eurasian Union will include the post-Soviet states, while this will not be the revival of the USSR [15].

In Kazakhstan, the idea of a Eurasian Union put forward in 1994 by Nazarbayev was met positively and enjoyed almost complete support of the population. Not a single political force in Kazakhstan, including the opposition, has spoken publicly in the media or at mass meetings against

Nazarbayev's project. Moreover, there were hopes in society that this idea would be embodied in socio-economic practice.

One of the main explanations for this phenomenon is the time factor. By March 1994, a little more than two years had passed since the collapse of the USSR, and the memory of it was still fresh. At the same time, all the former Soviet republics faced enormous economic problems associated with the transition to market economic relations and the destruction of economic ties between the republics. In this situation, any call for integration between the newly independent states received the support of the population, faced with rising prices, unemployment rate, delays in the payment of wages, pensions and benefits, and a sharp decline in welfare. The high level of support for the initiative of the leader of Kazakhstan was, to a certain extent, a continuation of the high level of support for the preservation of the USSR in the March 1991 referendum and evidence of the high level of unionist nationalism of Kazakhstan and Kazakhs themselves respectively. This was based on economic reasons: people were ready to sacrifice, if not all, then a significant share of the sovereignty of their new national states, just to restore the standard of living that they had in Soviet times.

In today's Kazakhstan, there is no longer that practically unanimous support for the idea of a Eurasian Union that took place in the 1990s. The protests against integration projects with Russia began in Kazakhstan even before Putin came up with a project for a Eurasian Union. They started in early 2010 in connection with the Customs Union (CU). On March 18, 2010, a large group of leaders and representatives of national-patriotic organizations, political parties, NGOs, public figures and the intelligentsia sent a statement to President Nazarbayev and other leaders of the state demanding to denounce the agreement on the creation of the Customs Union [16]. The main argument of the authors of the letter was the assertion that the CU is an integration association beneficial for Russia and an unprofitable integration association for Kazakhstan. Kazakhstan's membership in the CU, from their point of view, will lead to the loss of economic independence, followed by the loss of the country's political independence. In response to the desire of the leadership of Kazakhstan to join the CU, the authors of the statement declared the creation of a public movement "Defense of Independence".

Thus, if in the 1990s the idea of Eurasian integration had almost unanimous support among the elites and the population, then in the 2010s there

is a noticeable divergence in relation to this idea among the elites of Kazakhstan. The Kazakh elites, represented by national-patriotic organizations close to them in terms of the views and goals of political parties and movements, and parts of the intelligentsia, oppose Kazakhstan's accession to the EAEU, seeing this as a threat to the country's independence.

In this regard, it is interesting to compare the attitude of Kazakh national-patriots and the authorities of Kazakhstan to the issues of independence and Eurasian integration. Both groups declare the independence of Kazakhstan as the most important value for them. For the authorities, the concept of independence is central to its ideology. In the official ideology, the independence and national statehood of Kazakhstan has recently been associated with Nursultan Nazarbayev as the head of Kazakhstan since its independence, the Leader of the Nation, but also the founder of a sovereign state, whose activities and efforts are aimed at the post of the president of the state are aimed at the all-round strengthening of its independence [17].

For Kazakh national-patriots, the independence of Kazakhstan is also the most important value due to the nature of the titular, ethno-cultural nationalism - the ideological basis of their activities. Independent Kazakhstan is viewed by them as the state of Kazakhs, which should first of all take care of Kazakhs, their culture, language and material well-being. At the same time, they criticize the authorities, believing that they do not care enough about maintaining and strengthening independence, makes many concessions to the Russian language, Russian culture, and puts itself in a position that is too dependent on Russia. In particular, Kazakhstan's accession to the CU and future accession to the EAEU is viewed as an unacceptable concession to Russia in its hegemonic aspirations in the post-Soviet space.

The ethnic nationalist elites are trying to influence the formation of the "perception of the world" of their ethnos. Kazakh national patriots offer the Kazakhs their "perception of the world", and Russian nationalists do the same in relation to the Russians of Kazakhstan. Both nationalist groups are confident that the most consistent and complete reflect the interests of their ethnic groups. In doing so, they blame each other friend is that by their activities they inflame interethnic relations and undermine social harmony [18].

Consequently, the attitude towards Eurasian integration is one of those issues through the prism of which the difference in views on indepen-

dence between the authorities and national patriots is clearly visible. For the authorities, the independence of Kazakhstan is quite compatible with one or another form of integration with Russia. Moreover, Kazakhstan benefits, primarily in economic terms, from such integration. In other words, for the authorities, the independence of Kazakhstan is quite compatible with its unionist nationalism. On the contrary, from the point of view of national patriots, any form of integration with Russia is detrimental to the independence of Kazakhstan, independence and integration with Russia are incompatible concepts. This means for national patriots that unionist nationalism in any form is unacceptable for independent Kazakhstan.

Since autumn 2012, there has been some change in Kazakhstan's policy regarding integration in the post-Soviet space. If in the past there were almost no contradictions in relations between Kazakhstan and the Russian Federation (at least, they were publicly expressed), then since October 2012, in the implementation of the integration project of the Eurasian Economic Union, Kazakhstan's disagreement with the proposals put forward by Russia to create some supranational bodies has been revealed such as Eurasian Parliament.

In the summer of 2012, Russia put forward the idea of the Eurasian Parliament as a supranational institution of the Eurasian Economic Union. However, in October of the same year, Maulen Ashimbayev, the Chairman of the Mazhilis Committee for External Relations, said in Moscow that Kazakhstan did not support the idea of a Eurasian Parliament and would not enter it. In the republic, as noted by *Nezavisimaya Gazeta*, the idea of the Eurasian Parliament was received with hostility, considering it an attempt on state sovereignty [19]. The head of state outlined the framework and conditions for Kazakhstan's participation in integration projects, indicating in December 2012 that issues of the country's political sovereignty were not discussed, and therefore any act that would threaten our independence would lead to the fact that we would withdraw from such an association.

This statement by Nursultan Nazarbayev caused an unpleasant surprise in Russia - they are used to seeing him as a consistent supporter of integration. As Russian journalist Mikhail Rostovsky notes, Moscow is amazed at the unexpected change in Nursultan Nazarbayev's attitude towards the USSR. This once desperately fighting for the preservation of a single state, the politician suddenly declared Kazakhstan "a former col-

ony of the Soviet Union” [20]. The journalist had in mind Nazarbayev’s speech at a business forum in Istanbul in October 2012 during his visit to Turkey, where the president said: “We live in the homeland of the entire Turkic people. After the last Kazakh Khan was killed in 1861, we were a colony of the Russian Empire, and then the Soviet Union. For 150 years, Kazakhs almost lost their national traditions, customs, language, religion. With the help of the Almighty, we proclaimed our independence in 1991. The Turkish state was the first to rejoice for our independence, to recognize our independence. Our people will never forget this” [21].

Conclusion

The most important foreign policy imperative of strengthening and expanding relations with Russia as a strategic ally of Kazakhstan contributed to the dominance of Kazakhstani identity in the structure of Kazakhstan’s national identity. However, among the national-patriotic circles, the pro-Russian course of the authorities aroused discontent, accusations of great concessions to the Russian language and culture and oblivion of Kazakhstan’s national interests during integration ties with Russia.

The changes in geopolitical situation in the post-Soviet space, caused by the neo-imperial foreign policy of Russia, influenced both Kazakhstan-Russia relations and the national identity of Kazakhstan. The perception of Russia in the minds of the masses and elites of Kazakhstan has become much more complicated, carrying contradictory definitions of Russia both as a friend and as a threat. This directly affected the national identity of Kazakhstan, in which the elements of Kazakh identity were strengthened, and in the country’s foreign policy there are more distinct features of national interests that do not always coincide with the interests of Russia.

The 2017 Decree of President Nazarbayev on the transition of the Kazakh language to the Latin alphabet has acquired an important symbolic meaning in Kazakh-Russian relations and the formation of the national identity of Kazakhstan. With the entry of Kazakhstan and Russia into a new decade of their relations, one should expect that they will continue within the framework of the trends that developed in the 2010s. This means a decrease in the ideologization of Kazakhstan - Russia relations in the spirit of unionist nationalism and an increase in pragmatic and rational ties between the two countries based on their national interests.

The analysis of the impact of Kazakhstan - Russia relations in the post-Soviet era on national identity of Kazakhstan demonstrates the evo-

lutionary nature of the formation of this identity. During the first two decades, unionist nationalism dominated in relations between Kazakhstan and Russia, that gave the relations of these countries an ideologized origin in the spirit of the Soviet rhetoric of “friendship of peoples”. The gradual increase of Kazakhs makes the government vulnerable for the position and challenge towards Kazakh language status strengthening that is natural process for the next generation by and large.

REFERENCES:

1. Laruelle M. The Three Discursive Paradigms of State Identity in Kazakhstan: Kazakhness, Kazakhstanness, and Transnationalism. *Nationalism and Identity Construction in Central Asia*. Lanham: Lexington Books, 2015. P. 1 - 20.
2. Brubaker R. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 5.
3. Govoryashih po-russkiyi stanovitsya vsye men'she [There are fewer and fewer Russian speakers] // *Russkaya sluzhba BBC*, 23 November 2006 URL: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_6176000/6176702.stm (date accessed: 15.08.2021).
4. Nazarbayev: Velikiyi put' proidyem v yedinstve [Nazarbayev: Let's go the great path in unity] // *Kazahstanskaya Pravda*, June 3, 2008), № 118—119.
5. The population of the Republic of Kazakhstan by individual ethnic groups at the beginning of 2021. Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. URL: www.stat.gov.kz (date accessed: 20.08.2021).
6. Hale H. Cause without a Rebel: Kazakhstan's Unionist Nationalism in the USSR and CIS // *Nationalities Papers*, January 2009, Vol. 37, No. 1.
7. Hale H. Cause without a Rebel: Kazakhstan's Unionist Nationalism in the USSR and CIS // *Nationalities Papers*, January 2009, Vol. 37, No. 1. P. 1.
8. Hale H. Cause without a Rebel: Kazakhstan's Unionist Nationalism in the USSR and CIS // *Nationalities Papers*, January 2009, Vol. 37, No. 1. P. 1.
9. Hale H. Cause without a Rebel: Kazakhstan's Unionist Nationalism in the USSR and CIS // *Nationalities Papers*, January 2009, Vol. 37, No. 1. P. 1 – 32.
10. *Ruskiyi yazik — eto Kazahstan* (Russian Language – this is Kazakhstan) // *Central Asia Monitor*, December 5, 2019.
11. Hale H. Cause without a Rebel: Kazakhstan's Unionist Nationalism in the USSR and CIS // *Nationalities Papers*, January 2009, Vol. 37, No. 1. P. 15.
12. Hale H. Cause without a Rebel: Kazakhstan's Unionist Nationalism in the USSR and CIS // *Nationalities Papers*, January 2009, Vol. 37, No. 1. P. 21.

-
13. Bobokulov I. Central Asia: Is There an Alternative to Regional Integration? // Central Asian Survey, March — June 2006, No. 25 (1—2). P. 76.
 14. V ekonomikyе znaniyi cherez innovatsiyi i obrazovaniye. Le-ktsiya Nazarbayeva v Evraziyskom natsional’nom universitiyeyiye [Towards Knowledge of Economics Through Innovations and Educa-tion. Lecture by Nazarbayev at Eurasian National University] // Ka-zahstanskaya Pravda, May 27, 2006).
 15. Putin V. Noviy integratsioniy proyekt dlya Evraziyi – budushye, kotoroye rozhdayetsya segodnya [Putin V. New Integrational Project for Eurasia – future that is being born today] // Izvestiya, October 3, 2011.)
 16. Zayavleniye po povodu vstupleniya Kazakhstana v Tamozhen-niy Soyuz. [Announcement on Kazakhstan’s Accession into Custom Union] // Main Newspaper of Oil Capital Ak Zhayik. URL: <https://azh.kz/index.php/ru/news/view/4211> (accessed date: 21.08.2021).
 17. Noviy Kazahstan v novom mirye [New Kazakhstan in New World] // Kazahstanskaya Pravda, November 30, 2021).
 18. Panfilova V. Nazarbayev reshit problem “Baikonura”. Prezident Kazakhstana sgladit raznoglsiya po kosmodromu vo vremya vizita v Moskvu [Panfilova V. Nazarbayev will solve the problems of “Bai-konur”. The President of Kazakhstan will iron out differences over the cosmodrome during a visit to Moscow] // Nezavisimaya gazeta, February 8, 2013).
 19. Rostovskiyi M. Pochemu Nazarbayev razlyubil’ Soyuz. Kak zamazat’ tryeshiny v alyansye Rossiyi i Kazakhstana [Why Naz-arbayev fell out of love with the Union. How to cover up the cracks in the alliance between Russia and Kazakhstan] // Moskovskiyi komso-molets, February 1, 2013, # 26152).
 20. Poka my byli koloniyeyi Rossiyi – yedva ne lishilis’ svoih traditsiyi, obychayev, yazyka [While we were a colony of Russia, we almost lost our traditions, customs, language]. URL: <https://regnum.ru/news/polit/1581244.html> (accessed date: 26.08.2021).

Мұрат Лаумулин

*ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының бас ғылыми қызметкері, саяси ғылымдардың докторы (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: muratlau@mail.ru*

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ БОЙЫНША ТАРИХИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Бізге, Орталық Азия тарихына арналған шетелдік тарихи зерттеулерді бірнеше рет жариялауға тура келді. Бұл зерттеулер ОА-ның қазіргі тәуелсіз мемлекеттерінің өздерінің Еуразиялық ізашарлары – Моңғол империясымен, Алтын Ордамен және Шыңғыс хан империясының бөлшектенуінен кейінгі моңғол-дардан кейінгі құрылымдарымен тарихи сабақтастығын дәлел-дейді. Соңғы жылдары бұрынғы КСРО-ның түркі республикалары мен Ресей Федерациясының кейбір дербес мемлекеттері, Алтын Орда мұрасына саяси және академиялық қызығушылықты танытты. Сондықтан, біз осы мәселені көтеретін бірқатар басылымдарды, рецензиялау үшін алдық. Ең алдымен, моңғолистика туралы, оның барлық аспектілері, сондай-ақ басқада ілеспе басылымдар (ғұндар, Батыс түріктері, Қараханидтер, селжұқтар, ежелгі ұйғырлар) туралы айтылады. Бұл шолуға ғылыми айналым үшін, тіпті он жыл бұрын жұмыстарын енгізуге тура келді, бірақ бұл

мәселе үшін айқын қызығушылық тудыратындар мен бір уақытта біздің назарымызды аудармай қалғандар.

Favereau Marie. La Horde d’Or et le sultanat mamelouk. Naissance d’une alliance. – Le Caire : IFAO, 2018. – 176 p.

2018 жылы профессор Мари Фаверо (Париждегі Нантер университеті), моңғол дәуірінің танымал маманы, Каирде біз үшін қызықты және пайдалы «Алтын Орда және мәмлүк сұлтандығы» кітабын шығарды. Атауынан көрініп тұрғандай, монография – Жошы Ұлысы мен мәмлүк мемлекетінің стратегиялық одағын құру әрекеттері мен қарым-қатынас тарихына арналған, олар сол уақытта Сұлтан Бейбарыстың басшылығымен жеңіліп, ильхандардың (жосшылықтардың қарсыластары) басшылығымен моңғолдардың ілгерілеуін тоқтатты. Екі мемлекетті ортақ этникалық негіз – көбіне қыпшақтардың негізі, біріктірді. Автор, екі ірі мемлекеттің альянсы –

Таяу Шығысқа, Ресейге және Орталық Азияға терең геосаяси ықпалын тигізді деп санайды.

Жеке деңгейде бұл Бейбарыс (1260-1277) және Алтын Орда ханы Беркемен (1257-1267) ильхан Хулагуға қарсы одақ болды. Сонымен бірге, зерттеуші бұл геосаяси үшбұрыш емес – төртбұрыш, яғни, император Михаил Палеологос бастаған Византияның қатысуымен болды деген қорытындыға келеді. Автор не болып жатқанын түсіндіру үшін «макро-мәнмәтін» түсінігін қолданады. Шығыс Еуропадағы, Орта және Таяу Шығыстағы және Балқандағы жағдайға Еуразияның басқа шетіндегі оқиғалар айтарлықтай әсер етті, мұндағы Шыңғыс ханның мұрасын басқара алмайтын Моңғол империясының сөзсіз бөлінуі орын алды. Сол оқиғалардың тағы бір тарихи салдары Орталық Еуразияның көптеген түркі халықтарының өркениеттік таңдауы үшін сүнниттік дәстүрде Алтын Орданың тез исламдануы болды, ал сол екі арада ильхан-хулагидтардың ұлысы – шиит исламын қабылдады. Қорытындылай келе, Мари Фавероның кітабының кең дереккөздік негізін атап өткен жөн.

May Timothy. The Mongol Empire. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018. – 442 p.

Тимоти Мэй (Эдинбург университеті) 2012 жылы «Әлемдік тарихтағы Моңғол жаулап алулары» кітабының авторы ретінде моң-

ғолистикада дебют жасады, сол кезде зерттеуші кейінірек көптеген басқа моңғол ғалымдарының қолдауымен Моңғол империясы әлемдік тарихтағы жаһандандудың алғашқы әрекеті болды деген пікірге келді. Бірақ ғалым бұл тақырыпқа егжей-тегжейлі өзінің «Моңғол империясы» кітабында (2018 ж.) оралды. Өзінің іргелі жұмысының 13 тарауында Т. Мэй Шыңғыс хан империясының бүкіл тарихын, соның ішінде Моңғолияның тарихын, географиясы мен климатын, жаулап алу тарихы мен орасан зор империяның ыдырауы нәтижесінде пайда болған құрылымдардың тағдырын баяндайды. Автор олардың төртеуі бар деп есептейді: Юань империясы (Қытай), Шағатай ұлысы (Орта Азия), Жошы ұлысы (Алтын Орда) және ильхандар мемлекеті (Иран), және жеке – байырғы Моңғолия (Үгедей ұлысы). Зерттеуші империяның ыдырауымен билік Шыңғыс хан тұқымынан шықпаған жаңа әулетке – толуидтерге (карачу деп аталатын) өтті деген революциялық тұжырым жасайды.

Бұл билеушілер Алтын Ордамен тығыз байланыста болып, Қазан және Астрахань хандықтарының, Ноғай Ордасы мен Қырым хандығының, кейінірек Сібір, Өзбек және Қазақ хандықтарының қалыптасуына әсер етті. Шыңғыс ұрпақтарының соңғы тірегі Шағатай ұлысының Маверенахр мен Моғолыстанға бөлінуі сөзсіз болды. Осы

уақытша мемлекеттік құрылымдардың исламдануы да, айтарлықтай маңызды тарихи және өркениеттік факторы болды. Автордың пікірінше, көптеген осындай құрылымдардың жетістігі – жихад идеологиясына ықпал етті. «Карачу» феноменінің шыңы – Әмір Темірдің Самарқандқа көтерілуі және оның ортағасырлық Еуразиядағы соңғы ұлы империяның құруы болды. Темірлан, Мәйдің пікірінше, моңғол мұрасын исламмен синтездеді және бұл сопылықты насихаттаумен қатар оның ең үлкен жетістігі болды. Карачулар Шыңғыс ұрпақтарынан «империялық емес» өкілдеріне өтетін көпір рөлін атқарды. Автор Иван Грозныйға, бұрын Тимур сияқты, Шыңғыс ұрпақтарының мұрагері болуға мүмкіндік берген Қасым ханшайымдарының үйінен Симеон Бекболатұлының қысқа билігін осы қатарға жатқызады. Осылайша, Шыңғыс хан құрған империяның зауалды батуы өзі құрған және оның ұрпақтарынан тұратын мүлік ретінде болмай қоймайтындығы, сөзсіз болды. Бұл Т. Мэй жазған кітаптың негізгі түйіні болып табылады.

Allsen Thomas T. The Steppe and the Sea: Pearls in the Mongol Empire. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2019. – XXI+240 pp.

Нью-Джерси колледжінің профессоры Томас Олсеннің (1940-2019) соңғы еңбегі «Дала мен

теңіз: Моңғол империясындағы Інжу» атты кітабы болды. Т.Олсен моңғолдар мен Еуразияның басқа да көшпенділерінің мәдениетіне, тұрмыстық және күнделікті өміріне әсері туралы бірқатар монографиялардың авторы ретінде танымал. Атап айтқанда, бұл «Моңғол империясындағы тауар және алмасу: Ислам тоқыма мәдениетінің мәдени тарихы» (1997), «Моңғол Еуразиясындағы мәдениет және жаулап алу» (2001), «Еуразия тарихындағы патшалық аң аулау» (2006) сияқты кітаптар.

Ғалымның соңғы кітабы екі бөлімнен тұрады. «Теңізден далаға дейін» бірінші бөлімі байлықты шоғырландыру және жинақтау құралы ретінде інжу факторына арналған. «Салыстыру және әсер ету» екінші бөлімі империяның құрлықтық саудасы аясында інжу нарығын тұтастай қамтиды. Автор моңғолдар қазіргі Түрікменстан аумағында (Хиуада) хорезмшах Мұхаммедтің анасы Туркан-хатунды басып алғаннан кейін Інжу-маржандардың маңыздылығын құндылық, экономикалық, эстетикалық, діни және саяси тұрғыдан тез бағалағанын айтады. Бірақ автор інжу-маржандардың рөлін, ең алдымен, «саяси инвестицияның» ықпалы ретінде қызықтырады. Сонымен қатар, оның пікірінше, інжу - империяның солтүстігіндегі қатал дала кеңістігі мен жылы Оңтүстік теңіздер арасында байланыстырушы рөлін атқарды.

Т.Олсеннің зерттеуші ретіндегі басты еңбегі – көшпелі империяның беделді тауарлардың, соның ішінде інжу-маржандардың ағынын басқару және реттеу өнерін қалай игергенін көрсете білудегі шеберлігі. Моңғолдар сонымен қатар маркетинг өнерін жоғары деңгейде игеріп, Үнді-буддист және мұсылман әлемі арасында сауда желілерін құра алды. Алайда, сыншылар інжу саудасы Үндістан мен Парсы шығанағы арасындағы кеңістікпен шектелгенін, яғни бұрынғы Жібек жолының бір бөлігінде болғанын әділ айтады. Сонымен қатар, автор сауданың бұл түрі моңғол ірі мемлекетіне экономикалық өркендеу әкелгенін дәлелдей алмады. Сондай-ақ, теңіз және жер маржаны саудасының арақатынасы мәселесі көптеген сұрақтар туғызады. Соған қарамастан, бұл зерттеу өзінің айқын ғылыми ерекшелігіне байланысты ғылымға айтарлықтай үлес қосады және барлық моңғол мамандары үшін пайдалы көмек болып табылады.

Broadbridge Anne F. Women and the Making of the Mongol Empire (Cambridge Studies in Islamic Civilization). – Cambridge: Cambridge University Press, 2018. – XXII+320 pp.

Анна Броудбридж өзінің кітабын Моңғол империясының тарихындағы бірегей сюжетіне арнады.

Зерттеуші әйелдердің империя құруға қосқан үлесі қандай екендігі туралы сұрақ қойды. Ол Шыңғыс ханның анасы Гелун (Hö'elün) мен үлкен әйелі Бөртенің (Börte) саяси мансабына белгілі үлес қосудан бастайды. Екінші-бесінші тараудан бастап ғалым Темучиннің өмірі мен мансабына әсер еткен әйелдердің рөлін зерттейді. Бірақ автор сонымен бірге оның қыздары мен күйеулерінің моңғол ірі мемлекетінің саяси өміріне әсеріне назарын аударады. Ол 1240-1250 жылдары жоғарғы Қағанның ордасына барған куәгерлердің айғақтарына сілтеме жасайды. Әйелдердің мемлекет саясатына әсерін күшейтудің маңызды факторы патша қыздарының несториандық мағынада христиан дінін қабылдауы болды. Зерттеуші бұл факторды дала қоғамындағы әйелдердің дәстүрлі ықпалды рөлімен байланыстырады.

А.Броудбридж Шыңғыс хан қыздарының некесі арқылы құрылған отбасылық-туыстық және саяси қатынастар жүйесін зерттеу негізінде «Шыңғыс хан тұқымдары конфедерациясы» терминін енгізеді. Оның астында автор неке негізінде құрылған және моңғол империясының негізін – сол кездегі жеңілмейтін әскерді біріктіретін жеке қатынастар желісін түсінеді. Ол өзінің түйіні – императорлық гвардияға көп көңіл бө-

леді. Тағы бір ықпалды әйел – Оғыл-Хамишке қарама-қайшы келетін Соркоктананың регенттігі бетбұрыс болды. Зерттеу мәнмәтінінде моңғол ірі мемлекеті – жалайырлар, шобанидтер, ойраттар және т.б. шеңберіндегі руаралық қатынастар мәселесі қозғалады, ол ойраттардың рөліне толығырақ тоқталады. Жалпы, профессор А.Брудбридждің жұмысы аз зерттелген тақырыпты қозғайды және автор әрдайым жауап бере алмайтын көптеген сұрақтарды туғызады.

Weatherford Jack. The Secret History of the Mongol Queens: How the Daughters of Genghis Khan Rescued His Empire Paperback – New York: Crown Publishers, 2011. – 336 p.

Бірақ А.Брудбридж кітабының пайда болуынан бірнеше жыл бұрын бұл тақырып Дж.Уизерфордтың «Моңғол әйел билеушілерінің құпия тарихы», онда Шыңғыс ханның қыздары, империяны қалай сақтап қалды деген сұрақ зерттеледі. Автор, кіріспесінде «Моңғолдардың құпия тарихының» бір бөлігін белгісіз цензор әдейі кесіп тастаған, оны себебі – моңғол әйелдерінің орасан зор ықпалдығын жасыру. Ол - сонымен қатар, моңғол патшайымдарының іздері Қытай сотының дипломатиялық есептерінде, Ватиканға арналған хаттарында,

мұсылман жылнамаларында, армян патшаларының шежірелерінде, Марко Поло сияқты көпестердің естеліктерінде және даос храмдарының тастарына жазылған мәтіндерінде жанама түрде кездеседі деп болжайды.

Уизерфорд, Шыңғысхан өзінің билігі кезінде көрнекті лауазымдардағы әйелдердің, әсіресе қыздары мен жұбайларының мәртебесін көтерді деп санайды. Бұл әйелдердің ішінде оның кіші ұлы Толудың өмірін сақтап қалғаннан кейін Моңғол империясының ірі қайраткерлеріне сәтті әскери және саяси мансабы үшін берілген «Батыр» (Баатур) атағы берілген қызы – Алтани болды. Оның қыздары Шыңғыс ханның дипломатиясы мен соғысында шешуші рөл атқарды. Олар моңғолдарды қоршаған қуатты тайпалар мен халықтардың басшыларына үйленді, мысалы, онғыттар, ұйғырлар және ойраттар, барлық бағытта дипломатиялық қалқан болып, оның одақтарын нығайтты. Шыңғыс ханның қыздары Жібек жолын басқарып, оның Қытай мен Парсы жорықтарына көмектесті. Моңғол әйелдері өз аумақтарын басқаруға шебер болды және шетелдік жаулап алу кезінде ерлермен бірге соғысқан. 1227 жылы Шыңғыс хан қайтыс болғаннан кейін, оның мұрагерлері хан мұрасын тез елемеді. Оның ұлы Үгедей, Боржығын руының үстінен би-

лігін нығайту үшін, әйел туыстарының арасындағы қарым-қатынастарын тазартты, сонымен қатар 1237 жылы Ойратты төрт мың ойрат қызын жаппай зорлау арқылы Үгедейдің әпкесі Чечегеннің өлімінен кейін жерлерін тартып алуға, бағынуға және Ұйғыр территориясын басқарған Шыңғыс ханның сүйікті қызы Алталунның өлімін ұйымдастыруымен байланысты болжамдалды.

Үгедей қайтыс болғаннан кейін хатундар (патшайымдар) қысқа уақыт бойы Моңғол империясын басқарды. Бұл әйелдердің көпшілігі Шыңғысханның қыздары емес, оның келіндері мен немерелері болған. Олардың империяны басқару қабілеті, оларды осы кезеңдегі ең ықпалды әйелдерге айналдырды. Еркек туыстарымен, оның ішінде ұлдары мен күйеу балаларымен мұрагерлік үшін күрес бұл билеушілердің құрамы мен ықпалын тез кемітті. Хутулун, Қайдудың қызы және Үгедейдің немересі, моңғол әйелдерінің соңғысы болды, олар нақты күшке ие болды және ерлер жағына қарсы тұрды. Ол 1306 жылы қайтыс болған кезде, боржигіндер бүкіл Моңғол империясын өз туыстарының қарсылығынсыз бақылауға алды. Кореядағы Коре патшаларына үйленген моңғол ханшайымдары ғана патшайымдардың дәстүрлерін аз көлемінде жалғастырды.

Шыңғыс ханның ер ұрпақтары

алаңдар мен қыпшақтар сияқты басқа халықтардың тұтқыны немесе қуыршақтары ретінде болған кезде, моңғол әйел патшайымдары оларды тұтқындаудан құтқаруға тырысты. Ең көрнектісі – Самур болды. Самурдың өлімімен мықты моңғол әйел патшайымдары тарихтан жоғалып кетпеді. Оның орнына 1448 жылы жаңа моңғол Ханшайымы Мандухай дүниеге келді. Кейін ол Моңғолияда империяны қалпына келтірген Мандуыл ханына үйленді. Моңғол қаған Мандуылды бақылау үшін Хами алқабынан шыққан түрік қолбасшысы – Бек Арслан оны қызына үйлендірді. Автор («Құпия тарихта») цензуралық қысқартулар моңғол әйел патшайымдарының тарихтағы орнын түсіну қабілетін қиындатты, бірақ оны толығымен өшірмеді деп тұжырымдайды. Моңғол әйел патшайымдары, әсіресе Мандухай, моңғол ұлтының Шыңғыс ханымен бірдей құрметке ие.

Biran Michal, Brack Jonathan, Fiaschetti Francesca (eds.) Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants, and Intellectuals. – Los Angeles: University of California Press, 2020. - 360 p.

М.Биран, Б.Джанатан және Ф.Франческа өңдеген ұжымдық жұмыс «Моңғол Еуразиясындағы Жібек жолы бойында» дала империяларының дәстүрлі «Ұлы Жібек жолы» деп аталатын транскон-

тинентальдық сауда байланыстарына әсері туралы кең таралған тақырыпқа жүгінеді. 15 тараудан тұратын бұл монография, шын мәнінде, жаңадан бастаушыларға арналған оқу құралы болып табылады. Кітап ғалымдардың жаңа буынын қытайлық, араб, парсылық және Батыс еуропалық шығу тегінің негізгі көздерімен таныстырады. Бұл жұмыс сол дәуірдегі әскери жетекшілердің, дипломаттардың, саудагерлер мен ойшылдардың өмірбаяндарына толы. Осылайша, оқу құралы ретінде бұл басылым назар аударуға лайық.

Alram Michael. Das Antlitz des Fremden: die Münzprägung der Hunnen und Westtürken in Zentralasien und Indien. - Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016. – 167 p.

2016 жылы дәстүрлі неміс шығыстанушысы М.Альрамның Орталық Азия мен Үндістандағы ғұндар мен батыс түріктерінің шақаларын жинауға арналған «Бейтаныс адамдардың келбеті» атты жұмысымен бар екенін еске түсірді. Кітап Ирандық ғұндардың және ОА және Солтүстік-Батыс Үндістандағы батыс түрік жинақтамаларын зерттеуде негізделген. Хронологиялық тұрғыдан шақалардың жинақтамасы б.з.д. IV ғасырдан бастап исламның аймаққа келуіне дейінгі кезеңді қамтиды. Венадағы өнер мұражайының

зерттеушілер тобының назарына автордың жеке шақалар жинағынан басқа, Берн тарихи мұражайының экспонаттары мен Ж.-П.Ригетти жинақтамасы кіреді.

Автор пайдаланылған этнонимдер өте шартты екенін баса айтады. Жинақтар сонымен қатар Согди, Бактрия және Сасанидтік шақаларын қамтиды. Шақалар түркілердің араб шапқыншылығына қарсы тұруының екі жүз жылдық тарихына жарық түсіреді. Шақалардың таралу аймағына Иран, Түркіменстан, Өзбекістан, Тәжікістан, Ауғаныстан, Пәкістан және Үндістан сияқты қазіргі заманғы мемлекеттер кіреді. Зерттеушінің еңбегі, сөзсіз, сол тарихи кезеңдегі шығыс еуропалық шақалармен салыстырғанда қолданылатын салыстырмалы әдіс болып табылады.

Eden Jeff. Warrior Saints of the Silk Road: Legends of the Qarakhanids. – Leiden, Boston: Brill, 2018. – XII+272 pp.

Соңғы жылдары екі жұмыс Қараханидтер дәуіріне арналды (не болғанда да, бізге қолжетімді болғандары). Біріншісі – Дж.Эден «Жібек жолындағы әскери әулиелер: Қараханидтердің аңыздары». Автор өз зерттеулерінің негізі ретінде Бұғра ханның өмірбаянын тиісті араб-парсы дереккөздерінен алады. Шиеленіс ретінде Эден сопылық пен исламның синтезін

(байланысын немесе қақтығысын) Қарахан әулетімен тығыз байланысын Орта Азия тарихының ерекше сәті ретінде қолданады. Жалпы, жұмыс С.Бұғра ханға арналған қолжазбаның аудармасы, транслитерациясы және факсимильді бейнесі бар дереккөздік зерттеу болып табылады.

McClary Richard Piran. Medieval Monuments of Central Asia: Qarakhanid Architecture of the 11th And 12th Centuries. – Edinburgh, UK: Edinburgh University Press, 2020. – 344 pp.

Бұл тарихи сюжет бойынша тағы бір жұмыс – Р.П. Макклеридің (Эдинбург Университеті) «Орталық Азияның ортағасырлық ескерткіштері: XI-XII ғғ. Қараханидтердің сәулеті» монографиясы. Макклери сонымен қатар Анадолыдан Қытайға дейінгі кең аймақтың ескерткіштері туралы, оның ішінде «1170-1220 жж. Селжук сәулеті» кітабымен танымал.

Бұл Қараханидтердің сақталған ескерткіштерін жан-жақты зерттеу – Батыста маңызды, бірақ жеткіліксіз белгілі ортағасырлық әулет, ол Тарим бассейнінің көп бөлігін X соңы мен XIII ғасырдың басында басқарды. Кең далалық зерттеулерге және көптеген кеңестік және ресейлік дереккөздерге сүйене отырып, кітап тірі қалған ескерткіштерді аймақтың кең мәдени мәнмәтініне орна-

ластырады. Кітапта көптеген фотосуреттер мен рельефтің жана жоспарлары, сонымен қатар жеке ескерткіштер мен кең сәулет эстетикасы туралы егжей-тегжейлі зерттеулер бар. Бұл ескерткіштер Саманидтердің жоғалған сәулеті мен Тимуридтердің әлдеқайда үлкен және әйгілі ескерткіштері арасындағы байланыс ретінде қызмет етеді.

Dähne Burkart. Karabalgasun - Stadt der Nomaden: die archäologischen Ausgrabungen in der frühuigurischen Hauptstadt 2009-2011. Deutsches Archäologisches Institut. Kommission für Archäologie Außereuropäischer Kulturen. – Wiesbaden : Reichert Verlag, 2017. – X+235 S.

Д.Буркарттың «Қарабалғасұн – көшпенділер қаласы» зерттеуі 2009-2011 жылдардағы халықаралық (моңғол-Герман-Орхон) ғылыми археологиялық экспедицияның нәтижелері бойынша нақты есеп болып табылады. Бұл экспедицияның ұзақ тарихы бар. Хар-Балғас немесе Қарабалғасұн («қара қала») – VIII-IX ғасырларда Ұйғыр қағанатының ежелгі астанасы, оны Орда-Балық («астаналық қала») деп те атайды. Орхон өзенінің сол жағалауындағы Қарабалғасұн қаласының қирандылары Эрдэнэ-Зуу монастырының солтүстік-батысында, Моңғол империясының астанасы-

Қаракорымның құлауынан солтүстік – шығысқа қарай 17 км жерде орналасқан.

Ұйғыр қағанатының астанасы Орда Балықтың қирандылары Орхон өзенінің аңғарындағы Арахангай аймағында, Хотонт сомонында орналасқан. Жергілікті тұрғындар оны «Хар балғас» деп атайды. XIX ғасырдың екінші жартысында Хар балғаларды орыс ғалымдары Д.А. Клеменц, В.В. Радлов зерттеді; 1933, 1934 жылдары – Д. Букинич; 1949 жылы С. В. Киселев, х. Перлээ зерттеулер жүргізді.

Шамасы, Орда Балық бастапқыда Орхон алқабында емес, кейінірек осында көшірілген. Қытайдың тарихи шежіресінде: «Тянь бао басы – 751 жылы ұйғыр ханы Пэй-Лоның басты ордасы У-тэ-цзянь тауы (Утугэн) мен Хун өзені (Орхон) арасындағы жерге қоныс аударды. Сол жердің сол жағында жазық болды, оң жағында У-тэ-цзянь тауы, солтүстігінде 600 л. Сянь-э (Селенга) өзені». Қаланың қашан және қай жерде құрылғанын анықтау өте қиын болып көрінеді, бірақ, мүмкін, Орда Балықты өз отандарынан, Селенга өзенінен оңтүстікке қоныс аударған тоғыз ұйғыр ұрпағы құрғаны бәлкім.

Жазбаша деректерге сүйенсек, Орда Балық 25 км-ге созылған үлкен қала болған. Мұнда әкімшілік басқару орталығы, қолөнер және сауда халқы, ғибадатхана шоғырланған. Бекініс-қамалы –

Ұйғыр қағанатының ең маңызды фортификациялық құрылыстарының бекінісі. Уақыт өте келе оның қабырғалары едәуір құлағанына қарамастан, олардың биіктігі қазіргі уақытта 12 м, ал қаланың орталық бақылау мұнарасы-14 м. Қала ішіндегі қазба жұмыстары кезінде Тан дәуіріне (618-907 жж.) жатқызуға болатын сарайдың қалдықтары табылды. Бекіністің қабырғалары шикі кірпіш мұнаралармен нығайтылды. Мұнаралар бекіністің бұрыштарында да болды. Бекініс қақпасының жанында бақ болғаны ықтимал. Орда Балықты зерттеу барысында алынған материалдар бекініс Ұйғыр ханның орталық Ордасы болғанын және бүкіл қағанаттың астанасы болғанын растайды.

Бұл үлкен қала болды, оның артында қала маңы, суару арналары, егістік жерлер мен бақтар болды, олардың халқы 100 000-ға жетті.

Қаланы ұйғырлар 745 жылы екінші Түрік қағанатының билігі құлатылғаннан кейін, олардың билеушісінің ескі орда орнында құрды. Ол 840 жылға дейін тұрған, Енисей қырғыздарының (хакастар) шапқыншылығы кезінде қираған. Елорданың орталық бөлігінің оңтүстік – батысында бекініс пен қамал салынды, оның шикі сазының қабырғалары әлі де 12 м биіктікте сақталған, ал қарауыл мұнарасы – 14 м.

Бұдан басқа, қалада ауа-райы бар ғимараттың қалдықтары болған, бұл, мүмкін, билеуші қаған отбасының діни ғимараты болған. Бұл ғимараттың есіктерінің жанында Ұйғыр қағандарына арналған ұйғыр, қытай және Орхон-Енисей жазулары бар тас стелалары орнатылды. Ода Балықтың солтүстік-батыс, батыс бөліктерінде қаланың сауда және қолөнер тұрғындары тұратын орамдар орналасқан. Қырғыздардың қаланы қатты қиратқаны туралы тарихи шежірелер қазба жұмыстарының нәтижелерін растады. Қарабалғасұннан Ұйғыр қағанаты тарихының негізгі бастауларының бірі – ұйғыр, қытай және соғды тілдеріндегі Қарабалғасұн стеласы табылды. Оның мәтінінде ежелгі ұйғырлардың қағанаттың дүниеге келуінен 820 жылдарға дейінгі тарихын оқуға болады.

Peacock Andrew. The Great Seljuk Empire. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015. – XIII+394 pp.

Эндрю Пикоктың «Селжұқтардың ұлы империясы» атты монографиясы Орта Азияның оңтүстік бөлігінен Эгей теңізіне дейінгі кең аумақтағы Селжұқ түріктерінің өмір сүрген мемлекетінің тарихи стандарттары бойынша қысқа уақытқа арналған. Біздің тарихымызға кітаптың кіріспе бөлігі кіреді, онда селжұқтардың

атақонысына шыққаны және шыққан жері көрсетілген. Автор селжұқтардың әскери-көшпелі таралуын классикалық түркі-дала жаулап алу саясатына емес, ертедегі мұсылман (бірақ этникалық құрамы бойынша түркі) саясатына жатқызады. Зерттеуші селжұқтардың мәдени және өркениеттік сабақтастығының қайнар көздерін Аббасид халифатының мұрасынан іздеуді ұсынады, олардың аумақтары негізінен Селжұқ империясының құрамына кірді. Хронологиялық тұрғыдан автор 1040 жылдан 1157 жылға дейін осы білімнің пайда болу және өркендеу дәуірін қарастырады (Орта Азияда 965 жылы Оғыз конфедерациясының құрамында пайда болған).

Пикок, Селжұқ ірі мемлекетінің гүлденуін Сұлтан Санжардың билігімен байланыстырады (1048-1186). Немересі Сүлеймен мен оның ұрпақтары 1081 жылдан 1308 жылға дейін билік етті. Біз үшін Орталық Азияның далалық аумақтары мен Анадолиядағы түріктердің иеліктерінің ықпал ету және өзара тәуелділік дәрежесі маңызды мәселе болып қала берді. Айтуға мәжбүрміз селжұқтар (қалай, содан кейін және Осман империясы) түрік атақонысынан үзілгені фактісін белгілейміз. Сондай-ақ, Автор Ирактың Араб бедуиндері мен Иран Каспийінің жағалауындағы вассальды түзілімдер туралы мәселерді қам-

тиды. Жалпы, ғалым Селжұқ империясының Хорасан империясымен параллельдерін жүргізеді және Селжұқ мемлекетін Орта Шығыс тарихындағы түркі, парсы және араб (ислам) мәдениеттерінің синтезінің алғашқы үлгісі деп санайды. Автор түркі әлемінде жетекші рөлге ие болған қазіргі Түркияны Селжұқ дәуірінің мұрагерлері деп санауды ұсынады. Ұсыныс, әрине, даулы, бірақ осы монографияның логикасынан туындайды.

Spengler Robert N. Fruit from the Sands: the Silk Road Origins of the Food you eat. – Oakland, California: University of California Press, 2019. – XIV+374 pp.

2019 жылы Р.Шпенглердің (Йендегі М. Планктың палеоэтно-ботаникалық зертханасының директоры) «Құм жемістері: Жібек жолынан шыққан сіз тұтынатын тағам» жұмысы жарық көрді. Кітап тарих, археология, этнография, палеоботаника және аспаз-

дық қиылысында жазылған. Ол автор Орталық Азияны (ішкі Еуразия) отаны деп санайтын өсімдік сорттарының шығу тарихына арналған. Зерттеуші бұл тақырыпқа деген қызығушылығын әлем халқына жаһандық ашаршылық қауіп төндіретіндігімен түсіндіреді. Қауіп халықтың демографиялық өсуі (автор 9 миллиард адамның сыни белгісі деп атайды), бүкіл құрлықтардың шөлейттенуі, мұздықтардың еруі және гидро-ресурстардың болмауы сияқты факторлардың өсуіне байланысты. Осыған байланысты ғалым адамзаттың азық-түлік базасының дамуына зор үлес қосқан Орталық Азияның тарихи тәжірибесін аса пайдалы деп санайды. Өсімдіктер мен тағамдардың таралуына ықпал ететін құрал Ұлы Жібек жолының сауда бағыттары болды. Бірақ олармен бірге сол кездегі озық аграрлық және ирригациялық технологиялар да осы жолдармен таралды.